

Українська література

в загальноосвітній школі

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАПН УКРАЇНИ

Науково-методичний журнал

№ 11, листопад 2012

Свідоцтво про реєстрацію

Серія КВ № 3352

Передплатний індекс 22410

Видається з січня 1999 року

Головний редактор

Н. М. Логвіненко, канд. пед. наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Н. М. Бібік, д-р пед. наук

М. С. Вашуленко, д-р пед. наук

С. А. Гальченко, канд. філол. наук

А. В. Градовський, д-р пед. наук

А. Б. Гуляк, д-р філол. наук

С. О. Жила, д-р пед. наук

В. О. Зайчук, канд. пед. наук

А. Й. Капська, д-р пед. наук

Л. І. Мацько, д-р філол. наук

В. В. Оліфіренко, канд. пед. наук

В. Ф. Погребеник, д-р філол. наук

П. І. Розвозчик, заслужений учитель України

Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук

А. Л. Ситченко, д-р пед. наук

О. В. Слоньовська, канд. філол. наук

В. І. Шуляр, канд. пед. наук,

заслужений учитель України

Т. О. Яценко, канд. пед. наук

Редактор **Олена Черниш**

Верстка, дизайн **Дмитро Лебедь**

Постановою Президії ВАК України

від 14.04.2010 р. №1-05/3

науково-методичний часопис

«Українська література

в загальноосвітній школі»

включено до переліку наукових видань України

Затверджено вченою радою

Інституту педагогіки НАПН України

Протокол № 9 від 22 жовтня 2012 р.

За підтримки видавництва

«Антросвіт»

481—37—70

04053, Київ-53,

вул. Артема, 52-Д

Редакція журналу

«Українська література

в загальноосвітній школі»

E-mail: ukr_lit@ukr.net

ЗМІСТ

Літературознавство і школа

Голобородько Я. Ірраціональні модули Галини Пагутяк.
Літературознавчий есей. 2

Сулятицький М. Художні особливості лірики
Ольги Слоньовської. 6

Художньо-літературознавчий диптих

Єременко О. З відстані болю:
до племінця Чорнобильської свічі. 8

Фахові проблеми

Шуляр В. Електронний конструктор уроку літератури (ЕКУЛ)
у планувальній діяльності суб'єктів літературної освіти. 12

Петровська Т. Робота над поняттями "художній образ",
"метафора" на уроках літературного читання. 16

Заочний круглий стіл

"Компетентнісний підхід в літературній освіті"

Косянчук С. Особливості формування ціннісно-сміслових
орієнтацій старшокласників з огляду на компетентнісний підхід
в літературній освіті. 18

Сучасний урок літератури: методика і досвід

Назаренко Л. Система уроків з вивчення творчості
Івана Франка. Урок другий. Лірична збірка "З вершин і низин".
Аналіз поетичних творів "Гімн", "Сікстинська мадонна". 22

Бойко І. Духовний кодекс людства — Біблія. 27

Бондаренко Н. Природа і людина в драмі-феєрії
Лесі Українки "Лісова пісня". 30

Атестація: творчий звіт учителя

Корнійко В. Гра як один із методів активного навчання
на уроках української мови та літератури. 32

Факультатив

Логвіненко Н. "Одна з найсамобутніших і найуявмісніших
мислителів новітньої літературної доби".
Вивчення фантастичних творів Галини Пагутяк. 35

Позакласні заходи

Шеховцова О. Червона калина — символ України.
Сценарій свята. 40

Готуємо майбутнього вчителя-словесника

Романишина Н. Зasadничі принципи організації процесу вивчення
студентами малої художньої прози історичної тематики. 42

Рецензії

Бондаренко А. Мова українських народних дум
як джерело наукового пізнання. 46

Дига Н. Рецензія на методичний посібник
"Українська фантастична проза у системі факультативних занять"
Н.М. Логвіненко. 48

Індекс видання 22410

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 7.5. Зам. 4302

Друкарня ТОВ «ЗАДРУГА»

м. Київ, вул. Фрунзе, 86

© «Українська література в загальноосвітній школі», 2012

Ірраціональні модуси Галини Пагутяк

Літературознавчий есей

Ярослав Голобородько,

доктор філологічних наук, професор

м. Херсон

Романи Галини Пагутяк для нинішньої температури української прози є настільки не сучасними, що саме це надає їм ознак густої своєчасності. Галина Пагутяк своїми текстами не ретранслює фізіологічні, мисленнєві й мовно-вербальні екстремалії. Вона не реактуалізує естетику акцентуваної жорсткості й неонатуралістичності, не культивує принципи й засади художньої прагматики. Вона не провокує, не епагує і тим паче не шокує. Вона воліє уникати пароксизмів кітчовості й кітчу, що, неначе абсцес, неначе судома, неначе сепсис, супроводжують імпульсацію найновітнішого літпроцесу.

Галина Пагутяк працює у річищі, яке не спрямовує її романи у розряд бестселерів і блокбастерів, не виводить її на подіум екстремодних й ультрапомітних прозаїків, проте гарантує інтерес до неї і через десять, двадцять, п'ятдесят і, прогноую, гарантуватиме інтерес до її текстів і через сто років. Вона пише ірраціоналістично, наголошуючи при цьому не на зовнішній оболонці-упаковці, а на духовних константах-оберегах своїх текстів, що потверджено її романами "Писар Східних Воріт Притулку" (Львів: ЛА "ПІРАМІДА", 2003), "Королівство" (Тернопіль: Джура, 2005), "Слуга з Добромиля" (Київ: ПП "Дуліби", 2006) і збіркою прози "Захід сонця в Урожі" (2-е вид., переробл. і доп.; Львів: ЛА "Піраміда", 2007). Вона облаштовує Ірраціо-World розмірено, статечно й концептуально, позаяк саме Ірраціо-Culture продує океани її фантазії.

Утім, мовити, що Галина Пагутяк облаштовує нішу ірраціонального текстомислення, означає не багато що виразити — вона надійно оселилась та комфортно обжила у ній, ставши водночас громадянкою і прес-аташе власного Ірраціо-Space. Власне, утворення й оздоблення власного Ірраціо-Space і становить найпомітніший унесок Галини Пагутяк у сферу української прози, оскільки в кожному зі своїх нових романів письменниця зображує не тільки й не стільки персонажів, стосунки, колізії, скільки Простір/ Space, у якому постають персонажі, складаються стосунки, виникають колізії.

"Писар Східних Воріт Притулку", "Королівство", "Слуга з Добромиля" недзвозначно заманіфестовують, що письменниця прагне присутньо більшого масштабу, ніж тільки і лише фабули, події, взаємини. Її передовсім бентежать не інтрига, не мовнодієва напруга, і навіть не семантика натур-характерів, а значно ширші аспекти — аксіологія та світоглядна культура того Ірраціо-Space, у якому розгортаються художні реалії.

Й хоча романні території Галини Пагутяк не відчужують нестачі в дійових персонажах першого, другого й епізодичного планів, доволі швидко стає зрозумілим, що персонаж, натура, образна постава являють для неї інтерес не самі по собі, а як речники осяжної концепції, що в образній поставі оживає концептуальна морфологія, що персонаж майже завжди містить у собі символічну чи символіко-метафоричну транскрипцію.

Та й кадастр чільних дійових осіб — Антон-Писар, Лі-Бібліотекар, Старий, Джон Сміт, Ізидор, Лікар Яків, Амбросіус, Генріх Кухар ("Писар Східних Воріт Притулку"), Люцина, фон Стронціус, Король котів Сиволап, Мортіус, Повелитель, Марко, Серпень-Август, Імператор ("Королівство"), Олексій Іванович, Адам Віцентійович, Купець із Добромиля, Лука, Ворожбит, князь Лев Данилович, Купець із Перемишля, капітан НКВС ("Слуга з Добромиля") — своєю конкретною чи метафоричною умовністю недзвозначно нагадує про існування платформ-концепції, на якій і тримається грамадика події та реалій, що викладається в романах Галини Пагутяк.

У кожного Ірраціо-Space в романних текстах Галини Пагутяк є своя колористика, що корелює з характером нарації, темпоритму, архітекτονіки, мови.

Роман "Писар Східних Воріт Притулку" від першого розділу й до останнього, одинадцятого моделює еталонно віртуальний простір, що іменується коротко — Притулок. Письменниця не тільки не приховує, а й наголошує, що його немає і не варто шукати на людських мапах, що його немає і ніколи не знайдеш у людських книгах. Позаяк його життя відбито, зафіксовано тільки в одній Книзі — Книзі Притулку, куди заносили й заносять свідчення про всіх, хто увійшов до Східних Воріт Притулку й прислужився його безкінечній історії.

Притулку начебто не існує — отож він є. Це не лише провідна, а й визначальна якість і посилка художніх конструкцій письменниці: якщо явище начебто не існує, це ще не означає, що його достеменно немає, а радше навпаки — те, що начебто існує, може бути фікцією, а те, чого на перший або на людський погляд немає, якраз і може виявитися справжньою інституцією.

Цей міфічний Притулок у романі Галини Пагутяк зображено як Ірраціо-Country, у моделюванні якої всевладно переважає поетика абстракцій і мелос абстрагувань, де навіть побутова конкретика одягнена в романтично абстрактні шати. У цій Ірраціо-Country абстрагованість позначені й нечисленні географічно-топографічні реалії.

Кордонами цієї невидимої землі слугують Східні Ворота, через які люди приходять до Притулку, та Західні Ворота, через які усі вони раніше чи пізніше залишають його; територія Притулку містить Долину, за яким розташовано Містечко, за яким у свою чергу знаходиться Монастир. Галину Пагутяк цікавлять не деталі, хоча ними теж час від часу оздоблюється антураж Ірраціо-Country, а сутність того, що відбувається у цій міфологемній Країні. Сутність же та її шукання не передбачають надміру конкретики, а якраз навпаки — пошук сутностей завжди є пошуком абстракцій та абстрактних величин, категорій.

Абстрагований стиль мислення відкриває поклади багатозначності. Й Галина Пагутяк щедро з цього користується, а її роман — виграшний приклад того, як можна розроблювати смислові кар'єри на межі, на розі образ-

ної полізначності. Абстракти "Писаря Східних Воріт Притулку" якщо не метафоричні, то алюзійні, якщо не алюзійні, то символічні, якщо не символічні, то поліінтерпретаційні. Ірраціо-Country, а якщо глобальніше — Ірраціо-Space передбачає і потребує металогічного потрактування, що збагачує не лише семантичне, мелодійне, а й архітектонічне поле тексту.

Й коли в романі відомляється, що рух у Country-Притулку відбувається переважно в одному напрямі — зі Сходу на Захід, що люди — у тексті вони натомість величаються прибульцями — потрапляють до умовного Притулку для того, щоб колись вирушити звідти і знову повернутись у той страдницький світ, з якого вони прийшли, то ці й інші реалії мають властивості інтертексту, художнього коду, що потребують і стимулюють винайдення ключа-дешифратора.

Притулок змальовано як Країну-Phantom, яка існує саме тому, що не існує для всіх. Ця Країна існує як самодостатній світ зі своїми самодостатніми законами й правилами життя, як світ не для всіх, як світ задля особливо нужденних — психологічно й духовно скалічених, зневірених, зламанних. Притулок, за романною концепцією Галини Пагутяк, виконує роль своєрідної буферної зони, куди потрапляють ті, хто шукають спокою, розради, примирення зі своєю душею. Притулок є не тільки віртуальним простором — час у ньому постає не менш віртуальним, позаяк у Притулку, де відбуваються практично всі художні дії, люди не вмирають, бо не вміють і не можуть умирати.

Притулок як Ірраціо-Country — це новітня утопія, запропонована й апробована в романній формі Галиною Пагутяк. І це відчуття посилюється тим, що провідні авторські інтенції у тексті зосереджені на змалюванні традицій і психології Притулку. Власне, Галина Пагутяк розповідає не стільки про дійових осіб, які мешкають або приходять до Притулку, скільки про те, як їхні душі, психосфери, свідомості співвідносяться із неписаними закладами й моральними імперативами Притулку. І хоча в романі формально вичленовується той, кого можна досить приблизно назвати головним або лейтмотивним персонажем твору — Антон, він же Писар Східних Воріт Притулку, все одно розповідь не про нього, а про те, як у його долі й свідомості відбиваються основні буттєві постулати та ментальна конституція Притулку.

За художньою архітектурою Галини Пагутяк, Притулок — це альтернатива тому світові дисонансів, звідки з'являються люди-прибульці, й усе, що пов'язане з Притулком, протистоїть дисгармонійному світові людей. І ритм романного викладу немовби також підкреслює це. Галина Пагутяк викладає історію Притулку розмірено й уповільнено, неначе пригальмовуючи й без того неквапний плин часу в ньому. Викладаючи історію й історію цінностей Притулку, вона постійно зазирає у свідомість його мешканців, а свідомість їхня є так само неквапливою, як і розв'язує події у Притулку. Ось так письменницький зір і рухається: від фактів Притулку — до свідомісних реалій його побульців-прибульців. Час гейби зупиняється. Ілюзію міжчасового існування, як і позачасової розповіді, досягнуто.

До того ж сюжету як такого в романі "Писар Східних Воріт Притулку" фактично не заявлено. Тільки наприкінці шостого розділу виникає натяк на власне сюжетну перспективу, розвиток якого (натяку) та якої (сюжетної перспективи) здійснюється у сьомому — дев'ятому розділах. Та й то це передусім сюжет не дії, а свідомісно-ціннісних мандрів, що спонукають до рухів-дії, коли Писар Антон вирушає на пошуки Генріха Кухаря. У заключних розділах — десятому та одинадцятому — сюжетному шельфу взагалі повертається йо-

го ефемерність і необов'язковість, унаслідок чого він знову перебирає на себе обриси-атрибути умовності, віртуальності, що ними вирізняється і сам Притулок. Ще одна грань структурно-формального майже ідеально збігається із семантичним началом.

Усе це спочатку послаблює відчуття часу, а затим і призупиняє відчуження часу в романі. Із зовнішньої величини час недвозначно трансформується у категорію внутрішнього виміру, стаючи не тим, що відбувається довкола персонажів, а тим, що відбувається у них самих і в просторі їхніх свідомостей. Час утрачає власну тотальну незалежність, піддаючись впливам особистісності, регульованості й навіть зворотності. Галина Пагутяк шукала і, найімовірніше, знайшла той стиль розповіді про вічність Притулку і Вічний Притулок, що немовби передає та пролонгує відчуття його — Притулку — нескінченності.

Роман **"Королівство"** відрізняється від "Писаря Східних Воріт Притулку", а заодно й "Слуги з Добромила" тим, що присутньо не відрізняється від них. А лише окремими художніми опціями.

Опція перша — жанр. "Королівство" не виключає того, щоб балотуватися на статус пригодницького роману, який заявлено у бібліографічному описі книжки. Проте цей текст є значно ближчим до фрейму казки, ніж пригодницького роману в тому сенсі, в якому цей термін, себто пригодницький роман, уживається в літературознавчій риторичній. Зважаючи на доволі поважний обсяг цього тексту, "Королівство" є підстави схарактеризувати як роман-казку, а сама органічна казки вже передбачає конструенти пригод і пригодницької поетики.

Якщо ж при цьому зважити на те, що суто фантастичне начало в цьому романі представлено значно багатомірніше, ніж пригодницьке, то вихідна казкова природа "Королівства", в якому реактуалізуються такі прийоми, як перевтілення, сні-пробудження, мандри різними світами-просторами, сполучення чудесного, надзвичайного із повсякденним, узвичаєним, є безсумнівною. Тільки в дуже й дуже компромісному варіанті можна погодитися хіба що з такою жанровою дистинкцією, як пригодницький роман-казка.

Опція друга — сюжетика. У романі "Королівство" значно більше дії, подієвий простір доволі розгалужений і композиційно облямований, на що натякають основні структурні кріплення — "Частина перша: Повернення до Королівства" і "Частина друга: Повернення Королівства". У дію втягнуто чималі групи романних осіб, сюжет скидає із себе шати фіктивності й нагадує, що він у сучасній українській прозі, нехай і казкового ґатунку, залишає за собою право бути повноправним і повноцінним актантом художньої побудови. Увага переноситься не тільки і часто не стільки на семантику внутрішніх цінностей персонажів, скільки на зображення подієвих перипетій, колізій, ситуацій, з якими стикаються й у які потрапляють герої роману-казки.

Опція третя — стиль і аудиторія. "Королівство" написано у такому мовному, інтонаційному й образному річищі, що насамперед розраховане на ще-зовсім-юну-аудиторію, для якої стилістика і дух казки мисленево та ментально є своїми, рідними, незамінними. Водночас цей текст не виключає і аудиторію зі-значним-життєхудожнім-досвідом, оскільки написаний на межі "не-дорослості" та "дорослості", а також, як "Писар Східних Воріт Притулку" і "Слуга з Добромила", протканий метафорами, символами, алегоріями.

В ідеалі ж, поза усіляких сумнівів, "Королівство" передбачає спочатку об'єднання, а згодом єднання цих двох контингентів і цілком може перейти у нежанрову номінацію текстів для-сімейного-кола, які нині

елементарно відсутні в українському літпросторі. Поки наш соціум іще не готовий до того, щоб, скажімо, дорослі й маленькі члени родини збирались разом за чашкою чаю, кави, соку для виразного, себто художньо сімейного читання міні-п'єс Подерв'янського, або "Польових досліджень з українського сексу", або романів Дністрового, або "Перламутового порно".

Художньо-образна партія "Королівства" природно накладається на загальну естетичну партитуру Галини Пагутяк. Як у "Писарі Східних Воріт Притулку" і "Слузі з Добромиля", у "Королівстві" письменниця акцентовано віртуалізує романну фактуру, вдаючись до ірраціональної манери образного мислення. Вона вибудовує достеменну Ірраціо-Model, як завше стикаючи, сполучуючи, перехреснюючи різні світи та їхні долі, що становить її улюблений прийом. Більше того, у "Королівстві" Галина Пагутяк безпосередньо маркує думку про те, що змальовані світи є паралельними, фізично не контактуючими, і зображує паралельне життя в цих паралельних світах із їхніми паралельними законами.

Ірраціо-Model розроблено як ніколи докладно й структуровано. Галина Пагутяк навіть ускладнює ірраційну текстуру і застосовує принцип символіко-сміслового паралелізму, за яким у романі-казці співіснують Серединний світ, що співвідноситься із надто знайомою нам людською цивілізацією, Королівство — щось на кшталт ідеальної держави з ідеальним правителем, де важать і поцінуються не матеріальні, а цілковито духовні константи, Граничний світ, який коли на щастя, коли на біду собі умовно межує, зрозуміло, із цими двома, й Імперія, про амбіції якої вже і так усе сказано.

Галина Пагутяк віртуалізує не тільки семантику і семіосферу, а й сюжетику роману. Її провідні персонажі — Люцина, принц Серпень-Август, його друг і соратник-підліток Марко, газетний репортер Мортіус, кіт Сиволап — рухаються не тільки в межах і кордонах світів, а й крізь ці кордони, межі та до певної міри крізь час. Інтрига мандрів а ля казка підсилюється інтригою казкових випробувань, що випадають на долю їхніх учасників.

Відтінюючи казково-фантастичну тональність тексту, письменниця проводить своїх персонажів основними паралельними світами: із Серединного вони переміщуються у Граничний, а з Граничного — до Королівства. Осторонь залишається Імперія, поязак дії у ній практично не відбуваються. Проте поязак войовнича Імперія, як змальовує Галина Пагутяк, зі своїми ненаситно-ненажерливими крутиголовцями прагне привласнити зовсім не войовниче Королівство, то в її зображенні актуальної потреби не виникає, бо носії ідеології Імперії і так діють у надрах і просторі Королівства.

Принагідно вертаючись до аспекту жанрової мелодики роману, зазначу, що пригодицька колізія — рятування персонажами-підлітками та їхніми друзями Королівства, анексію якого намагаються здійснити посланці Імперії — у тексті, безперечно, наявна і відчутно озвучена у "Частині другій: Повернення Королівства". Проте казкова колористика в цьому тексті загалом оприявнена значно вигадливіше, настійливіше, експресивніше, ніж атрибутика й напруга пригодицької розповіді.

Для увиразнення Ірраціо-Model та Ірраціо-Tone, старанно відпрацьованих у "Королівстві", Галина Пагутяк додає ще численних факультативних і просто штрих-персонажів, які втілюють і символізують усіляку нечисть, що її в романі-казці, особливо у частині першій, виведено не так щоб замало, — опирів, довгомудиків, слинявців, пліснявців, відьм і відьмаків, вовкулаків та інших перевертнів. А також у ситуативних персонажах фігурують домовики, привиди, з'їдлики та інші суто реальні

особи. Галина Пагутяк надзвичайно затишно та комфортно почувається в Ірраціо-Space і — варто віддати їй належне — демонструє гарний смак до створення Ірраціо-Tone та майстрування Ірраціо-Model.

Самим реєстром дійових осіб "Королівства" Галина Пагутяк фактично промовляє: її роман-казка — це зовсім не фантазійна вигадка, і тим паче не суцільна фантастика, а припущення, що те, що є навколо нас, може виявитися складнішим, ніж це видається; і що за видимим світом цілком може бути прихований світ невидимий, і тому, що він прихований, він може бути ще різноманітнішим, цікавішим і складнішим; і що Серединним світом життя-буття може не завершуватися, що цей доступний людству світ може слугувати поштовхом до уявлення та сприйняття інших світів, які теж можуть існувати довкола. Така мисленнева поліфонія вгадується у художньому аранжуванні Галини Пагутяк.

Цими мисленневими інтенціями не варто нехтувати хоча б тому, що в "Королівстві", як і в "Писарі Східних Воріт Притулку" та "Слузі з Добромиля", містяться цілком онтологічні рефлексії, що, як це й личить кожній сумлінній казці, надає цьому казковому тексту рис філософичності. У додаток до всього символ Добра (Королівство) перемагає осереддя Зла (Імперію), а якщо точніше — не дає хитрій і підступній Імперії підкорити, поглинути, проковтнути себе. Інакше кажучи, роман-казка завершується так, як і має вивершуватися казка, тим паче фантастична.

Роман "Слуга з Добромиля" також ретранслює цілком послідовний Ірраціо-Frame, у якому знову ж таки сполучуються світи — цього разу енігматичне Середньовіччя і по-містичному фатальна Середина ХХ століття, явлені обидва у вимірі галицького топосу, вербально-фонетичного мелосу і "прогалицької" міфокультури. У "Слузі з Добромиля" уводиться і регулярно підтримується хронополова конкретика, що була лише пунктирно прописана у попередніх романах.

Сполучення двох взаємовіддалених і абсолютно несуміжних світів, хоча несуміжність іще не означає недотичність і неспорідненість, здійснюється насамперед за фабульної та наративної участі персонажа, який, за романними реаліями, народився в межах 1287 року, згодом стає учасником і свідком перипетій 1581, 1604 та 1649 років і являється в романних подіях 1949 року. Це Слуга з Добромиля — дхампір, мати якого була відьмою, а батько — живим мерцем (опирем, носферату). Ірраціо-Frame насичується фонікою і харизмою містики, а письменниця демонструє, що їй підвладні різні амплуа в межах Ірраціо-Style.

Який головний персонаж — така і специфіка, колористичність Ірраціо-Frame. Галина Пагутяк поринає у містичний простір, зретушований та підрихтований історичною проекцією. При тому, що в тексті час від часу актуалізуються історичні координати, "Слуга з Добромиля", безсумнівно, не є історичним романом. Це радше містико-міфологічний роман з ефектом історичної глибини, в якому для посилення стилістики достовірності рясно-густо використовується життєвий побутовий матеріал. Письменниця оприявнює володіння містичною стилістикою, аурую і в окремих кавалках тексту наснажує його виразною тональністю містичного письма.

Ірраціо-Frame — і це теж становить прикметну якість мислення Галини Пагутяк — має схильність до ускладнення. Окрім того, що в романі стикаються дві історико-ціннісні епохи, в ньому ще й репрезентовано зіткнення двох ментальних стихій — демонологічної та людської. Галина Пагутяк моделює мікросоціум опирів, дхампірів, ворожбитів, але перш за все опирів — таких як Купець із Добромиля та Купець із Перемишля,

позбавляючи цей містичний мікросоціум од-нолінійності та пропонуючи нові художньо-семантичні ємності його сприйняття. У романі простежується зіставлення ціннісних етикетів людей та опирів, але немає підстав говорити, що Галина Пагутяк більше симпатизує етикету людей. Радше якраз навпаки.

Соціум людей потраптовується Галиною Пагутяк як переважно неблаганний і безжальний, а мікросоціум опирів — як більш організований, більш чуйний і врешті більш людський. Образи людей у неї подані як носії якщо не Зла, то нерідко не-Добра, а образи опирів — як речники Порядку й Справедливого плину речей. Історія людей є втіленням жорстокого й нерідко бездушного фатуму, історії ж опирів проткані устремлінням пройти крізь фатум і час. Таке тлумачення синтагм "опирі — люди", "демонічне — людське", "потойбічне — земне" є безумовно сучасним у тому сенсі, що нині триває доба стратегічних перетлумачень, у якій акценти, наголоси, симпатії зміщуються у бік інфернального.

У романі "Слуга з Добромила", що вирізняє його з-поміж "Писаря Східних Воріт Притулку" та "Королівства", основною нарративною формою виступає монологічна розповідь, що ведеться переважно від імені Слуги з Добромила. Це дозволяє поєднувати в тексті зображальну конкретність і рефлексійну абстрагованість, позаяк Слуга з Добромила не тільки викладає хронотоп власного життя, а й розмірковує над хронологією та епікою своїх розумових нашарувань. У романі б'ється серце напружених внутрішніх роздумів головного персонажа, який мислить себе не плотською, а духовною натурою, шукачем онтологічних істин і схильний до висловів, інсталяцій узагальненого ґатунку, у формулюванні яких він і вбачає найвищий зміст свого дхампір-існування.

І хоча, здавалося б, у "Писарі Східних Воріт Притулку", де апріорі задаються абстрактна, ба навіть гранично абстрагована, віртуалізована ситуація й реальність художніх координат, медитативне річище мало б бути потужнішим, проте Галина Пагутяк якраз працювала над посиленням і прописаністю конкретики, площини деталей у тому романі. А в "Слузі з Добромила", попри його вихідну історико-окреслену текстуру, вона воліє подати і подає передусім духовно-мисленеву панораму, що супроводжує багатосторічне життя в достеменному сенсі наскрізного персонажа, внаслідок чого цей текст постає романом нарративних рефлексій, зумовлених містико-історичною ретроспективою.

Тексти, що увійшли до збірки прози "**Захід сонця в Урожі**", представляють художній інтерес і самі по собі, і як своєрідний коментар до Ірраціо-Space, явленого романами письменниці. У різножанрових і різностильових текстах "Заходу сонця в Урожі" міститься ключ до усвідомлення "повноти вражень", "завершеності картини", що спричинені прозовою діяльністю Галини Пагутяк, яка й імпліцитно й експліцитно тяжіє до того, щоб культивувати, оздоблюючи різноманітними шарами, міфотворне начало і гранично міфологізувати свій Space.

Оповідання й повісті збірки, написані в різні соціо-естетичні часи, дають змогу простежити, як формувався ірраціональний, ірраціоналістичний, надреальний рельєф Галини Пагутяк, яку путь вона здолала від образків та етюдів "Містерія небес", "Тебе спалить сонце", "Сім новел", "Душа метелика" до романів "Писар Східних Воріт Притулку" і "Слуга з Добромила", як психологічні, психо-анатомічні й міфопоетичні екзерсиси переходили в містичні, фантазмагорійні, фантомні релії. У текстах, що склали книжку "Захід сонця в Урожі",

відчувається то уповільнений, то пришвидшений подих над-реального.

Власне, такими репрезентативними текстами, як "Пан у чорному костюмі з блискучими гудзиками", "Смітник Господа нашого", "Кіт з потонулого будинку", "Спалене листя", "Видіння Орфея", Галина Пагутяк й обґрунтовує-окреслює свою естетичну нішу — перебувати над реальністю. І поруч, побіч із реальністю. Але в жодному разі не в реальності. Не обмежувати себе штучною і не надто природною оболонкою реальності, за якою якраз і приховане усе найважливіше, найсокровенніше і, можливо, найжиттєвіше.

Позаяк повсякденна й очевидна реальність, щодо якої знову спливає термін-визначення "серединний світ", є, за концепцією письменниці, лише одним із паралельних світів, якими оприявлено життя тіла й духу. Й у збірці "Захід сонця в Урожі" Галина Пагутяк послідовно виявляє та змальовує переходи своїх персонажів з реального, видимого світу в невидимий і навпаки, явно чи не явно рефлексуючи над тим, що нічого і тим паче ніхто не проходить, не минає, не щезає безслідно й що це тільки треба зуміти або хотіти побачити. А мислити ірраціоналістично для неї означає мислити філософічно. І тому філософський шлейф, рівно як і шельф, незмінно тягнеться за її еніґмат-текстами.

Врешті Галина Пагутяк входить до числа найсамотніших і найутаємнічих мислителів новітньої літературної доби. Цей умовивід підкріплюється ще й тим, що в повістях і оповіданнях "Заходу сонця в Урожі" — особливо це відчутно в "Книзі снів і пробуджень" та "Спаленому листі" — думка, мисленеве начало наділені виразною зображальною енергією, незримо конкуруючи із суто образною культурою письма. Ірраціо постає сферою не лише видінь і зображень, а передусім художнього інтелекту. Демонструвати ж глибину й особисті інтелекту є правилом не надто хорошого тону в новочасній українській літературі.

Тексти Галини Пагутяк для нинішньої української прози є несучасними не тим, що репрезентують Ірраціо-World, а тим, що не перетворюють його на Текст-Show, Performance, Spectacle, і тим паче на Текст-Play. Галина Пагутяк вдивляється, вдумується, вростає у свій Ірраціо-World, виводячи його за межі егалітарної культури й трансформуючи у територію особистісних внутрішніх шукань.

Ірраціо для неї — це тонкий, рухливий і мобільний World, у якому не існує майже нічого абсолютного, у якому завжди присутні паралельні простори й наявні паралельні свідомісні культури, у якому істинність межуює з умовністю. Ірраціо а la Галина Пагутяк вирізняється вірою, що найматеріальнішим є те, що має передусім внутрішню, духовну цінність і наповненість. Її Ірраціо-World спрочиняється до унікального дійства, переводячи Terra Incognita у розряд і площину, наближені до Terra Cognita.

Тексти Галини Пагутяк, принаймні взірця "Писаря Східних Воріт Притулку", "Королівства", "Слуги з Добромила", "Заходу сонця в Урожі", потверджують думку, що було і є не так важливо, яка навколо нависла літературна температура, а важить те, яку температуру духу художник обирає для себе сам.

І ще Галина Пагутяк є несучасною тим, що по вінця наповнює свої романи любов'ю. Не тією новочасною любов'ю, що її можна вгледіти, а можна, скільки не дивись, так і не вгледіти за шарами затребуваних нині епатажних, бруталних, вибухових пластів. А тою споконвічною любов'ю до всього живого й неживого, реального й віртуального, буденного й міфологічного, якою проіняті її слово, її фраза, її стиль.

Художні особливості лірики Ольги Слоновьовської

Микола Сулятицький,
кандидат філологічних наук
м. Івано-Франківськ

Стаття розкриває питання жанрового і стильового різноманіття ліричної творчості української поетеси. Літературні твори виявляють оригінальне, багатоаспектне художнє утворення нашого письменства.

Ключові слова: жанр, стиль, поезія, література.

Особливою ознакою чинної програми з української літератури є те, що, фактично, в усіх класах, починаючи з п'ятого, вона пропонує уроки, відведені на літературу рідного краю, а в 11 класі — ще й оглядово вимагає від вчителя знайомити випускників із сучасним літературним процесом.

Безперечно, за годину-дві такий матеріал не осилити. Тому вчителі стараються познайомити одинадцятикласників бодай з лауреатами найпрестижніших премій: імені Тараса Шевченка, імені Лесі Українки, імені Максима Рильського, імені Василя Симоненка, імені Олеса Гончара, імені Бориса Нечерди. В останні роки дуже популярним став конкурс рукописів "Коронація слова". Цього року перше місце в номінації "Романи" у вищезначеному конкурсі отримав великий прозовий твір Ольги Слоновьовської "Дівчинка на кулі". Закономірно, що вчителі знають Ольгу Слоновьовську як автора багатьох науково-методичних статей, підручників, а ось про її письменницький набуток їм не так багато й відомо. Щоб учитель міг більше розповісти одинадцятикласникам про Ольгу Слоновьовську — й пропонуємо цю статтю.

Вивчення сучасної лірики у контексті художніх особливостей письма із урахуванням літературознавчих, стилістичних та лінгвістичних аспектів (тобто так званого філологічного аналізу тексту) — завдання не з простих, бо приховує у своїй природі чимало суб'єктивістських тенденцій у трактуванні поетичного тексту, але водночас надто потрібне з причини усвідомлення реципієнтом складної, почасти суперечливої природи художнього світу письменника та його творчої манери письма.

Комплексний філологічний аналіз — "це аналіз узагальненого типу, який передбачає визначення проблематики художнього твору і його ідейного змісту співвідносно з розглядом композиційно-мовленнєвої структури тексту, його образного ладу, просторово-часової організації та інтертекстуальних зв'язків, маркованих мовленнєвими сигналами" [1;242]. Він досліджує мовно-художні засоби, на основі чого моделюється текст. Лінгвістичний ракурс має на меті представлення мовних аспектів у контексті літературного твору, а літературознавчий контекст, включаючи два вищезгадані компоненти, — водночас ще й враховує історико-супільні прерогативи часу. Вважаємо, що поетична збірка Ольги Слоновьовської якнайкраще продемонструє всі наведені компоненти художньої інтерпретації тексту.

Поетичним роздум'ям зосенілої меланхолії, алегоричним словозором в генетичний пракорінь нашої мінувшини через призму сучасної екзистенційної містики, візеруниться "Зимове яблуко" — нова збірка лірики Ольги Слоновьовської. Версифікаційна площина скомпонована на своєрідному зіставленні художніх описів природи та поєднаних з ними настроєвих психологічних авторських візій. На перший погляд — еkleктивна гама світовідчуттєвих рефлексій поета малює чи не усучільні хаотичну екзистенційну картину буття із психоемоційними реакціями на так звану стабільну "природну" невизначеність. Насправді ж подибуємо елегійну, тонкопавутинну тривку детерміновану єдністю природного раціо із духовно-людським емоціо.

Так, прикінцеволітня пора із "інтер'єрно античним розпроміненням" і першого "опалолостого розмоклого печаття", виповнена літом м'яких на дотик, лагідних, шовкових днів, ще купається в прозелені підосінного шалу: "Ще тільки серпень! Вєсь з одних дифузних згустків // Тонкого плаття, і кінця відпустки, // І реготу (і смутку без причини). // Високе сонце! Небо голубе! // Ще лірика! Які там мемуари? [2;264]. Та все ж інверсивно-депресивні настрої осені, що "втомою, як грим, розпливаються на обличчях в маршрутці", нависають отою воронозграйною стабільною невизначеністю буття з його хронічною зашарпаністю, догананням втрачених миттєвостей і нездійснених можливостей. А вже хризантемоквітне пізноосіння викликає елегійну тужбу зліриної меланхолійної душі за осоненими досвітками юності: "Ой, осене, досить! Не вернеш нічого, крім болю! // Щасливе колишнє лиш в спогадах манить теплом, — // Насправді ж шипшиною голою в сутінках коле, // Лишає сліди, наче мряки брудне помело" [2;278].

Превередний настрої грудневого передзим'я — "теплінь, теплінь, теплінь на всі чотири сторони. // Вже й кликано, але не випадає сніг" [2;251] — викликає цікаві художні антропоморфні асоціації: "Ця плюсова зима — мов пристаріла панна: // Лякається простуд і вірять у казки" [2;251], а також шерегу настроєво-очікувальних ремінісцентних алюзій: "Така сира зима! Ні вхол, ні морозу. // Така дурна душа: страждає, живучи // В очікуваннях, що, як наркотична доза, // Зумовлюють залежність без видимих причин" [2;252]. А крицево-біле снігозимове розіскр'я творить своєрідну гіпнотично-морфічну статичну картину простору: "Сонячно. Засніжено. Глибоко. // Тиша. Ні стежок, ані слідів. // Рококо заметів. Білий спокій. // Денний сон зимових білих дів ... // У гіпнозі масовім (аж лячно!), — Й тінь не ворухнеться на землі" [2;280], здатну накладитися й на певну чуттєво-емотивну площину авторського сприйняття: "Взимку завжди почуття вгамовані: // Он навіть клумба, — як чистий аркуш. // Взимку відлиги — поза законами // (І потепління в стосунках — також)" [2;282]. Але вже й посеред льодоскришталеної, морозноозореної різдвяної казки чиниться таїна вічного коловороту життя: "Ще на столі кутя. Ялинка в хаті світить: // Ще ні хвоїнки вниз не впало із галузь. // Але вже вісь земна хитнулася до літа, // І пролісок вві сніг уперше ворухнувся" [2;253].

Не претендуючи на категоричну однозначність, все ж впадає у вічі якась більша емотивна прихильність поетеси до осінньо-зимових мотивів лірики і пов'язаних з ними художніх асоціацій. Літня пора ніби розгнuzдано мчить на звихрених паротях модерного урбаністичного шалу, дистанціюючись від трепетно-ліричного сприйняття пори: "Надзвичайно спекотне літо випікає на схилах тавра. // ... Місто втратило імідж. Як мавр чи варвар, // Розляглося вульгарно і спить в обладунках з заліза. // Я, мабуть, божеволію від самої його присутності" [2;261]. Зеніт пізнього липня художньою поетичною уявою малюється барво-феєричною колористичною гамою: "Десь приблизно у липні, як літові, як естетові, // Закортить колористики, і при цьому не мало не трошки, // Спалахнуть всіма барвами" [2;259].

Художнє слово водить нас манівцями найпоетемніших почуттів і вражень поетеси, вигойданих на крилах її творчої уяви, душевнотремних споминів. Тут же поетеса провадить читача ірраціональними лабіринтами анатомії творчості із виплесками підсвідомих візій і так званої невмотивованої доречності, описуючи передкреативний стан, коли "Ані мрій, ні надій, ані радості. Ні найменшої // забаганочки, опріч // того, що в тобі млосно і болісно зріє, як щось, // що — ти не сама. // Щось таке, як наврочення чи пороблення"[2;286], а муки творчості уподібнюються " повторному приступу стенокардії".

Наскрізною ниткою поетичної тканини збірки проходять феміністичні мотиви. Образ жінки у ліриці Ольги Слоньовської прибирає широку гаму психологічних візій, багатогранність характеротворення. Це характерна парижанка Жозефіна (поезія "Лист"), світоглядно-життєві принципи якої непохитні ні перед якими авторитетами: " Що мені, бездержавній, політика?! // І прогрес, і регрес, і застій — не мої напасті. // Ти хоча і Бонапарт, та мене не заставиш // Збирати досьє на твого наслідника // Чи на ту компромат, що її підбирали для тебе // З кількох найдавніших в Європі династій"[2;289], і романтично вознесена Анна Ахматова з її екзистенційною фатальністю, натхненням, жагою, прокляттям. Не може полишити байдужим майже свята тихо-упокорена простота майстрині-писанкарки Доцьки, жертвовний образ якої, понівечений каліцтвом, ніби уособлює той фатум нашого національного страдництва: "Підіпре чимось двері в хаті, // Занависить всі вікна коцями — // Писанки сідає писати // Одинок горбата Доцька"[2;296]. Цивілізаційна швидкоплинь сучасності вщерть розтирає на кіратах байдужості свята почування до жінки, коли емансипаційна зрівнялівка вихлостила шляхетність у взаємовідносинах: "Для нас, двох дівчат, — значно вищі й вимоги й стандарти // (В хлоп'ячій команді ми через нестачу гравців!) // Тож винні і винні"[2;311], бо довкіль правила жорстокі в своїй оголеній цинічності несприйняття природної жіночої сутності: "Закон — чоловічий. Чогось досягни — до пори! — // Забудь, що ти слабша, затям раз назавжди уважно..."[2;311].

Та все ж, попри ці буденно суєтні ущербності й зухвалість, жінка у творчій уяві письменниці постає возвеличено-романтичним образом петрарківського ідеалу: " Жінка, прекрасна, немов європейська столиця. // Жінка, безцінна, немов артефакт-статуетка — // Руку лише простягни — і бери, і не думай!"[2;307]. Фантазмагоричні візії творчої уяви поетеси художньо довершено вишкілюють "Космацьку феєрію", душевно трепетні ретроспомини триптиху "Дитинство" відсилають нас у незабутні часи розбосоженого дитинства, звідки видзенькоти клепацькокоших клевицьк вилунують найпоетемніші асоціативні враження.

Тонкодушевне відчуття поетеси не мириться із квазімодальністю міжособистісних відносин так званої "еліти". А суєтність "псевдонаукового" бомонду викликає неоднозначні, різкосаркастичні зооморфні асоціації: "Чиста професура всі, неначе // Став диплом вакциною від знань...// Як вас величати? Чи не так: // "Ящірка найважчих категорій!"? // Полоз знакпитального хребта!"[2;302].

Червононашесне вересневе так зване "визволення" — "Прийшли ордою, з гиканням, зі смрадом, // Брудні і п'яні, кирзакі в гною. // Сказали: "власть". Ну, себто, їхня влада. // Стріляють. Виселяють. В писок б'ють!"[2;322], — став великою трагедією галицькому люду, закоріненого у свої правічні патріархальні традиції, шанування Бога, моральних взаємостосунків. Поетеса малює жакхі картини масакральної "червоної мітли", душєроздираючу батьківську розпуку за втраченим сином.: "...Принесли нині Мілька на вереті. //

Я мусив не влізати рідну кров. // ... (Ой сину, сину! Серце моє трісне! // Ой Боже, Боже, я це не знесу!) "[2;322—323]. Морок більшовицького спустошення непокірної причорноліської Посічі виписано із особливою експресією зображення новочасного варварства: "...Все село — в одну ніч. Ешелони, прокльони і сльози: // Немовлята згасають зі скорботним старечим лицем"[2;324].

Октологія "Станіславівська містика" наповнена ретровизуками притишеної мазурки зимового балу, фантазмагорією горобиної ночі "в місті графа Потоцького", містичними рефлексіями "високосного року, тринадцятого у п'ятницю", означена часопросторовими зсувами "на цілих три століття: "Уночі скукурічилися ріка: // Вирвала з берегом півчвертьста сажнів мосту // У вітри танцювали арканом... // Та Потоцький намислив рицарський герць, — // І панство з'їжджалося, як годиться"[2;330]. Воздуховлена натура високої лірики у контексті довкруг нього обивательського несприйняття — "такий їм (віршам — М.С.) ешафот воздвигнем на // Центральній площі або на бульварі" проступає ірраціональною, позасвідомою божественною субстанцією: "Бо вірші — що? Небесні волонтери. // Їм не болить. То кам'янієм ми, // Як гасять Божі ангели крильми // живі листки звичайного паперу"[2;331].

Не можна поминути увагою багатство мови художніх особливостей збірки. Поетичне письмо тяжіє до метафоризації, розкриття сутності одних явищ чи предметів через інші за подібністю чи контрастом. У цьому випадку метафора концентрує і узгоджує у своєму семантичному полі асоціації, які, декодуючись, розгортаються у внутрішній сюжет, що почасти не доступні для раціонального тлумачення. Так, поезія О. Слоньовської густо всяна художньо-стилістичними конструкціями — "Перший сніг ішов босоніж пішки", "Примерзало сонце до акацій", "Осінь з вітром напідпитку", "Срібний місяць розбризкує ртуть", "Літній дощ реготав", "Навшпиньки здивований пролісок".

Багата художня мова збірки насичена компаративістичними, порівняльними фігурами, що передбачають пояснення одного явища почерез інше, їхнє зіставлення. Це такі поетичні словоформи, як "По швах тріщав похмурий світ, як міх", "Місто, як мавр чи варвар", "Сліди, наче мряки брудне помело", "День волосатий, неначе пірат" тощо. Лірична тканина "Пекторалі" художньо пронизана звукоповторами, що неабияк посилює інтонаційну, інтерпретаційну та семантичну виразність вірша, об'єднання логічно наголошених слів: "Осінь хмари краля", "Наркоз подібний на некроз", "Тло зелене викладено пазлами", "Пече печаль", "Пори зеленої зелені тіні", "Уранці чорні коні привезли". Саме таке сполучення дозволяє посилювати ідеографічну акустику цілісного звукового образу, його ритмомелодіку.

Поезія О. Слоньовської збагачена авторськими новоутворами на кшталт "Пережняблений", "Сріберно", "Снігом наперхає", "Поля медвяно-хлібні", що красномовно демонструє багатство ліричного хисту письменниці, її тонке ставлення до слова. Збірка Ольги Слоньовської демонструє яскраво виражену тематичну наповненість поезій, слово просочене тонким ліризмом, органічними переживаннями, психологічними рефлексіями, виражена добірним словом, художніми засобами. "Пектораль", безумовно, це знакова книжка з'ява у нашому літературному сьогочасі.

Література

1. Николина Н.А. Филологический анализ текста: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Н.И.Николина. — Москва, 2007.

2. Слоньовська О.В. Зимове яблуко: Поезії / Ольга Слоньовська. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. — 360 с.

The article reveal question of genre and stylistics variety the poetry creation of Ukrainian writer. The literary works display original artist organize of our literature.

Key words: genre, style, poets, literature.

З відстані болю: до племінця Чорнобильської свічі

Оксана Єременко,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури

Інституту філології Сумського ДПУ імені А.С.Макаренка

ЧАСТИНА ПЕРША, НАВІЯНА ЖИТТЯМ...

Важкий навчальний рік нарешті скінчився, попереду — відпустка, а в ній — просто будні. А насамкінець — у серпні — маячить довгоочікувана поїздка на симпозиум українців до Чехії. Аби відкрити візу, змушена покинути все і всіх та їхати до Києва у посольство.

У вікні маршрутки "СанАвто" лишаються поля, переліски, села і містечка; над головою, по телевізору герої детективу зброєю відновлюють справедливість. Поруч на дорожній надувній подушці дрімає жінка, на передньому сидінні юнак голосно переконує когось по мобільці у своїй слушності; пасажери входять — виходять, а невблаганний час спливає, хоч і не так швидко, як би хотілось... П'ять годин — до столиці, стільки ж — додому, а документи здано за якихось сім хвилин...

На Хрещатику кипить "Євро-2012". Велелюдна фанзона, при вході візуально і металодетекторами оглянули сумочки (наче на злочинців не схожі) і врешті впустили. Навколо вирує-галасує різними мовами... Он здоровенний "Білий ведмідь" запрошує сфотографуватись, а ось дівчатка-красуні (що то молодість!) в українських строях сяють усмішками, видзвонюють сміхом. По обидва боки — суцільні ряди кіосків із всякою-всячиною: футболками, значками, футбольними м'ячами, іграшками, кепками, магнітками... І над усім цим нестерпно пражить сонце, спека страшна, але Київ святкує — з пивом, морозивом, водою — і не тільки...

Поспішаємо на залізничний вокзал, потяг уже на пероні. Прощаюсь із двоюрідною сестрицею, яка люб'язно весь день носилась зі мною, як з писаною торбою... Молодчинка Галинка — справжня бізнес-леді: завжди відкрита, радісна, прекрасно водить машину, будь-що відшукає в Інтернеті, дасть мудру пораду.

У купе — білоголове непосидюче хлоп'я літ чотирьох із вродливицею-мамою. Малослівна, стримана жінка придивляється до нової пасажирки, з якою прийдеться скоротати дорогу. Не стримую усмішки, бо вдома двоє таких же галасливих онучат: "Як тебе звати?" У відповідь набурмосене: "Не казу!" І знову з горішньої — на нижню полицку. Закриваю повіки — спокій, мабуть, тільки сниться...

До відправлення — хвилин п'ять. На порозі — жінка похилого віку, але з претензією на втрачену молодість: лимонна блуза, на тон темніша спідниця, через руку — такий же піджак, зручні, хоч і на підборах, босоніжки. Очі прискіпливі, погляд трохи зверхній... Мимоволі міркую: "Ким була за фахом? Певно, вчитель чи лікар".

Спроквола зав'язується розмова... Молода жінка з великими волошковими очима повертається із сином від батьків, які живуть на Житомирщині. Засмага позолотила обличчя, що виграє легким рум'янцем, неслухняне пасмо пшеничного волосся щоразу спадає на високе чоло, натруджені руки, що, мабуть, звикли до будь-якої праці.

Ініціативна бабуся, яка назвалася Аллою, повідомляє, що їде на зустріч випускників філфаку, хвилюється, бо не бачила однокурсників 45 років! То ж чи

впізнають її? Балакуча, часом аж до непристойності, вона все ж зуміла розговорити присутніх, час від часу втихомирюючи малого Владика. З-поміж багато говореного нею пам'ять зафіксувала розповідь про вже далекий 1986 рік, коли разом із колегами вивозила з Києва до Донецька своїх учнів із Чорнобильської зони. Малих киян, як розповідала колишня вчителька, оточили турботою, прекрасно годували. Алла згадувала, як серед ночі прийшлося викликати "Швидку" до семи-класниці Олесі, як тривожилася біля операційної, коли дівчинці видаляли апендицит... З вдячністю говорила про людей у білих халатах, які допомагали одужувати дитині, відірваній лихом від батьків і рідного дому.

Слухаючи розповідь, молода мама спідлоба з недовірою кидала погляд на пенсіонерку. І раптом випалила:

— Я теж чорнобильська, із села поблизу Народичів. Мені тоді два роки минуло, то я не пам'ятаю... Але мама казали, що в зоні ми прожили ще три тижні, тільки тому нас виселили. Прабаба лишилися, перше казали, що старе дерево на новому місці корені не пустить, а коли нас вивозили, пішли до лісу, разом із коровою. Моїх старших брата і сестру, як і всіх школярів, відправили на море. Там вважали, що від них можна заразитися, ніби від прокажених, тому навіть персонал побоювався спілкування з ними. Дітей намагалися всіляко ізолювати. Домашній одяг забрали, годували зовсім зле, змушували мити туалети, часто наказували. Вони писали в листах, аби батьки забрали їх якнайшвидше, а коли ті приїхали, то вихователі вибачливо просили їх мовчати, навіть гроші пропонували, аби "не роздували проблеми". Де було їхнє милосердя і совість?

— А що ж було з вами? — допитуюсь обережно.
І чую у відповідь болючу сповідь :

— Мама казали, що кричала вдень і вночі... Місцевий педіатр відправив до Житомирської обласної лікарні. Мені вилізли коси, злізли нігті, гнило все тіло. Батьки бачили, що дитя тане на очах, розуміли, що лікування не допомагає. Мама, загорнувши мене в ковдрочку, спустила на мотузці з другого поверху в руки тата, та й сама втекла. Потому ще довго возили мене до старого цілителя, який поміг травами. Тато був ліквідатором, тепер закладає. Каже, якби не пив, то вже би згорів... А мама хворіє дуже.

Її голос жебонів тихо і стомлено. Потім запанувала мовчанка. А я мимохіть роздумувала: "Як добре, що ти вижила, ясноока моя красуне, як гарно, що зуміла народити здорове хлоп'я, яке продовжить твій славний поліський рід. Бо ж скільки дітей, опромінених гіркою зіркою Полин, передчасно пішли за життєвий пруг?"

І в якусь мить здалося мені, що розповідь знайомої незнайомки — то продовження повісті, що колись збурунила душу.

— А ви прочитайте про себе повість "Політ журавлів над нетолоченими травами" Катерини Мотрич, присвячену "І мертвим, і живим, і ненародженим жителям чорнобильського Полісся".

Жінка приязно саянула змученою усмішкою, записала назву на клаптику паперу.

— Я прочитаю в Інтернеті. Обов'язково, — пообіцяла вона.

На пероні дружину і сина зустрічав кароокий чорнявий чоловік міцної статури, на його руках миттєво вмоствився радісний Владик. "Ось вона — мить щастя, — майнуло в голові. — То ж як бережно треба його плекати".

Впевненою стрімкою ходою вони віддалялися у свій прийдешній день — доладна жіноча фігурка і стрункий широкоплечий чоловік із білявим хлоп'ям на руках.

Я вірю, що вона знайде повість К.Мотрич, навіть знаю, що безутішно плакатиме, читаючи її. А десь далеко, окремішньо від неї, у своєму затишному кабінеті цей твір ще раз перечитуватиму і я, бо оголена його правда — то правда людського, водночас стражденного і радісного життя, що все-таки триває і, віриться, триватиме вічно, якщо пам'ятатимемо болі і кривди ріднокраю, гіркі уроки нашої історії.

ЧАСТИНА ДРУГА ПЕКЕЛЬНИЙ РАЙ У ПОВІСТІ КАТЕРИНИ МОТРИЧ "ПОЛІТ ЖУРАВЛІВ НАД НЕТОЛОЧЕНИМИ ТРАВАМИ"

Чи знаєш ти, світе, як сиво ридає полин,
Як тяжко, як тужно моєму народу болить.
Б.Олійник

Двоюрядними жанровими дефініціями наділяють критики твір К.Мотрич "Політ журавлів над нетолоченими травами", називаючи його то оповіданням (О.Мандич, Г.Онуфрик), то повістю (Т.Шершень). Подібні визначення є не зовсім точними, оскільки жанрові параметри твору, позначені дифузійно, ширші, адже текст складають три частини, що візуально виокремлені авторкою з допомогою міжрядкового інтервалу, а головне — кожна з них різниться змістово-інтонаційною наповненістю. Першій — умовно дамо заголовок "Передчуття біди"; другу, що має ретроспективний характер, назвемо "Родовід Насті-Спасительки"; заключну, де йдеться про евакуацію із Чорнобильської зони й оста-

точно рішення головної героїні залишитися в рідному селі, означимо ще лаконічніше — "Трагедія". За жанрово-стильовими ознаками кожна з частин тяжіє до новели, якій властиві наявність точної та згорненої композиції із яскраво вираженим "пуантом," однолінійним, "мов стиснута пружина", сюжетом; лаконізм, яскравість і влучність художніх засобів. Як відомо, героїні новели стають сформовані особистості, які потрапляють у незвичайні, часто трагічні, життєві обставини. Власне усім цим критеріям і відповідає кожна з виокремлених частин=новел соціально-психологічної повісті К.Мотрич "Політ журавлів над нетолоченими травами", що своїми характеристиками належить до непоодиноких в українській літературі міжжанрових модифікацій, таких як алегорична повість у новелах-притчах (Г.Михайличенко, "Блакитний роман"); роман у новелах (Ю.Яновський, "Вершники"); лірична повість у новелах (Арк.Любченко, "Вертеп").

У заголовку — "Політ журавлів над нетолоченими травами" — закодована авторська концепція, ідея-сутність соціально-психологічної повісті у новелах. Лаконічна, точна, змістовна назва її — це своєрідний ключ до інтерпретації тексту, семантичний код мікротем новел, що за своєю словесно-композиційною організацією нагадують кіномонтаж, в якому наступний кадр змінює попередній. Аби дібрати такий велемовний заголовок, що справді має магічну силу, "письменникові, як і золотошукачеві, часто треба багато перевернути словесної руди" [2,39]. П'ятилексемний заголовок повісті К.Мотрич породжує тривожно-сумну настроєвість, передчуття лиха. Із синонімічного ряду (журавлі-лелеки-чорногузи-бусли) авторка добирає єдино влучну і містку лексему, що асоціюється з журиною-журбою, хоча в народі цих птахів часто називають "веселиками" (від весело, радісно), бо, за давніми віруваннями, несли "з Вирію-Раю нові душі, що народжуватимуться навесні та влітку" [1,263]. Граційні і поважні лелеки люблять жити поблизу людських осель, щоразу повертаються до рідних гнізд, "їхня життєдайна радість допомагає людям у господарстві, у збереженні врожаю, плодів, здоров'я, добра і щастя"[1,261].

Синонімічними до дієприкметника-означення "нетолоченими" є лексеми "незаймані", "нем'яті", "некошені", "неходжені" (трави). Люди, як і журавлі, покинули рідні гнізда, бо безсилі перед грізним ворогом — радіацією. Над здичавілою після Чорнобильського лиха землею витає жура, пролітають над нею журавлі, вкриваються бур'яном покинуті могили, не лунає дитячий сміх, не бринить пісня. Заголовок повісті створює певну проекцію для читацького сприйняття на перспективу подальшого розгортання змісту, позаяк у ньому викристалізовується весь текст, його тема й ідея.

Твір К.Мотрич починається епіграфом-посвятою: "І мертвим, і живим, і ненародженим жителям чорнобильського Полісся". Письменниця частково змінює відомий вислів на вимогу контексту власної повісті, підкреслюючи, що повість присвячена поліщукам, тобто всім тим, чие життя миттєво розкололося на дві частини — "до" і "після" Чорнобильської трагедії, яка стала новою страшною точкою відліку людського буття/небуття. Як і Т.Шевченко у знаменитому посланні, К.Мотрич зликовує у своїй повісті три часові пласти — минуле, сучасне і майбутнє пролеглої кризь віки української нації; письменниця таврує державних мужів за їх ганебну політику і безвідповідальність, що призвели до повстання "мирного" атому.

"Політ журавлів над нетолоченими травами"— яскравий зразок гінотексту, тобто тексту, що міг бути написаний тільки жінкою, оскільки визначальними рисами його є глибока емоційність, розмаїта інтонаційно-тональна палітра, екзальтованість мови, проникнення у внутрішній світ героїні, щире вболівання за тих, хто відійшов у минуле, і за тих, що прийдуть із майбуття.

У першій з новел охоплено незначний часовий відрізок буття людини і природи, відтворено перебіг подій трагічної доби 26 квітня 1986 року, коли кризь тисячоліття наздогнало нас трагічне пророцтво Іоанна Богослова: "...І засурмив третій янгол, і велика зоря спала з неба, палаючи, як смолоскип. І спала вона на третину річок та на водні джерела. А ймення тій зорі Полин. І стала третина води, як полин, і багато з людей помиралі з води, бо згрікла вона"[6,382].

Дія новели розпочинається "глупої ночі" в хатині Насті-Спасительки, якій привидівся лихий сон, схожий на "німе кіно": старенька бачить несамовиту річку, "спотворені жахом і криком лиця, а голосів не чути"[5,4]. Кожне наступне дієслово підсилює враження, активізує читацьку уяву, письменниця вдається до градації у зображенні всеохопного лиха, що руйнує долю людей і землі: страшна ріка "залила вулиці, села, затопила хати, сади, ковтула ліс, луги, поглинула Прип'ять. А в тій чорній річці — тисячі людей, старі, молоді, немовлята"[5,4]. Авторка не відхиляється від традиційного вживання кольороназв, адже чорна барва з давніх-давен символізує горе, відчай, страждання, смерть, а контрастний їй білий колір означає чистоту, невинність, у Настіному сні — це "дитя у білесенькій льолі", "янголя у білій сорочечці"[5,4], яке "пішло по-

верхню ненажерливої ріки, світячи сяйливим волоссячком, як німбом"[5,4]. У реальному житті цей образ немовляти не раз асоціюватиметься у її свідомості з улюбленицею-правнучкою.

Новела зіткана із протиставлень, позаяк пророчий сон, віще передчуття трагедії постійно контрастує із весняним буянням природи. Авторка, як і її героїня, залюблена у дивосвіт природи, тому майстерно живописує словом: "В лузі розлила свої води інша ріка: умиро-творена й весела. Вербі та кущі за ніч позеленішали... І з лугу, і з лісу...летіло пташине щебетання, висвистування, голубий перегук і голос ранньої зозулі, що повернулася сюди чи то вночі, чи ось щойно. Ще не встигла струсити із крилець втому, а вже кує, роздає здоров'я древній поліській землі і віщує довгий вік поліщукам"[5,4—5]. Письменниця акцентує на парадоксальності реалій світу: зозуля віщує поліщукам многі літа тоді, коли вибух на ЧАЕС уже стався.

Поетика твору закорінена в усну народну творчість: нічне пророче видиво жінка намагається відігнати давніми замовляннями ("Куди ніч — туди й сон"[5,4]; "...нехай біда відступить туди, де сонце не сходить, де півні не піють, де собаки не брешуть, де дівки кіс не чешуть"[5,8]); шукає розради у пісні, ревно молиться. Але врешті-решт цілителька усвідомлює, що не в силі зарадити лиху найдорожчих людей, бо над напоєною смертельною отрутою землею розстеляються "все далі й далі чорні полотна, виткані з гіркого полину"[5,7]. У тексті зроджується "міжрядковий", але всесильний образ персоніфікованої Біди, яка "повзла навпрошки, робила кола"[5,9], махала чорними крильми і злісно реготала...

Ретроспективна лінія другої новели подає своєрідну матрицю роду Насті-Спасительки, за яким здавна ходила "слава рятувальників". У її душі живе нетлінна родовідна пам'ять про тих, хто вже "відчухнувся від дерева роду"[5,5]. На все життя запам'ятала семирічна дівчинка гірке пророцтво прадіда Івана-Розумовича: як поруйнують люди стару могилу, "то буде лихо страшне. Не помилує ні старого, ні малого. Смерті не видно буде, а люди падатимуть, як мухи. Отруїть вона землю, воду, небо. Будуть отут мертві гора і села"[5,10].

Рятувала людей від біди і баба Соломія, потім і мати Настина — Софія... "Всі вони відлетіли услід за пророком Іваном та поліськими журавлями на безгрішні острови"[5,10]. А Настя-Берегиня продовжує їх місію, єднаючи своїм життям минуле, теперішнє і навіть майбутнє, бо ж зеленіє крона дерева її роду: пишається жінка сином Миколою, невісткою Санею, трьома онучатами, старша з яких Світланка нещодавно стала щаслива у шлюбі, народила правнучку-потіху... Настя єднає покоління предків і нащадків, у ній живе мудрість віків, незвичайна здатність uzдоровлювати і пророкувати.

У внутрішньому монологі Спасителька щиро зізнається, що "цей край для неї безмежно любий, і земля, в якій поховано великий ключ її роду, — свята"[5,10], тому стан оціпеніння і розпачу оволодіває нею, коли син повідомляє про евакуацію. Райська краса весняного вечоріння дисонує із переживаннями героїні: граційно летять над Прип'яттю журавлі, а душа її квилить, як зранена птаха.

Дія останньої новели відбувається великодньої суботи. Горе людей, змушених покинути рідні домівки, безмежне, тому письменниця вдається до гіперболи — "річку сліз" виплакала Настя, але стан оціпеніння не минав, жінка "затято мовчала"[5,11], бо визрівало в душі найважливіше життєве рішення — прийняти смерть на рідній землі, поділивши з нею біду, біль і страх...

Художньо вивершені, яскраві і точні діалоги, закорінені в розмовну мову, — характерна ознака тексту К.Мотрич. Письменниця устами своїх героїв мовила гнівне, але справедливе слово про причетних до Чорнобильської катастрофи чиновників, які зухвало чи просто байдуже поставились до будівництва АЕС, не зваживши, що може статися аварія. "Там же в тій Прип'яті пошти одна молодь і діти. Як воно таке опасне, то нащо ж його було у такій гушці робить?!" [5,12] — зрозпачено запитує у вітру Настя-Спасителька. А дід Микита попри застереження косить траву кози-годувальниці і віджартовується від лиха прислів'ям: "Не вмер Данило, дак галушка задавила" [5,12].

Вільний і радісний політ журавлів — своєрідний рефрен-антитеза до подій людського життя. Настя твердо вирішує, що не поїде з рідного дворища, де клекотом зустрічають її лелеки, не покине чепурної хатини, де в комині живе домовичок, де щороку на Великдень готувала крашанки, пекла паски і калачі, а потім шшла до церкви... Вона не порушить звичний алгоритм життя роду, бо, на відміну від молодих, переконана, що поліщуки покидають рідну землю навіки, адже "ще ні разу не помилялась у своїх відчуттях, бо мала великий дар, над яким довго, може, віками, трудилася її щедра поліська природа" [5,14].

Настя-Берегиня розуміла, що мусить залишитися на сторожі роду й землі, але вперто мовчала, мов кризь сон, вслухаючись у страшні слова: "...дитина цілу ніч рвала, прокричала без упину. Таке зів'яле стало, як травичка...врачі сказали, що це може бути від радіації. У Светки молоко пропало, зчорніла вся" [5,13].

Одягнувшись у святкове вбрання, Настя готувалася до Великодня, найдавнішого християнського свята року, коли радість увіходить у кожну домівку, коли людські серця сповнюються надією, милосердям, любов'ю до ближнього, добром... Очевидно, авторка виважено і прискіпливо добирала ймення своїй героїні — Анастасія, що походить від грецького: *anastasis* — воскресіння.

Коли вивозили найрідніших, вона була далеко в лісі, бо не змогла зрєктися згорьованої землі і пам'яті свого роду...З допомогою дієслівної градації й заперечної частки письменниця увиразнює і підсилює горе близьких, які змушені її покинути: "Не бачила Настя, які заплакані очі в сусідів, як голосила Саня посеред подвір'я, як Микола відв'язав Рябка, вткнувся лицем у собачу морду й надривно ридав. Не чула, як пес моторно вив увслід машини" [5,14].

Нічної пори самотиною "толочила зловісну тишу" [5,15], прошкуючи до церкви... Її самотність підкреслено різьблено точним реченням: "Сама, як перст, на все село, на весь білий світ" [5,15]. Обезлюділе село,

сплундрована у весняному буянні земля... "І завилила Настя-Спасителька криком чайним, стогоном дерев і трав, зойком неба і великодньої землі, віднині навіки висватаної чорним лихом..." [5,15].

Тужила-плакала Берегиня, а з нею сумував і світ природи, з яким зріднилася до смерті: птахи, дерева і трави, сонце і небо, праліс і річка. Безіменне Настине село стало пустою, як і ті 76 містечок і сіл України, що були стерті з обличчя землі зловісним невидимим ворогом — радіацією.

Самосели Чорнобильської зони... Не покинули рідних гнізд, коли страшна катастрофа зруйнувала такий крихкий людський світ. Вони нагадують мені високий і жертвний образ Насті-Спасительки. Здебільшого похилого віку, бо ж, як кажуть у народі: "Старе дерево на новому місці не приживеться". Залюблені у рідний край, із жилавими руками, зі зболеними очима, малослівні... Люди, які прикипіли серцем до своїх домівок, до могил, де знайшли останній прихисток батьки і прадіди, до лісу, що чарував красою, до синього поліського неба і журавлів, що тепер пролітають над нетолоченими травами...

Десь за тридцятикілометровою зоною їх дітей звуть чорнобильцями. Уже стали на крило їхні внуки, такі, як отой білоголовий пустун Владик, що повертався з мамою від дідуся-бабусі. Живе древо роду нашого... А лиховісна непогасна свіча Чорнобиля горить у наших серцях. Як пересторога розплати за гріхи людські, як велика жертва за легкодухість і державне нікчемство горе-реформаторів, урядників-яничар, до яких вражаюче точними і вистражданими рядками звертається Ліна Костенко:

*Загидили ліси і землю занедбали.
Поставили АЕС в верхів'ях трьох річок.
То хто ж ви є, злочинці, канібали?!
Ударив чорний дзвін. І досить балачок.
В яких лісах іще ви забарложені?
Що яничари ще занапастять?
І мертві, і живі, і ненароджені
Нікого з вас довіку не простять!* [3,538].

Пам'ять народна тривка, тому продовжує боліти. Боліти, думати і пам'ятати змушує і реквієм жертвам "мирного" атому — соціально-психологічна повість у новелах "Політ журавлів над нетолоченими травами" К.Мотрич.

Література

1. Войтович В. Міфи та легенди давньої України / Валерій Войтович. — Тернопіль: навчальна книга — Богдан, 2008. — 392 с.
2. Жила С. Творчі підходи до роботи над заголовком художнього твору / Світлана Жила // Українська література в ЗОШ. — № 2. — С.39—43.
3. Костенко Л. Вибране / Ліна Костенко. — К.: Дніпро, 1989. — 559 с.
4. Мандич О. Тривога і скорбота, надія в серцях українців. Оповідання Катерини Мотрич "Політ журавлів над нетолоченими травами" / Оксана Мандич // Дивослово. — 2011. — №12 — С.12—14.
5. Мотрич К. Перед храмом любові і болю. Оповідання, повість / Катерина Мотрич. — К.: Молодь, 1989. — 238 с.
6. Об'явлення святого Іоанна Богослова // Новий заповіт і Книга псалмів. — Торонто, 1988. — 505 с.
7. Онуфрик Г. Особливості життєвих образів у малій прозі Катерини Мотрич / Галина Онуфрик // Дивослово. — 2008. — №4. — С.53—55.
8. Шершень Т. Земля чекає на мудреця... Урок-літературна формула за повістю Катерини Мотрич "Політ журавлів над нетолоченими травами" у 7 класі / Тетяна Шершень // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колежіах. — 2010. — №4 — С.40—45.

Електронний конструктор уроку літератури (ЕКУЛ) у планувальній діяльності суб'єктів літературної освіти

Василь Шуляр,

кандидат педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри мовно-літературної та художньо-естетичної освіти,

заступник директора з наукової роботи МОІППО,

заслужений учитель України

Автором представлено опис електронного продукту, який допоможе вибудувати на компетентнісній основі стосунки між суб'єктами літературної освіти. Електронний конструктор уроку літератури (ЕКУЛ) забезпечує словесникові моделювання авторського заняття, а учням-читачам — траєкторії свого акме-розвитку під час вивчення літературної теми.

Ключові слова: "електронний конструктор уроку літератури", "графоконструкція", "моделювання уроку", "проектно-конструкторська модель уроку літератури (ПКМУ)", "едукативна (педагогічна, навчальна) ситуація уроку літератури", "програма вивчення літературної теми (для учня-читача)".

Формування проектно-конструкторської (планувальної) компетентності суб'єктів педагогічного процесу є актуальною з позиції досягнення прогнозованого кінцевого результату кожним із використанням електронних програмних засобів. Про планування змісту літературної освіти в діяльності вчителя маємо ряд моделей, які запропонували методисти: Ніла Волошина, Всеволод Неділько, Євген Пасічник, Леся Мірошниченко, Юрій Ковбасенко, Фелікс Штейнбук та ін.

До інноваційних належать ті, що допомагають змоделювати урок літератури з використанням електронних програмних засобів (Олександр Авраменко, Галина Бійчук). Названі засоби зорієнтовані на використання запропонованих зразків (візуальних, текстових, ілюстративних та ін.) під час підготовки до конкретного уроку.

Для нас важливо закласти таку модель конструювання уроку для вчителя літератури та вивчення літературної теми для учня-читача, які узгоджувалися б зі змістовими лініями Державних стандартів базової і повної загальної освіти (постанова КМ України від 23 листопада 2011 р. № 1392), компетентнісно-діяльнісною парадигмою, типологічною класифікацією уроку/заняття відповідно до заданого кінцевого результату для кожного суб'єкта літературної освіти.

Поєднання планування очікуваного (кінцевого) результату спільної діяльності обох суб'єктів літературної освіти (вчителя літератури й учня-читача) з використанням електронного програмного засобу також є відсутнім на сьогоднішній день.

Мета статті передбачає представлення зацікавленому читачеві оптимальної моделі планування дій суб'єктами педагогічного процесу для досягнення кінцевого результату з використанням електронної програми "Конструктор уроку літератури".

Завданнями є: з'ясувати дефініції базових понять проектно-конструкторської технології планування вивчення літературної теми її суб'єктами; запропонувати графоконструкцію композиції компетентнісно зорієнтованого уроку літератури; подати опис складових електронного програмного засобу "Конструктор уроку літератури — ЕКУЛ", програми вивчення літературної теми (для учня-читача) (ЕПВЛТ).

З'ясування дефініцій до понять "електронний конструктор уроку літератури", "графоконструкція", "моделювання уроку", "проектно-конструкторська модель

уроку літератури (ПКМУ)", "едукативна (педагогічна, навчальна) ситуація уроку літератури", "програма вивчення літературної теми (для учня-читача)" та виявлення композиційних елементів графоконструкції компетентнісно зорієнтованого уроку літератури є важливим аспектом у формуванні проектно-конструкторської (планувальної) компетентності суб'єктів літературної освіти. Змістове наповнення означених понять нами подаються в такому варіанті:

1. Електронний конструктор уроку літератури

— засіб, який забезпечує здатність суб'єктів літературної освіти мобільно й ефективно моделювати заняття/програму дій на структурному та змістовому рівнях у режимі WORD, EX, інших інформаційно-технологічних програм, не руйнуючи специфіку літератури як мистецтва слова.

2. Графоконструкція

передбачає побудову заняття, де основою є змістові лінії літературної освіти, які мають узгоджуватися з його темою, змістом, методичними засобами тощо, набором компетенцій учня-читача, що формуватимуть та забезпечуватимуть його акме-розвиток, не порушуючи внутрішньої драматургії, задуму, сюжетних елементів і компонентів технологічної моделі сучасного уроку літератури відповідно до обраної класифікації типів і різновидів.

3. Едукологія в методиці викладання літератури

— міждисциплінарний комплекс інтегрованих знань із різних наук (філософія, психологія, фізіологія, педагогіка, літературознавство, мистецтво, лінгводидактика, україно/народо/людинознавство, валеологія та ін.), необхідних для реалізації змісту літературної освіти з метою формування компетентного учня-читача й учителя-словесника, здатних до сталого акме-розвитку за самостійно вибудованою системою цінностей на фасилітативній основі.

4. Моделювання уроку/програми дій

— створення системи ситуацій навчально-пізнавальної діяльності учня-читача на уроці, а також фахових дій учителя-літератора на підготовчому проектно-конструкторському етапі відповідно до заданих цілей, що забезпечать високу стабільність літературних знань,

читацьких та комунікативно-мовленнєвих умінь і навичок школярів, професійний рівень словесника. Воно може відбуватися як на підготовчому етапі, так і під час проведення уроків літератури, позакласної та позашкільної роботи.

Моделювання уроку або/і програми дій передбачає системний спосіб його організації, особистісно зорієнтований простір для розвитку суб'єктів навчально-пізнавально-виховного процесу і ґрунтується на діяльнісному підході, що сприятиме інтенсифікації навчання й учіння та формування творчої Я (особистості).

Моделювання системи уроків літератури вимагає від учителя технологічної компетентності до прогнозування, конструювання, проектування, моделювання, діагностування, моніторингово-рефлексивної компетенції. Комплекс названих здатностей сприятиме забезпеченню загальнолітературної (у загальноосвітніх навчальних закладах) та профільної філологічної (у класах гуманітарного профілю) освіти, підготовки й розробки системи літературних занять, логіко-семіотичних моделей, нових видів наочності з використанням інформаційних технологій.

5. Едукативна (педагогічна, навчальна) ситуація уроку літератури — наперед спланована, спрогнозована чи/і спонтанно виникла ситуація за тих чи інших педагогічних умов, конкретних обставин, яка потребує негайного вирішення, як правило, між двома чи декількома суб'єктами (об'єктами) читацької діяльності та оперативного-оптимального пошуку адекватних способів для їх взаємодії.

6. Проектно-конструкторська модель уроку літератури (ПКМУ) — опис логіки перебігу активної взаємодії і спілкування учасників навчально-виховного процесу, гнучкого розгортання навчальної дії, що містить свої композиційні та сюжетно-змістові лінії спрогнозованої літературної освіти школярів.

7. Програма вивчення літературної теми (для учня-читача) (ПВЛТ) — наперед продуманий план навчально-пізнавально-розвивальної діяльності учня-читача, в якому стисло викладено зміст, обсяг літературних знань, умінь і навичок, обов'язкових для засвоєння на різних етапах навчання протягом чверті, семестру, року. ПВЛТ складається на основі програмно-тематичного комплексу вивчення курсу літератури (календарно-тематичного планування) з урахуванням вимог Державного стандарту, змістових ліній галузі "Мови і літератури", Концепції літературної освіти, державних програм із літератури, розробляється заздалегідь і вручається кожному учневі в останній день чверті (семестру, року).

Складовими електронного програмного засобу "Конструктор уроку літератури — ЕКУЛ" є:

— **інформаційна картка уроку літератури** зі своєрідним структуруванням набору компонентів за формулою 10+2: тема уроку за програмою; тема уроку; мета літературної освіти; змістові лінії літературної освіти; компетенції учня-читача; очікувані (плановані) результати; тип і різновид уроку (заняття); теоретико-літературні поняття; літературно-мистецькі зв'язки; наочні засоби навчання; варіативне домашнє завдання; використані джерела;

— **модель уроку-заняття з літератури** та сюжетно-змістові лінії літературно-мистецької співпраці суб'єктів едукативного процесу; складовими моделі сучасного уроку літератури є: зачин уроку (вступне слово-звернення вчителя до учнів-читачів), основна

частина (орієнтаційно-прогностична лінія літературної освіти; проектно-операційна лінія літературно-мистецької освіти; рефлексивно-корективна лінія контролю літературної освіти, читацького досвіду учнів), кульмінаційні моменти розв'язання літературно-мистецьких завдань, кінцівка-розв'язка уроку (слово-епілог словесника).

— **програма вивчення літературної теми (для учня-читача) 10+2:** клас і час вивчення; назва літературної теми, основні твори для читання, базові теоретико-літературні поняття, твори для вивчення (розказування) напам'ять, твори для позакласного читання, твори з літератури рідного краю, твори для самостійного читання, обов'язкові роботи з розвитку зв'язного мовлення, поточна та підсумкова атестація (оцінювання, критерії, зразки), очікувані (гарантовані, плановані) результати; список літературно-критичних джерел для самостійного опрацювання.

Запропонований варіант електронного конструктора уроку літератури — це один із останніх. Автор намагався врахувати висловлені побажання та рекомендації колег-науковців, учителів-практиків. Експериментальні дослідження показали, що запропонована версія цінна тим, що користувач може самостійно вносити зміни, які відбуваються незалежно від нього. Наприклад, зміна терміну навчання: з 12 років на 11; вилучення деяких текстів із програми; наявність у кожному регіоні власної програми "Література рідного краю". Важливо, що цей електронний продукт є гнучким у застосуванні під час різних форм організації літературної освіти читачів незалежно від того, чи це українська чи світова література, а також: чи предмет вивчається в загальноосвітній середній школі, чи в навчальному закладі нового типу; це клас із поглибленим вивченням української/світової літератури чи звичайний; чи є профільна диференціація тощо. Якщо вчитель обізнаний із ІКТ та має елементарні навички роботи з електронними продуктами, то він спроможний унести ті чи інші зміни до програми, щоб урахувати зміни, які відбулися, та оптимізувати свої дії для досягнення гарантованого (планованого) результату.

Звертаємо увагу зацікавлених читачів і на той факт, що ЕКУЛ не дозволяє на системному рівні порушувати методичні приписи під час моделювання уроку літератури. Автор намагався технологізувати планувальну (проектно-конструкторську) діяльність суб'єктів літературної освіти, чітко виписати покрокові процесуальні дії та ін., не ігноруючи той факт, що кожен суб'єкт — це особистість, тому вона має можливість для свого креативу. Головне, щоб модель заняття відповідала типологічній класифікації уроку, специфіці предмета літератури як мистецтва слова, співпраця між суб'єктами вибудовувалася відповідно до мети літературної освіти, змістових ліній, компетенцій, оптимального набору едукативних ситуацій і кожен одержав задоволення від співпраці.

Технологічний опис розробленого продукту "Електронний конструктор уроку літератури — ЕКУЛ" включає:

1. Системні вимоги: операційна система Windows XP або вище; встановлена програма MS Word.

2. Початок роботи з програмою. Запуск

Для того щоб розпочати роботу з програмою "Конструктор уроку літератури — ЕКУЛ", скопіюйте папку з програмою на ваш комп'ютер, флешку. Зайдіть у папку і запустіть програму "kurok.exe".

3. Робота з файлами. Робота з файлами відбувається за допомогою меню "Файли". Меню "Файли"

дозволяє: 1) створити новий файл; 2) завантажити існуючий; 3) додати файл у кінець існуючого; 4) зберегти файл.

4. Створення нового уроку

Для створення нового уроку увійдіть у меню "Файл" і виберіть пункт "Створити новий".

Увага. Перед створенням нового файлу не забудьте зберегти той, який ви редагували.

5. Вставка блоків. Типи блоків

Для вставки блоків конструктора уроків увійдіть у меню "Вставити блок". Виберіть необхідний тип блоку: текстовий рядок; багаторядковий текст; багаторядковий текст із шаблоном; вибір рядка тексту; вибір декількох рядків тексту, варіант 1; вибір декількох рядків тексту, варіант 2; вибір багаторядкового тексту; посилання на файл.

Після цього вам буде запропоноване місце, у яке ви можете вставити блок: перед виділеним блоком; після виділеного блоку; у кінець.

6. Опис основних типів блоків

Блок "Текстовий рядок". Зазначений блок дозволяє роздрукувати рядок тексту:

Використання перемикачів ПЦ і НД дозволяє:

— ПЦ (по центру) — розміщувати рядок по центру під час друку;

— НД (не друкувати) — не друкувати рядок і текст та використовувати його для коментарів.

Блок "Багаторядковий текст"

Цей блок дає змогу вводити текст великого обсягу: абзац, декілька речень.

Блок "Багаторядковий текст з шаблоном". До цього блоку можна ввести текст великого обсягу, при цьому використовуючи шаблон, який дозволяє скопіювати в основний текст:

Блок "Вибір рядка тексту". У цьому блоці вибираєте один рядок із декількох варіантів.

Обрані варіанти редагують у діалоговому вікні, яке з'являється за натискання кнопки "Редагувати". У кожному рядку, без пропусків, описується варіант для вибору.

Блок "Вибір декількох рядків із тексту, варіант 1"

Цей блок дозволяє вибрати декілька варіантів із запропонованих і вставити їх у ваш текст.

Кнопка "Редагувати" викликає діалогове вікно для редагування варіантів.

Кнопка "Перенести" дозволяє перенести позначені варіанти в кінець вашого тексту.

Блок "Вибір декількох рядків із тексту, варіант 2"

Опис дій подібний до попереднього, але дозволяє згрупувати в поіменовані групи варіанти для вибору.

Блок "Вибір багаторядкового тексту". Дозволяє вибрати багаторядковий текст за його назвою.

Блок "Посилання на файл". У цьому блоці зможете запустити програму для редагування запропонованого уроку.

Можливе також редагування списку файлів.

7. Видалення блоків. Видалення позначених блоків відбувається за допомогою команди меню "Видалити блок".

8. Експорт уроку в MS Word

Меню "Створити документ (Word)" дозволяє експортувати урок у текстовий редактор Word. Після чого урок можна додатково відредагувати, дооформити та роздрукувати на принтері.

Запропонований "Електронний конструктор уроку літератури — ЕКУЛ" розраховано для суб'єктів літературної освіти: учителя літератури та учня-читача. Перший — моделює авторський урок, що складається з інформаційної картки уроку літератури та власне самої моделі заняття, яка узгоджується з державною програмою, стандартами, змістовими лініями літературної освіти, компетентнісним підходом і т. ін., а також класифікацією та структурою, автором якої є Василь Шуляр. Для учнів-читачів автор запропонував "Програму вивчення літературної теми", за якою вони можуть вибудовувати власну траєкторію розвитку з урахуванням задуму вчителя, заданого очікуваного результату тощо.

Діяльність учителя літератури та учнів-читачів в інформаційно-насиченому просторі ускладнюється потужним потоком джерел як на паперових носіях, так й електронних. Це як полегшує, так і ускладнює підготовку вчителів і школярів до занять, оскільки багато часу витрачається на пошук й отримання якісної інформації.

"Методична лоція", яку уклав Шуляр В.І., забезпечує словесника бібліографічними відомостями щодо стану вирішення проблем літературної освіти школярів і дорослих у різних фахових часописах за декілька років. Для лоції відбиралися періодичні видання, які є загальнодоступними. Каталоги формувалися на основі таких видань: журнали "Дивослово" (книжний додаток до журналу "Бібліотека "Дивослова"); "Українська література в загальноосвітній школі"; "Українська мова і література в школі"; "Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах"; газета "Українська мова та література" — "Шкільний світ" тощо. Усього 15 найменувань.

Структура посібника до певної міри уніфікована, передбачає реалізацію таких принципів укладання:

— назви матеріалів розташовано за темами, проблемами, напрямками в алфавітному порядку;

— алфавітний принцип урахування як і в зовнішньому розташуванні, так і для внутрішнього розміщення матеріалів;

— повтор назви статті в тому чи іншому розділі/каталозі;

— реєстр статей і їх розташування відбувався за прізвищем письменника;

— за ключовим словом можна віднайти матеріали із загальних напрямів методики літератури;

— лаконічний коментар до назви статті.

"Методична лоція" складається з 8 каталогів:

Каталог-1. Методика викладання літератури

Каталог-2. Вивчення літератури в 12-річній школі (українська та зарубіжна літератури)

Каталог-3. Світова та вітчизняна культура

Каталог-4. Зарубіжна література в навчальних закладах

Каталог-5. Профільне навчання

Каталог-6. Технологія навчання

Каталог-7. Професійно-фахова підготовка

Каталог-8. Філологічні Інтернет-ресурси

"Методична лоція", яка зорієнтована на викладача вищого навчального закладу, учителя літератури, шкільну та студентську аудиторію, бібліотекаря та керівника дослідно-пошуковими роботами, проектами,

передбачає виконання функції путівника й укладалася як звід каталогів із різних напрямів методики літератури.

Важливо зазначити, що запропонований посібник підготовлений як на папероносії, так і виконаний у форматі електронного посібника. Електронний варіант "Методичної лоції" дуже зручний і простий у користуванні. Учитель (викладач) або/і учень (студент) у відповідному "віконці" обирають той чи інший каталог, потім ту чи іншу рубрику, яка реципієнта цікавить, тоді за літерою, яка розміщена в алфавітному порядку, обирають необхідне. Наприклад, готуючись до уроку, учитель вибирає необхідний тип (в автора — "звід") каталогу, "Каталог — 1. Методика викладання літератури", яка має 26 рубрик. Для вчителя важливою або/і необхідною є проблема, яка розглядатиметься з учнями під час вивчення літературної теми, це формування їх теоретико-літературної компетентності, натискує відповідну рубрику "5. Вивчення теорії літератури", й у алфавітному порядку він на задану літеру віднайде необхідне поняття: "Б" — балада, байка; "П" — пейзаж, постмодернізм. Або: "3. Методика вивчення монографічних тем", де знову ж в алфавітному порядку розміщені прізвища письменників, творчість яких описана в тій чи іншій публікації: "В" — Вороний М., Вишенський І., Вишня О., Винниченко В., Вінграновський М., Вовчок М., Винничук Ю. і т. д. Автор подбав і про те, щоб у середині кожного підрозділу матеріал розміщувався також в алфавітному порядку. Важливо, що для полегшення в орієнтуванні з обрання необхідного передбачено використання шрифтових виділень: курсив, жирний чи напівжирний. Щоб освітянин або читач міг легко зорієнтуватися, про що матеріал (якщо це важко зробити з назви статті), то автор подає курсивом анотацію, розкриває лаконічно зміст або дає перелік імен письменників, про які також іде мова, чи подає поняття, які розкриваються принагідно і є цікавими для реципієнта-читача. Доречним, на наш погляд, є каталог "8. Філологічні Інтернет-ресурси", де представлено різні пошукові служби та інформаційні портали, адреси електронних бібліотек, авторські, довідкові і методичні сайти, періодика для словесника в електронному режимі, інтернет-книгарні тощо.

Анкетування, спостереження, тестування та співбесіди із суб'єктами літературної освіти засвідчили продуктивність співпраці, підвищення результативності

читацької діяльності школярів під час вивчення літературної теми з використанням електронних програмних засобів, а також здатність кожним учителем вибудувати авторську модель уроку за компетентісно зорієнтованою парадигмою з урахуванням типології, змістових ліній літературної освіти та моделі компетентій учня-читача.

Методичні стратегії вивчення літератури, складові електронного конструктора уроку літератури та програма читацької діяльності школяра представлено було автором у численних публікаціях, на всеукраїнських і міжнародних виставках, презентаціях, конференціях, семінарах із одержанням відповідних дипломів і схваленням колегами.

Література

1. Шуляр В. І. Електронний конструктор уроку в планувальній діяльності суб'єктів літературної освіти / Василь Іванович Шуляр. — Миколаїв : ОІППО, 2012. — 84 с.
2. Шуляр В. І. Компетентний випускник-читач : модель, система компетентій, критерії оцінювання (літературний компонент освітньої галузі "Мови і літератури" Державного стандарту базової і повної освіти) : науково-методичний посібник / Василь Іванович Шуляр. — Миколаїв : вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. — 64 с.
3. Шуляр В. Концепція літературної освіти школярів у системі профільного навчання (проект) / Василь Шуляр // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. — 2007. — № 5. — С. 27—72.
4. Шуляр В. Партнерство в ім'я майбутнього: про співпрацю гімназії з кафедрами ВНЗ м. Миколаєва / Василь Шуляр, Олена Чернявська, Наталя Яценко. — Миколаїв, 2010. — 174 с.
5. Шуляр В. І. Планування літературної освіти школярів: технологічна концепція : практико-орієнтована монографія / Василь Іванович Шуляр / За редакцією члена-кореспондента АПН України, доктора педагогічних наук, професора Н. Й. Волошиної. — Миколаїв : Видавництво "Ч", 2006. — 96 с.
6. Шуляр В. І. Програмно-тематичне планування курсу "Світова література. 10 клас": навчальний посібник / Василь Іванович Шуляр, Пономаренко Ганна Володимирівна. — Миколаїв : ОІППО, 2012. — 96 с.
7. Шуляр В. І. Стратегії літературної освіти школярів у системі профільного навчання : монографія / Василь Іванович Шуляр. — Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. — 348 с.
8. Шуляр В. І. Сучасний урок літератури. Анований каталог лекційно-семінарських занять у системі підвищення кваліфікації : навчальний посібник / Василь Іванович Шуляр. — Миколаїв : ОІППО, 2011. — 88 с.
9. Шуляр В. І. Сучасний урок літератури: технологічні моделі : науково-методичний посібник / Василь Іванович Шуляр. — Миколаїв : вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. — 135 с.

Автором представлено описання електронного продукту, котрий допоможе вистроить на компетентностной основе отношения между субъектами литературного образования. Электронный конструктор урока литературы обеспечивает словеснику моделирование авторского занятия, а учащимся-читателям — траекторию своего акме-развития во время изучения литературной темы.

Ключевые слова: "электронный конструктор урока литературы", "графоконструкция", "моделирование урока", "проектно-конструкторская модель урока литературы (ПКМУ)", "эдукативная (педагогическая, учебная) ситуация урока литературы", "программа изучения литературной темы (для учащегося-читателя)".

The author describes an electronic product that will help to build on the basis of competence relations between subjects of literary education. Electronic designer of literature lesson provides simulation copyright lessons and student-readers — the trajectory of its acme-development during the study of literary themes.

Keywords: "electronic designer literature lesson", "graphical construction", "modeling tutorial", "project-design model literature lesson (PDLL)", "educational (teaching, learning) situation of literature lesson", "program of study of literary themes (for student-reader)".

Робота над поняттями "художній образ", "метафора" на уроках літературного читання

Тетяна Петровська,
здобувач лабораторії літературної освіти
Інституту педагогіки НАПН України

У статті висвітлено роботу над художнім образом на уроках літературного читання для повноцінного сприйняття художнього твору. Розкрито методичний алгоритм осмислення дітьми метафор.

Ключові слова: художній образ, художній твір, сприйняття, метафора.

Літературний розвиток дитини пов'язаний насамперед із формуванням здатності до повноцінного сприйняття художнього твору. Ця здатність, у свою чергу, складається з уміння сприймати зображувально-виражальні засоби мови і відтворювати в своїй уяві образи, адекватні авторському тексту, вміння бачити авторську позицію і розуміти ідею твору. Формування перелічених умінь можливе лише в тому випадку, якщо на уроках учні не тільки читають, а й аналізують текст. Саме тому в структурі сучасного уроку літературного читання важливе місце займає аналіз твору.

Метою аналізу є осягнення дітьми ідеї конкретного тексту, з одного боку, і формування у них знань і вмінь, необхідних для розуміння будь-якого художнього образу, — з іншого. Відтак "об'єктом уваги читача стає слово, що осмислюється ним як засіб створення словесно-художнього образу, за допомогою якого автор виражає свої почуття, ідеї, ставлення до світу" [2, 2]. Незалежно від досліджуваного літературного матеріалу питання про розкриття художнього образу (його змістового наповнення, настрою, внутрішнього ритму, контексту) є головним на уроці читання в післябукварний період. Через художній образ письменник висловлює свою ідею, точку зору, позицію, виявляє свій погляд на світ. Через сприйняття цього образу дитина відкриває для себе його сенс, обмірковує авторську точку зору, зіставляє її зі своїм чуттєвим досвідом і набуває асоціативного досвіду, який, у свою чергу, розвиває образне і аналітичне мислення.

Дитяче сприйняття художнього тексту надзвичайно продуктивне. Адже діти самі мислять образами, а це найдавніший спосіб сприйняття світу. Це світосприйняття можна порівняти з художньою фантазією. У зв'язку з цим на уроці читання потрібно надати можливість здійснитися дитячому сприйняттю, максимально розкріпачити його. Чим вільніше буде міркування з приводу художнього образу, тим глибшим, повнішим стане ставлення дитини до нього. При цьому необхідно пам'ятати, що свобода інтерпретації образу обмежена авторським задумом.

Головне завдання уроку — наблизитися до розкриття задуму письменника чи поета. Тому в читацьких роздумах не слід віддалятися від тексту художнього твору, його внутрішньої логіки. Усі дитячі припущення, незважаючи на їх почуттєвий, емоційний характер, повинні бути перевірені, аргументовані самим текстом. Це обов'язкова умова відкриття художнього образу. В іншому випадку робота на уроці не буде цілеспрямованою.

Цілепокладання, на наш погляд, — основна проблема уроку читання, оскільки воно не настільки конкретне, як на уроках математики, природознавства чи рідної мови. Адже на уроці математики учень, розв'язуючи задачі, одночасно досягає мети і розуміє це. Ре-

зультат роботи швидкий, якісний, а головне, самостійний. Можливо, й на уроці читання варто відкрити дітям мету їхньої роботи? Для цього необхідно сконцентрувати їхній дослідницький інтерес, позначити точку успіху. Можна представити їм художній образ того чи іншого твору як авторську задачу, яку поставив письменник. Розв'язати задачу — значить розгадати таємницю образу, збагнути його зміст. Така робота передбачає вдумливе читання тексту, пошук внутрішньотекстових смислових зв'язків, асоціацій. Чим глибше дослідження художнього образу, тим воно точніше. Ось чому потрібно невідступно йти за авторським словом, при цьому підключати до його сприйняття чуттєвий дитячий досвід. Лише тоді дитина буде відчувати себе співавтором, вдумливим читачем.

Бачити світ художньо, тобто цілісно, в системі всіх його зв'язків, дано не кожному, але пізнавати світ за допомогою мистецтва, в спілкуванні з ним можливо вже з ранніх років. Отже, осмислюючи художній образ, його значення, сутність, діти одночасно осмислюють устрій світу, зв'язок людини з дійсністю, освоюють інший, більш чіткий ритм життя.

Головне завдання читача "полягає в тому, щоб навчитися, сприймаючи художній текст, мислити образами. В цьому проявляється мистецтво читацької співтворчості, відповідне мистецтву письменницької творчості" [5, 62-63]. Говорити з дітьми про художній образ потрібно просто, по зможі уникаючи термінології. Специфіка початкового навчання в його поетапності. Засвоєння матеріалу здійснюється в кілька підходів, тому обсяг відомостей слід розширювати поступово. Спочатку (допускаючи певний ступінь умовності) варто сказати дітям, що можна створити художній образ будь-чого. Правда, це під силу не всім, а лише талановитим людям, якими є, наприклад, письменники і поети. Наприклад, всі ви, діти, бачили хуртовину, заметіль. Що ви відчували при цьому? Пригадайте, яким був ваш настрій? Постарайтеся висловити це.

Відповіді будуть найрізноманітніші. Та головне у цій навчальній ситуації — створення мотивації вдумливого, зацікавленого прочитання віршів Л. Костенко про заметіль — "Баба Віхола" і "Пряля":

— А ось як поетеса Ліна Костенко говорить про заметіль у своєму вірші "Баба Віхола". Прочитайте вірш.

*Баба Віхола, сива Віхола
на метільній мітлі приїхала.
В двері стукала, селом вешталась:
— Люди добрії, дайте решето!
Ой просію ж я біле борошно,
бо в полях іще дуже порожньо.
Сині пальчики — мерзне житечко.
Нема решета, дайте ситечко!
Полям їхала, в землю дихала
баба Віхола, сива Віхола...*

— Чи є різниця між нашими міркуваннями і роздумами поетеси? У чому вона полягає?

Діти, звичайно, зазначають, що у вірші Л. Костенко заметіль оживає, вона дійсно стає схожа з бабою Ягою, яка літає на мітлі. Це — баба Віхола.

Подальша робота над текстом вірша спрямовується на осмислення дитьми метафор "біле борошно", "сині пальчики — мерзне житечко". Допмагаємо другокласникам віднайти приховані порівняння цих художніх образів. (З часом діти зрозуміють, що метафора побудована саме на прихованих порівняннях).

— Перед нами вже не просто заметіль, а її образ, сповнений нового значення. Чи відрізняється погляд поетеси від нашого погляду? В чому відмінність?

Важливо, щоб діти зрозуміли, що поетеса не просто описала заметіль, а створила її образ, і ми тепер дивимось на заметіль її очима, приймаємо її точку зору. Значить, поет перетворює дійсність, відкриває нові значення знайомих для нас предметів і явищ. І ці значення щоразу інші, несподівані, свіжі завдяки новоствореним художнім образам, як, наприклад, образ тієї ж заметілі в іншому вірші Л. Костенко — "Пряля":

*Сидить пряля та й пряде —
сніг іде-іде-іде —
нитка рветься де-не-де, —
а вона пряде й пряде.
Вже направила хуртовин
на шапки для верховин —
на сувої полотна —
на завіску для вікна —
на хустину й укривало —
мало-мало-мало-мало —
сніг іде-іде-іде —
а вона пряде й пряде...*

Розмова про художній образ може передувати вивченню мови художнього твору. Взагалі, про будь-які літературознавчі терміни на уроці читання краще говорити, відштовхуючись не від теорії, а від самого літературного матеріалу. Постійне звернення до прикладів метафори виробляє алгоритм її сприйняття, в якому головне — не визначення терміна, а відчуття метафоричності мови. Це методика роботи з образним словом накопичувального характеру. Дитина не в змозі раптом зрозуміти, що таке метафора, поетичне порівняння або епітет. Для цього необхідний досвід сприйняття, але не несвідомий, а вдумливий, сформований на вибудовуванні асоціацій. Наприклад, роботу з метафорою у вірші Марійки Підгірянки "Летіли птахи зелені..." можна організувати так:

Читання вірша.

*Летіли птахи зелені,
сіли спочити на клені.
По десять птахів на кожну вітку,
сіли весною,
сидять улітку.
А прийде осінь —
запалить крони,
птахи зелені
стануть червоними.*

— Діти, як ви думаєте, про яких птахів йдеться у вірші?

Після відповідей другокласників звертаємо їхню увагу на те, що ми не відразу відкрили порівняння "листа — птахи". Та це й не дивно, адже воно не поверхневе, не на виду. Поет ніби загадав загадку і запропонував нам її розгадати. Вчитаймося в таємницю цього прихованого порівняння до кінця:

В статье освещена работа над художественным образом на уроках литературного чтения для полноценного восприятия художественного произведения. Раскрыт методический алгоритм осмысления детьми метафор.

Ключевые слова: художественный образ, художественное произведение, восприятие, метафора.

In the article the work of art in the way of literary reading lessons for the full perception of art. Revealed a methodical comprehension ability of children of metaphors.

Keywords: art image, artwork, perception, and metaphor.

*Зірвуться з віток
у мжичці сірій —
поринуть з вітром
в кленовий вирій.*

— Як ви розумієте ці рядки? Що таке "кленовий вирій"? (Діти самостійно шукають відповідь). Дійсно, мова йде про листопад.

— Як вам здається, це красиво?

— А з чим би ви порівняли листопад?

Саме в ході подібних міркувань під час дослідження творення художнього образу накопичується досвід його сприйняття. Грунтуючись на цьому досвіді, під кінець 2 класу під час роботи, наприклад, над віршем В. Лучука "Сіла хмара на коня", вже не потрібно буде робити докладний аналіз метафори. Учні самі скажуть, що вислів "випустила хмара віжки і пішла за обрій пішки" поет придумав, щоб здивувати нас "народженням" дощу. Можна буде лише констатувати, що цей вислів називається метафорою.

*Сіла
хмара
на коня:
хмара
хмару
доганя.
Вітер
збоку
як набіг —
збив коня
відразу
з ніг.
Випустила
хмара
віжки
і пішла
за обрій
пішки.*

Спираючись на набутий дитьми досвід сприйняття, можна буде говорити про значення художнього образу більш глибоко, а значить, і більш точно. Дослідження його мовного, тобто формотворного, начала передуватиме аналізу смислового, змістового рівня. В результаті образ, створений за допомогою слова, буде сприйматися об'ємно, переконливо. Під час роботи над дослідженням образу слід пам'ятати, що слова в художніх поєднаннях, контексті набувають таких відтінків змісту, яких не знайдеш у найкращих тлумачних словниках. Сприйняти цей зміст, усвідомити його — означає відкрити образ, доторкнутися до його природи. Урок, який ставить перед собою подібну мету, пройде динамічно, в пошуку, в прагненні дійти до суті.

Література

1. Васильева М. С., Оморокова М. И., Светловская Н. Н. Актуальные проблемы методики обучения чтению в начальных классах. — М.: Педагогика, 1997.
2. Літературне читання. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів 2-4 класи. — http://www.mon.gov.ua/images/files/navchalni_programu/2012/ukr/02_lit_chit.pdf
3. Лукіна Е.Ф. Деякі особливості сприймання мови художніх творів дитьми старшого дошкільного віку // Дошкільна педагогіка і психологія: Республіканський науково-методичний збірник. — К.: Рад. школа, 1966. — Вип. 2. — С. 60—70.
4. Нечаева Н.В., Занков Л.В. О методической системе начального обучения // Начальная школа. — 1995. — № 11.
5. Светловская Н.Н. Основы науки о читателе. М., 1999.

УДК 37.013.2:7/9:[37.011.33:82]

Особливості формування ціннісно-сміслових орієнтацій старшокласників з огляду на компетентнісний підхід в літературній освіті

Сергій Косянчук,
*аспірант лабораторії дидактики
Інституту педагогіки НАПН України
м. Київ*

У статті йдеться про літературний компонент і його складові у контексті ціннісно-сміслові сфери особистості. Розглядаються суб'єкт-суб'єктні детермінанти літературної освіти і нова емоційно-ціннісна лінія змісту як складова літературного компонента. Аналізується значення гуманітаризації змісту освіти як умови формування ціннісно-сміслових орієнтацій старшокласників.

***Ключові слова:** гуманітаризація змісту освіти, емоційно-ціннісна лінія змісту літературної освіти, новий Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, репрезентативні соціологічні дослідження, ціннісно-сміслові орієнтації старшокласників.*

Постановка проблеми. Практично неможливо переконати науковців і педагогів-практиків, котрі вивчають особливості засвоєння учнями змісту предметів мовно-літературного циклу, у тому, що і мова, і література не є фундаментом психологічного, інтелектуального й соціального розвитку людини. Навіть такі фундаментальні природничі науки, як математика, фізика, хімія, біологія послуговуються надбаннями людства в галузі мови і літератури. Концентровані (генералізовані) знання з точних наук і навіть явища і факти, що потребують подальшого вивчення й уточнення, послуговуються здобутками цієї сфери.

Ми не ставимо за мету віднайти суперечності у взаємозв'язках природничого і гуманітарного, натомість прагнемо вкотре зосередити увагу на ролі і значенні процесу формування ціннісно-сміслових орієнтацій старшокласників засобами літературної освіти (достовірно встановлено, що в 2011/2012 навчальному році рівень задоволеності 11-класників зарубіжною літературою становив 4,13, українською — 4,08; середній бал задоволеності (максимум 5,0) розраховано за шкалою: 1 — зовсім незадоволений; 2 — скоріше незадоволений; 3 — утруднююсь відповісти; 4 — скоріше задоволений; 5 — цілком задоволений). Отже, коло проблем, що їх ми зачіпатимемо, стосуються гармонійного розвитку, всебічної освіченості і компетентностей учнів загальноосвітніх навчальних закладів, котрі є і ціллю, і результатом діяльності як освітніх, так і наукових інституцій.

Під формуванням ціннісно-сміслових орієнтацій старшокласників ми розуміємо результат процесу навчання і особливості засвоєння змісту предмета література, спрямований на вироблення цілей майбутніх розбудовників держави. Літературну освіту ми розглядаємо як інструмент формуванням ціннісно-сміслових орієнтацій.

Аналіз сучасних наукових здобутків. Розвиток учнів засобами освітньої галузі "Мови і літератури" знаходить своє відображення у працях багатьох науковців (Андрєєва Я. Ф., Бондаренко Н. В., Варзацька Л. О., Волошина Н. Й., Голуб Н. Б., Жабицька Л. Г., Івашкевич Е. З., Логвіненко Н. М., Молдавська Н. Д., Нікіфорова О. І., Рожина Л. М., Сімакова Л. А., Соломка Е. Т., Чепелева Н. В.,

Шелехова Г. Т., Ярмолюк А. В., Яценко Т. О. та ін.). Сучасні наукові дослідження, серед іншого, спрямовані й на:

— гуманітаризацію змісту на всіх рівнях освіти (Савченко О. Я.);

— доцільність добору змісту підручників гуманітарного циклу для учнів старшої школи з огляду і на потребу формувати ціннісно-сміслові орієнтації старшокласників (теоретичне обґрунтування) (Васьківська Г. О., Косянчук С. В.);

— емоційне сприймання літературного матеріалу з огляду на життєвий досвід учнів, на вміння аналізувати явища і процеси навколишньої дійсності; унікальність соціальної позиції автора (Волошина Н. Й., Шимановський М. М.);

— компетентнісний підхід в літературній освіті і теоретичне осмислення художнього матеріалу як такого (Логвіненко Н. М., Фасоля А. М.);

— розкриття принципів і критеріїв, які визначають зміст і структуру літературної освіти, на розвиток читачької компетентності учнів як інтегрований компонент навчальних досягнень (ціннісно-світоглядні орієнтації, сформовані на матеріалі програмових художніх творів (Волошина Н. Й., Яценко Т. О.);

— розвиток риторичної діяльності й естетичне сприйняття твору (Бутенко В. Г., Голуб Н. Б., Шелехова Г. Т.);

— розкриття ролі і значення художніх деталей у побудовуванні учнями власних висловлювань, на оцінку літературних персонажів (у контексті змальованих автором подій, характерів героїв, їхніх думок і вчинків) (Паламар С. П., Сімакова Л. А.);

— розкриття можливостей інформаційно-комп'ютерних технологій і мультимедійного підручника під час вивчення української літератури в старшій школі (Бійчук Г. Л.);

— становлення самостійного критичного мислення учнів під час роботи над літературними текстами; на створення навчальних ситуацій, які спонукають до активного пошуку власних аргументованих суджень (Гудзик І. П., Шевченко З. О.).

Помітним явищем у педагогічній і соціологічній науці і практиці стали всеукраїнські репрезентативні

опитування учителів і випускників загальноосвітніх навчальних закладів (організатори: Інститут педагогіки НАПН України, Інститут соціології НАН України; вересень-жовтень 2011 року; доступ до результатів досліджень: <http://www.didactics.ucoz.ua> та <http://www.undip.org.ua>). Деякі здобуті дані ми використовуємо у статті.

На думку 16,6% вчителів України, навчальні програми з української літератури не відповідають сучасним досягненням науки, 23,6% респондентів вважають, що ці програми не відповідають і пізнавальним потребам учнів. Зіставивши цифри, доходимо висновку, що навіть наукові доробки не завжди відповідають сподіванням школярів.

Інші дані допомагають нам зрозуміти, у чому саме криється корінь проблеми. По-перше, у складності навчальних програм з української літератури (на це вказали 37,2% респондентів). По-друге, навчальні програми містять багато надлишкових знань та інформації, що їх змушені засвоювати учні старшої школи (47,7%). По-третє, 80,0% учителів переконані, що навчальні програми з української літератури вимагають модернізації з огляду на запити і вимоги сучасного суспільства, які висуваються до випускників загальноосвітніх навчальних закладів. Тобто, "глобалізація, зміна технологій, перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку, інші властиві сучасній цивілізації риси", які "зумовлюють розвиток людини як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу...[8]", дуже слабо "модернізують" навчальні програми.

Саме тому, як зазначають науковці, "в шкільній практиці спостерігається стандартизація виховного процесу, зберігаються застарілі способи передачі ціннісного ставлення до світу в готовому вигляді, відбувається підміна гуманістичної педагогіки випадковим набором виховних заходів, що перешкоджають розгортанню процесу сходження самої особистості на шляху від абстрактного до конкретного. Школа здебільшого не зуміла подолати авторитаризм, кардинально змінити філософію та ідеологію виховання, повернутись до інтересів особистості, її насущних проблем... <...> гуманістична система цінностей сучасного суспільства носить переважно декларативний характер, вона як і загальнолюдська культура залишається для більшості учнів абстрактною, особистісно неприйнятною. А норму завжди встановлює авторитет, який стоїть над індивідом. Часто учень не розглядається як найбільша соціальна цінність, суб'єкт соціального життя, саморозвитку і самовизначення [7]".

Мета статті. У рамках заочного круглого столу "Компетентнісний підхід в літературній освіті" окреслити особливості формування ціннісно-сміслових орієнтацій старшокласників змістом навчального предмета "Українська література" з огляду на мету і зміст освітньої галузі "Мови і літератури", що визначені новим Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти, який упроваджуватиметься в частині базової загальної середньої освіти з 1 вересня 2013 року, а в частині повної загальної середньої освіти — з 1 вересня 2018 року.

Виклад основного матеріалу. Часопис "Українська література в загальноосвітній школі" у №6—7 започаткував статтю А. М. Фасолі "Літературна освіта: компетенції, компетентності, знання, уміння і навички" заочний круглий стіл на тему "Компетентнісний підхід в літературній освіті". Наразі фахівці виклали свої погляди щодо етапності формування загальнонавчальних умінь на уроках української літератури (Фасоля А. М.), знань про людину як основу формування соціальної

компетентності (Васьківська Г. О.), особливостей діяльності суб'єктів сучасного уроку літератури на компетентнісній основі (Шуляр В. І.), формування культурологічної компетентності на уроках літератури в основній школі (Братко В. О.).

Літературний компонент і його складові у контексті ціннісно-сміслові сфери особистості. Спираючись на мету і зміст освітньої галузі "Мови і літератури", що визначені новим Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти, ми виокремили основні особливості формування ціннісно-сміслових орієнтацій старшокласників змістом навчального предмета "Література". Обрамлюючи наше дослідження у такий спосіб, виняткову увагу приділяємо емоційно-ціннісній лінії як складовій літературного компонента.

Емоційно-ціннісна лінія як тло, на якому формуються ціннісно-сміслові орієнтації, "забезпечує розкриття гуманістичного потенціалу та естетичної цінності творів української, світової літератури, а також літератур національних меншин, формування світогляду учнів, їх національної свідомості, моралі та громадянської позиції... <...> духовно-емоційного досвіду [4]".

Реалізація у змісті літератури емоційно-ціннісної лінії на компетентнісній основі сприяє:

- засвоєнню моральних та естетичних цінностей;
- застосуванню на практиці здобутих знань, набутих умінь і сформованих навичок;
- пошуково-дослідницькій діяльності (знаходження, сприймання, аналіз, оцінювання, систематизування, зіставлення різноманітних фактів і відомостей);
- розвитку естетичних смаків і формуванню загальної культури;
- самостійній навчальній діяльності, саморозвиткові, самоконтролю, розвитку художньо-образного мислення, інтелектуальних і творчих здібностей учнів;
- становленню емоційно-духовної сфери;
- утвердженню національних і загальнолюдських цінностей;
- формуванню духовного світу і світоглядних переконань старшокласників.

Суб'єкт-суб'єктні детермінанти літературної освіти. Ми зважаємо на думку С.О. Жили (науковцем експериментально перевірено ефективність різних форм вивчення літератури) про те, що організаційні форми навчальної діяльності розвиваються повільно і відстають від соціальних замовлень суспільства, а також індивідуальних потреб (інтересів, цінностей) окремих учнів чи навіть деяких їх груп. Ми поділяємо переконання С.О. Жили, що незмінність організаційних форм і методів навчання та виховання, їх аморфність і безликість в основній і старшій ланках є головним недоліком навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи, що літературна освіта має розвивати старшокласників, повинна бути акумулятором їхньої духовності, саморозвитку і самовихованням [6]. Тож можна зробити висновок, що основний блок суперечностей міститься саме в особливостях формування ціннісно-сміслових орієнтацій старшокласників у процесі літературної освіти, у площині "учитель — учень". Саме цей взаємозв'язок детермінує загальний розвиток, освіченість і компетентності молодшої людини.

З іншого боку, ми не можемо не зважати на ціннісно-сміслові орієнтації учителів літератури, зокрема української, адже їхні установки (ціннісні очікування) і ставлення до життя значною мірою екстраполюються на учнів, впливають на психоемоційну сферу, породжують стереотипи мислення і поведінки, формують ставлення до себе й оточення.

Інструментарій згаданого опитування вчителів містив також блок із 20 запитань (див. табл. 1), відповіді на які дали змогу виявити ступінь важливості цінностей-цілей (ціннісно-сміслові орієнтації) респондентів. Середній показник ступеня важливості (максимум 5,0) розраховано за шкалою: 1 — зовсім не важливо; 2 — скоріше не важливо; 3 — утруднююсь відповісти; 4 — скоріше важливо; 5 — дуже важливо.

Таблиця 1

Цінності-цілі, що визначають ціннісно-сміслові орієнтації учителів української літератури

Перелік показників	Середнє значення
Міцне здоров'я	4,90
Благополуччя Ваших дітей	4,89
Міцна сім'я	4,89
Матеріальний добробут	4,75
Підвищення освітнього рівня (інтелектуальний розвиток)	4,75
Цікава робота	4,72
Сприятливий морально-психологічний стан у суспільстві	4,71
Створення в суспільстві рівних можливостей для всіх	4,63
Розширення культурного світогляду, залучення до культурних цінностей (через мистецтво, художню творчість, хобі тощо)	4,61
Державна незалежність України	4,54
Національно-культурне відродження	4,53
Незалежність у справах, судженнях, вчинках	4,47
Суспільне визнання (повага з боку друзів, колег, співгромадян)	4,44
Демократичний розвиток країни	4,43
Можливість висловлювати думки з політичних та інших питань, не побоюючись за особисту свободу	4,28
Відсутність значного соціального розшарування (багаті — бідні, вищі — нижчі верстви суспільства)	3,94
Можливість критики і демократичного контролю рішень владних структур	3,79
Участь у релігійному житті (регулярне відвідування церкви, богослужінь, дотримання релігійних обрядів тощо)	3,42
Можливість підприємницької ініціативи (створення приватних підприємств, заняття бізнесом, фермерство)	3,38
Участь у діяльності політичних партій і громадських організацій	2,66

Науковець Н. В. Дига, узагальнюючи результати роботи круглого столу на вшанування пам'яті провідного науковця, вченого, людини доброї і щирої душі Н. Й. Волошиної, звертає увагу педагогічної спільноти на висновки, які зробила студентка Юлія Цимбал у своїй доповіді, аналізуючи навчально-методичний посібник "Наукові основи методики літератури" (2002; за ред. Н. Й. Волошиної). "... з'ява посібника стала науково-педагогічним явищем... <...>. У книзі багато уваги приділяється проблемам "учитель — учень", "учень — література", "учень — літератор", "закономірностям навчання і виховання засобами мистецтва слова, які мають не тільки теоретико-педагогічне, а й практичне обґрунтування. У цій праці простежується новаторський підхід до викладання предмета, проведення уроку літератури [5, 4]".

Так чи інакше, але ми доходимо того, що суб'єкт-суб'єктні відносини в навчально-виховному процесі породжують конструкти-новоутворення, що небезслідно зачіпають ціннісно-сміслову сферу учнів, а отже, визначають їхню подальшу життєву траєкторію. "Літературна освіта буде виконувати свою місію, задовольняти суспільні запити лише тоді, коли сприйматиметься як основна формувальна сила в духовному світі школяра, коли до неї будуть застосовуватися критерії загальнодержавного і загальнокультурного рівня [2, 199]"

Нова емоційно-ціннісна лінія змісту як складова літературного компонента. Основною формувальною силою в духовному світі школяра має стати нова емоційно-ціннісна лінія змісту як складова літературного компонента, що реалізується на провідних принципах навчання і виховання, відповідає індивідуальним потребам (орієнтованість на особистість), передбачає високопрофесійні компетенції учителя, ґрунтується на компетентнісному підході в літературній освіті. На думку Т. С. Утянської, методиста Макіївського навчально-методичного центру, "глибока начитаність, літературна ерудиція значною мірою визначають особистість учня, його світогляд, коло інтересів, уміння сприймати прекрасне в мистецтві і в житті [12, 158]". Отже, емоційно-ціннісне навчання виступає і умовою, і потребою.

Ми, спираючись на визначення поняття компетентності як "набути у процесі навчання інтегровану здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці [4]", говоримо про цінності і ставлення як основу ціннісно-сміслових орієнтацій особистості. З іншого боку, зважаємо на актуальні проблеми існування і розвитку суспільства за бурхливого розгортання глобальних трансформаційних процесів, де темпи інформатизації і продукування інформації детермінують загальноекономічну, екологічну, соціально-психологічну діяльність і навіть індивідуально-особистісні перебіги буття. І те, і інше взаємовизначається, перебуває у стані іноді непередбачуваних взаємовпливів, результати чи наслідки яких можуть кардинально змінити сучасну картину світу. Щоб розуміти ноовиклики, швидко віднаходити оптимальні рішення, вміти протистояти стрімким трансформаціям, слід бачити суть будь-чого і знатися на його законах. Тож стає зрозумілим, що освітня галузь має вберігати людину від наслідків її життєдіяльності — від самої себе.

Гуманітаризація змісту освіти як умова формування ціннісно-сміслових орієнтацій старшокласників. Освітня галузь "Мови і літератури", як жодна інша, своїм змістом спроможна адекватно (за всіма аспектами) формувати ціннісно-сміслові орієнтації. Гуманітарна суть галузі якнайкраще відповідає одному з головних завдань — гуманітаризації як процесу людиновідповідності. Російські дослідники світової педагогічної думки Ю. М. Забродін і М. В. Попова зазначають: "У пошуках засобів гуманітаризації шкільної освіти світова педагогіка орієнтується на самоцінність людської особистості, її внутрішні ресурси й саморозвиток. Із цим пов'язаний зростаючий інтерес до людинознавства, що становить фундамент культури особистості [3]". Фундаментом культури особистості можна вважати надбання класичної і сучасної української літератури як мистецтва слова, образу і думки, як горнила почуттів, емоцій і переживань, кузню читацького **світо-**сприйняття, **себе-**усвідомлення і **життє-**творення. Саме тому основні зусилля науковців і педагогів-практиків від літератури мають бути спрямованими на

оновлення змісту освіти з огляду на потребу посилення його особистісно-сислової спрямованості. Нова емоційно-ціннісна лінія змісту як складова літературного компонента олюдниться тоді, коли зміст наповниться "культурними, тобто людськими смислами", коли "гуманітаризація, екологізація, естетизація змісту" інтегруються "з метою створення єдиного поля смислів, регіоналізації, включення в зміст індивідуального досвіду тощо [9]".

Виокремлюючи сім принципів сучасної освіти, В. А. Беліков зосереджує нашу увагу на гуманітаризації навчальних програм як "співвідношенні й поєднанні навчальних предметів та інформації, застосуванні таких дидактичних підходів, методів і технологій освіти, які забезпечують пріоритет загальнолюдських цінностей, цілісність, послідовність, наступність і випереджальний характер освіти [1]".

Оскільки суттєвою частиною гуманізації освіти є її гуманітаризація, то, на думку вчених, повинно відбуватися "нарощування в змісті всіх навчальних предметів знань про людину, людство й людяність", особливі вимоги мають висуватися "до викладання гуманітарних навчальних предметів (літератури, історії, мов, мистецтва)" з "визнанням їх пріоритетної ролі в освіті". Отже, "викладання будь-якого навчального предмета відповідно до цього принципу буде спрямоване на формування творчих здібностей учнів, їхньої емоційної сфери й гуманістичних відносин [10]".

Висновки. Особливості формування ціннісно-сислових орієнтацій старшокласників, з огляду на мету і зміст нового Державного стандарту, зокрема, лежать у площині емоційно-ціннісних переживань і ставлень учнів. З іншого боку, реалізація змісту літератури як навчального предмета має ґрунтуватися на компетентнісній основі. Отже, принципи навчання мають відповідати особистісно орієнтованій парадигмі освіти, де учень є суб'єктом навчально-виховного процесу, а гуманітарно-гуманне тло забезпечуватиме становлення молоді людини як громадянина незалежної країни, готового жити і працювати бурхливому у світі інформаційних та інформатизаційних перетворень.

"Гуманітаризація змісту на всіх рівнях освіти — це вияв нового мислення світового співтовариства щодо глобальних проблем розвитку людства. Вона передбачає передусім посилення увагу до внутрішнього світу людини, найбільше сприяння розвитку всіх її здібностей, фізичних і моральних якостей. Пріоритетна роль у гуманітаризації школи належить мовній, літературній, суспільствознавчій, мистецькій освіті, основам здоров'я, завдяки яким діти краще пізнають свій внутрішній світ, людей, демократичні цінності, вчать самоорганізації й саморегуляції поведінки. Це сприяє розвитку гуманітарного і гуманного мислення, розумінню самоцінності кожної особистості [11, 65]".

В статье речь идет о литературном компоненте и его составляющих в контексте ценностно-смысловой сферы личности. Рассматриваются субъект-субъектные детерминанты литературного образования и новая эмоционально-ценностная линия содержания как составляющая литературного компонента. Анализируется значение гуманитаризации содержания образования как условие формирования ценностно-смысловых ориентаций старшеклассников.

Ключевые слова: гуманитаризация содержания образования, эмоционально-ценностная линия содержания литературного образования, новый Государственный стандарт базового и полного общего среднего образования, репрезентативные социологические исследования, ценностно-смысловые ориентации старшеклассников.

The article talks about the literary component and his constituents in the context of the value-sense sphere of the individual. Considered the subject-subjective determinants of the literary education and value— emotional line of the content as the literature component. significance humanization of the educational content is analyzed as condition for the formation of the value-semantic orientations of the high school students.

Keywords: humanization of the educational content, emotional and value-emotional line of the content as the literature education, the new State — operated standard of the basic and secondary education, representative sociological researches, value-sense orientations of the high school students.

Література

1. Беліков, В. А. Образование. Деятельность. Личность: Монография [Электронный ресурс] / В. А. Беліков. — М.: Изд-во "Академия Естествознания", 2010. — Режим доступа: <http://www.rae.ru/monographs/76>
2. Волошина, Н. Й. Проблемы шкільної літературної освіти [Текст] / Н. Й. Волошина // Педагогічна і психологічна науки в Україні: в 5-ти т. Т. 2. Дидактика, методика, інформаційні технології. — К.: Пед. думка, 2007. — 368 с. — С. 199—211.
3. Григорьева, Т. Г. Основы конструктивного общения: методич. пособ. для преподавателей [Электронный ресурс] / Т. Г. Григорьева, Л. В. Линская, Т. П. Усолицева. — Режим доступа: <http://www.koob.ru>
4. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс] / [затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392]. — Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/images/files/doshkilna-crednyia/serednya/derzh-standart/post_derzh_stan.doc
5. Дига, Надія. Творча діяльність професора Ніли Йосипівни Волошиної з проєкцією на сьогоднішній день [Текст] / Надія Дига // Українська література в загальноосвітній школі. — 2012. — №6—7. — С. 2—5.
6. Жила, С. О. Теорія і практика вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами мистецтв у старших класах загальноосвітньої школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук.: [спец.] 13.00.02 "Теорія і методика навчання (українська література)" / Жила Світлана Олексіївна; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К.: Деснянська правда, 2005. — 40 с. — Бібліогр.: с. 32—36 (56 назв).
7. Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів загальноосвітньої школи до факультативного курсу "Основи гуманістичної моралі" [Електронний ресурс] / авт. кол.: І. Д. Бех, Н. І. Ганнусенко, К. І. Чорна. — Режим доступу: <http://uath.org/index.php?news=478>
8. Національна доктрина розвитку освіти [Електронний ресурс] / [затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002]. — Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/images/files/doshkilna-crednyia/serednya/baza/nats_doktr.doc
9. Педагогика личности. От концепций до технологий: учеб.-практич. пособ. для учит., кл. руковод., студ., магистр. и аспирант. пед. учеб. завед., слуш. ИПК [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ucchebauchenyh.narod.ru/books/pl/soderzanie.htm>
10. Педагогика: Учебник для студентов педагогических учебных заведений [Электронный ресурс] / [авт. колл.: В. В. Краевский, А. Ф. Меньев, В. М. Полонский и др.; под ред. засл. деятеля науки РФ, чл.-корр. РАО, д-ра пед. наук, проф. Павла Ивановича Пидкасистого]. — Режим доступа: http://www.eusi.ru/lib/pidkasyjty_pedagogika/index.shtml
11. Савченко, О. Я. Развитие змісту початкової освіти в умовах державного суверенітету України: методологічний, законодавчий, дидактичний аспекти [Текст] / О. Я. Савченко // Педагогічна і психологічна науки в Україні: в 5-ти т. Т. 3. — Загальна середня освіта. — К.: Пед. думка, 2012. — 432 с. — С. 61—74.
12. Утянська, Т. С. Формування і розвиток читацької компетентності школярів [Текст] / Т. С. Утянська // Моделі компетентного випускника 12-річної школи: сутність, пріоритети, пошук відповідей на виклики XXI століття: Матеріали Всеукраїнської науково-пошукової конференції, 16—17 травня 2007 р. — Т. 1. — К.-Донецьк, 2007. — 584 с. — С. 157—163.

Система уроків з вивчення творчості Івана Франка

Лірична збірка "З вершин і низин".

Аналіз поетичних творів "Гімн", "Сікстинська мадонна"

Урок другий

Людмила Назаренко,
вчитель-методист
м. Миколаїв

Проектно-конструкторська модель уроку літератури

I. Інформаційна картка уроку літератури

Мета літературної освіти: збагатити знання про великого письменника І. Франка як незламного оптиміста, самовідданого борця за рух уперед до нового щасливого життя через ознайомлення з поетичною збіркою "З вершин і низин"; проаналізувати поезію "Гімн"; розвивати в учнів навички ідейно-художнього аналізу ліричних творів; розкрити красу і глибину змісту в поезії "Сікстинська мадонна"; учити передавати власні почуття від вірша; розвивати естетичні смаки, спостережливість, пошукові вміння; виховувати шанобливе ставлення до жінки-матері, почуття патріотизму, активної життєвої позиції, любов до творів мистецтва.

Цілі: вміти пояснювати багатозначність понять "вершини" і "низини" в назві збірки; з'ясувати жанрові особливості поетичних творів І. Франка; усвідомити обгороджуючий вплив мистецтва на людину.

Завдання: з'ясувати існуючі суперечки про роль краси та чистоти образу Богоматері; ознайомити з творчістю великих майстрів Відродження; розпізнати сонет серед інших творів; аналізувати поезії, вміти визначити й пояснювати символіку "Гімну", вміти розкрити значення поняття "вічний революціонер"; осмислити символ вічної жіночності, материнства, краси в поезії "Сікстинська мадонна"; визначити жанрові та ритмомелодичні особливості поезій; вказати вплив епохи Відродження на створення художніх образів І. Франком; виразно читати поетичні твори І. Франка, використовуючи засоби виразності.

Змістові лінії літературної освіти:

Л — опрацювання художнього твору в єдності його історичних та естетичних вимірів;

А — система людських і національних цінностей;

К — революційна програма боротьби, ідеал жінки в поезії;

М — зв'язне висловлювання за планом; на задану тему;

Д — збір та трансформування здобутої інформації, входження в синергетичний життєвий і літературно-мистецький простір.

Компетенції учня-читача: домінувальні: читачка, літературознавча; **фонові:** комунікативно-мовленнева, когнітивна, соціальна, діяльнісно-операційна.

Очікувані (плановані) результати: читання й розуміння поетичних творів, накопичення емоційно-чуттєвого досвіду, вміння поєднувати інтелектуальні здібності та образні компоненти.

Тип і різновид уроку — ВАТ, урок культурологічного аналізу літературно-мистецького твору.

Теоретико-літературні поняття: сонет, терцина, гімн.

Літературно-мистецькі зв'язки: зображувальне мистецтво, музика, зарубіжна література.

Наочні засоби навчання: репродукція картини Рафаеля "Сікстинська мадонна", репродукція до твору "Гімн" В. Євдокименка, музика Шуберта "Аве Марія" та музика М. Лисенка до твору "Гімн".

Варіативне домашнє завдання: аналіз збірки "Зів'яле листя" + міні-вір "Ода жінці" + поетичний твір "Сучасниця".

II. Модель уроку-заняття з літератури

КОМПОЗИЦІЯ ТА СЮЖЕТНО-ЗМІСТОВІ ЛІНІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ ШКОЛЯРІВ

Зачин уроку

I. Перевірка виконання домашнього завдання

Презентація дослідницької діяльності учнів за опрацьованими джерелами (Інтернет, паперові носії інформації) з наступними повідомленнями:

1. "З вершин і низин" — найбільша збірка в спадщині Франка.

2. Аналіз поезії "Гімн".

3. Тематичний, жанровий і емоційний діапазон збірки.

— **Методична ремарка.** Повідомлення старшокласників супроводжується музичними творами Лисенка, Мейтуса і перемежовується читанням поезій "Гімн", "Гримить", "Гріє сонечко". Додаткові запитання ставлять учні.

Матеріал для вчителя

Визначною подією в житті Франка була друга збірка його поезій "З вершин і низин", що мала два видання. Перше видання вийшло в 1887 р., присвячено дружині Ользі Хорунжинській, містило поему "Панський жарти" та 46 поезій. Поета не задовольняла ця редакція, і в 1893р вийшло друге видання накладом Ольги Франко. Воно було значно доповнено, впорядковані розділи та цикли за тематикою. Збірка відкривалася передмовою. Грошей на друге видання не було, і Ользі практичні галичанки закидали: "Діти без сорочки, а вона між людьми збирає гроші, аби випустити "З вершин і низин" другим виданням". Обидва видання були заборонені в царській Росії. У поезіях збірки звучать заклики одстоювати справедливість, боротися зі злом, із соціальною несправедливістю, боротися за своє щасливе життя.

Критик Цеглинський виступив з рецензією на сторінках "Зорі", в якій звинувачував Франка в тому, що він хоче потопити весь світ у морі крові, закликає до всесвітньої революції. Поезії І.Франка, в яких подано проблеми сучасного поету життя, критик називає

"низинами". Цеглинського дратувало, що І. Франко у своїх поезіях показав горе, нужду, голод, поневір'яння експлуатованих мас.

М. Коцюбинський у своїх відгуках про цю збірку говорив, що вона була видатним явищем у житті українського суспільства, що її із захопленням читала молодь і вся прогресивна інтелігенція. Збірка володіла умами людей, вона вселяла читачам віру в світле майбутнє людства.

У поезіях збірки розкрита краса підгірського краю і тонкі людські почуття. У літературу ввійшов новий літературний герой — борець за соціальні й національні права знедоленого народу. Збірка "З вершин і низин" — найбільша в спадщині Франка не лише за обсягом, а й за проблематикою, мотивами, ідеями, образами. Тематичний, жанровий і емоційний діапазон збірки дивовижно широкий: політичні вірші, громадянські, особисті, пейзажні, сатиричні, інтимні, сатиричні, гімни, веснянки, послання, ідилії, поеми. Поезії об'єднані в ідейно-тематичні цикли: "Веснянки", "Осінні думи", "Скорбні пісні", "Нічні думи", "Думи пролетарія", "Excelsior" ("вгору на вершини"), "Галицькі образки" та інші, які входять до 7 розділів збірки. Центральна проблема збірки — доля людини і суспільства, провідний мотив збірки — полум'яний заклик до осмислення всього духовного, впевненість у оновленні суспільного життя.

Прослуховування музичного уривка на слова І. Франка "Гімн", музика М. Лисенка

Збірка відкривається віршем "Гімн", у якому поет пристрасно стверджував революційний дух народу. Поезія була написана в 1880 р. і має підзаголовок "Замість пролога". (*Пролог* — елемент композиції твору, початковий етап, в якому подається одна подія, віддалена в часі від основної дії, або повідомлення про ідейно-тематичний задум автора, мету твору. Отой дух передусім у всьому і над усе). Вірш, покладений на музику М. Лисенка, став революційним гімном. (*Гімн* (від грецького *hymnos* — урочиста пісня) — урочистий музичний твір програмного звучання). Гімн автор співає вічному революціонеру, духу, "що тіло рве до бою" з метою досягнення щастя й волі, поезія передає читачеві напружену дію. Поет вважав своїм обов'язком підтримати дух народу в боротьбі за краще майбутнє. Образ вічного революціонера сприймається як безсмертний дух народу, що не мириться з поневоленням і гнітом. Його незбориму силу не можуть подолати ані тортури, ані "тюремні царські мури, ані вимуштруване військо". Ліричний герой — борець за соціальні й національні права знедоленого народу, людина творчого мислення, енергійна. Його голос чути скрізь — "по курних хатах мужицьких, по верстатах ремісницьких". Наука, думка і воля, на думку поета, — ті сили, які здатні перетворити буття. У кінці твору в алегоричній формі виражена віра І. Франка в настання нового життя.

Алегоричні засоби поезії: дух, п'ятьма, руїна, лавина, "розвидняющийся день". Нещастя, сльози — це своєрідний біль народу. Воля — здатність до вибору діяльності та внутрішніх зусиль, необхідних для її здійснення. Щастя — стан свідомості людини, що відповідає внутрішньому та зовнішньому задоволенню в бутті. Чотиристопний хорей надає маршового ритму, алітерація [р] вказує на несхитність.

Пафос — публіцистичний.

Тема поезії — вироблення концепції незламного духом, оптимістичного, національно свідомого людства.

Ідея — заклик до вічного спокою, тяжіння до свободи, руху вперед, до нового щасливого життя.

Текст має особливу архітектуру: ділиться на 4 десятирядкові строфи з різною системою римування. Вірш по суті є розкриттям поняття "вічний революціонер". Пісенна інтонація, урочистий тон створюються за допомогою фігур, антитез, синтаксису, повторів, анафор, риторичних заперечень, тверджень, синтаксичних паралелізмів. Національні ідеї у Франка йшли завжди поряд з гуманістичними та загальнолюдськими. Зміст вірша багатозначний, містить заклик до свого і наступних поколінь йти шляхом еволюції до волі й кращого життя. Закладені в ньому неперехідні цінності не мають ні часових, ні просторових обмежень, вони співзвучні нашій добі й актуальними є не лише для українського народу, а й для всіх народів світу, і в цьому його велика естетична сила. Поет наголошує не на руйнівних закликах, а на великій перетворюючій силі "науки, думки, волі".

Цикл "Веснянки" складається з 15 поезій, які створюють картину оновлення природи, радісно-тривожний настрій змін, що передається через алегорії. Ліричний герой то зітхає, то усміхається разом із сонечком, то дивується, то зачарований красою. Поезії пронизані пафосом торжества весняних, тобто справедливих сил. Вони утверджували непереможність нового в суспільстві. Весняний грім символізує прихід "благодатної пори", котра відроджує природу. Грім соціальних виступів є провісником благодатних, щасливих подій у житті суспільному (музику створив Мейтус).

Найкращі поезії: "Земля моя, всеплодюча мати", "Гримить", "Гріє сонечко", "Дивувалась зима", "Vivere memento".

Поезія "Гріє сонечко" складається з 3 строфоїдів. Центральний образ веснянки сіяча-орача, справжнього хазяїна землі, якого автор закликає встати і сіяти "в щасливий час золоте зерно". А щирая мати-земля віддячить орачеві...

Останній вірш, який називається "Vivere memento", перекладається з латинської словами "Пам'ятай, що живеш!". У цих словах — заклик жити, а не існувати, опиратися злу, а не коритися.

Любов до рідної землі, надія народу на соціальне та національне визволення, патріотизм звучить також у віршах циклу "Україна", "Не пора". Заклик до народу бути самим собою, духовно відродитися, подолати роз'єднаність, розбрат, одностайно стати на боротьбу — звучать в кожній строфі поезії "Не пора, не пора, не пора". Поезія "Не пора, не пора, не пора" стала однією з перших стрілецьких пісень. Музику до неї написав наш земляк, відомий історик, автор опери "Катерина", праці "Історія України-Русі" М. Аркас. Відома також мелодія, створена Д. Січинським.

"Наймит" — це другий гімн збірки, що оспівує великий волелюбний і талановитий український народ і пророкує йому вільне прийдешнє. Твір складається з 3 частин. Провідний мотив І частини — тужливий спів, який глибоко западає в душу і викликає сумний настрій. II частина — алегорія. Спів наймита — це спів українського народу. Автор славить його, називає велетнем і незборимим, міцним, який надіється на краще і бореться за нього. Працьовитість і вічна могутність духовного світу народу-велетня вселяє в поета міцну віру в його щасливе майбутнє, про що йдеться в III частині. Станіслав Людкевич поклав на музику цей вірш, вибравши такий музичний жанр як кантата. (*Кантата* — великий старовинний ліричний вірш з приводу урочистої події, особи (ода). "Наймит" — це гімн волелюбному й талановитому народові.

Основна частина

Слово-звернення вчителя до учнів-читачів

Нехай мені доля вготовила муки.
Не камінь на плечі, а цілий обвал.
Я буду до щастя простягувати руки.
Я буду молитись на свій ідеал.

Г. Чубач

У кожного в житті є свої цінності, ідеали, але для кожного кохана людина — щонайліпша. Ми сприймаємо образ жінки або чоловіка, уособлюючи в ньому все найкраще. Із сивої давнини український народ опоетизовував кохання, підносив його до найсвітлішої людської мрії. У кінці XIX ст. власний варіант поетичних творів представив світові й великий українець І. Франко. Хвилюючі слова про кохання навіюють багато думок, переживань. "Сікстинська мадонна" — таку назву має вірш, що оспівує світле почуття.

II. Орієнтаційно-прогностична лінія літературної освіти

1. Корпоративне формулювання теми уроку, читацьких завдань

Спробуйте сформулювати тему уроку, читацькі завдання.

2. Умотивування наступної діяльності вчителем або/і школярами

Протягом уроку ви повинні відповісти на запитання: в чому цінність мистецького витвору Рафаеля та поезії Франка?

Кульмінаційні моменти розв'язання літературно-мистецьких завдань

III. Проективно-операційна лінія літературної освіти

1. Підготовка до сприйняття художнього твору

Кохання — найкраще людське почуття, найвище щастя, світла доля, основа злагоди. Тисячоліттями філософи й поети намагалися розгадати таємницю найсвятішого почуття — кохання. У давнину слов'яни поклонялися, окрім інших, і богам любові — Ладі, Дані. В епоху середньовіччя християнство знало про дуалістичність людини, але намагалося упокорити плоть через посередництво духу, розуму, віри. Монахи, починаючи з IV ст., сприймали Божу Матір як найчистішу і святую. Вважалося, що людина не може бути вільною від Високого, якщо надає почесні Богородиці. Церква засуджувала язичницьке обожнювання Її. Нині православна церква встановила свята на честь Божої Матері й освятила багато храмів, має багато ікон з її зображенням.

Розгляд репродукції картини Рафаеля "Сікстинська мадонна". Музичний супровід композиції "Аве Марія" Шуберта

Методична ремарка. Зв'язок творів І. Франка з іншими видами мистецтва дає можливість учням глибше зрозуміти його спадщину у світовому культурологічному контексті, у міжпредметних зв'язках. Старшокласники здатні осмислити роль і значення мистецтва, внесок кожного з митців у національну та світову скарбницю літератури і культури.

Італійський живописець і архітектор, у творчості якого відображено ідеали Високого Відродження, учень Леонардо да Вінчі й Мікеланджело, в останні роки життя писав портрети, які поставили його в один ряд з Леонардо да Вінчі. Умів тонко передавати образ людини. Невипадково друзі називали Рафаеля "Мадонnero". Впродовж усього життя Рафаель шукає гармонію краси та жіночності в образах Мадонн, адже саме образи Богоматері — Мадонни принесли йому всевітню славу. Він зумів втілити всі найтонші відтінки почуттів у ідеї материнства, поєднати ліричність і глибоку емоційність з монументальною величністю. Від юнацької, несміливої "Мадонни Конестабіле" до вершини Рафаєлевого духу і майстерності — "Сікстинської мадонни" — простежується шлях подолання наївності та безтурботності світлої материнської любові до образу, сповненого високої духовності й неосяжного трагізму. Виконано картину на замовлення церкви святого Сікста в П'яченцо (Італія), звідси й назва її.

І сниться сон Рафаелю — казкова мадонна. Написана ним відразу, без попереднього ескізу. Здається, картина народилася в хвилину дива — завіса відкрилася, і таємниця неба з'явилася перед очима. 1754 року, незважаючи на протести італійської громадськості, монахи продали картину в Дрезден (Німеччина), де вона перебуває і сьогодні в знаменитій картинній галереї.

Кого зображено на картині? *(Легкими кроками ступає Марія по білих клубах густих хмар. Вона ніжно пригортає Сина. Молода мати боса, скромно одягнена. Вона йде до людей, і щось тривожне світиться в її очах,*

передаючи сум'яття в душі Мадонни. Богоматір несе людям свого Сина, який, щоб врятувати людство від гріхів, спокутувати їхні провини, зазнає тяжких мук на хресті. Перед Мадонною та її Сином в шанобі схилились на коліна святі папа Сікст II та Варвара, вражені величчю материнського подвигу, ціною високої жертви).

Материнський образ і образ дитини не випадкові — йдеться про дуалістичність поетової душі: з хронічного тілесного низу народжується вища духовна іпостась — поезія. Багатьох не залишила байдужою ця картина. Одним з поетів, хто оспівав її красу, є І.Франко, який написав сонет "Сікстинська мадонна".

Пояснення незрозумілих слів

Пригадайте, що таке сонет.

Сонет — старовинна канонічна форма поетичного твору, що виникла в Італії в XIII ст. Це 14-рядковий вірш, написаний п'ятистопним або шестистопним ямбом, з яких спочатку йде два чотиривірші, а далі — два тривірші. У першому чотиривірші — тема, в другому — поглиблення теми, перший тривірш порушує тему, протилежну попередній, другий розв'язує цю суперечність.

Катрен — строфа з 4 рядків.

Терцет — строфа з трьох рядків.

Іноді в сонетах використовують градацію.

Градація — розташування мовних елементів у напрямі поступового наростання чи спадання експресивно-емоційної сили.

Що, на вашу думку, означає слово неткнутий? (Неткнутий — той, до кого не доторкнулись.)

Постановка запитань-орієнтирів до читання твору

Хто є центральним образом поезії?

Які почуття переповнюють поета?

Читання поезії "Сікстинська мадонна" учителем

Які враження справила на вас ця поезія?

Висловіть припущення, чому саме ця картина вразила І.Франка?

Повторне читання поезії учнями

Обмін враженнями від первинного прочитання тексту

Які слова вказують на пристрасне, земне, кохання? (У сонеті свідченням пристрасного, земного, а не ідеального кохання є слова: "Та ти й краса твоя — не казка, ні!")

Як змальовано образ мадонни?

І.Франко намагався дати ідеалізований, стриманий портрет дами. Риси зовнішності для нього означають лише риси зовнішності, яка набуває ціннісного смислу, символіка зникає. Згадка про красу спроможна викликати захоплення в закоханого поета, бо пов'язана з предметом його кохання. Поклоніння перед жіночою вродою зворушує читача. Зачитайте ці рядки.

Що дивує поета? Як ви це можете пояснити?

Представлення результатів дослідницько-пошукової діяльності учнів-читачів

Розгляд ілюстративного матеріалу.

Що характерним є для всіх зображень ікон? Чим вони відрізняються від картин?

Що відомо про ставлення Данте до Беатриче?

Данте облагороджує риси Беатриче, яка була прибрана в "найшляхетніший шарлатовий (червоний) колір", тобто колір Мадонни, як її зображають на іконах, під час їхньої першої зустрічі. Данте підкреслює світлоносні риси її образу:

*В своїх очах вона несе кохання.
На кого гляне, всі блаженні вмить.
Як десь іде — за нею всяк спішить,
Тріпоче серце від її вітання.
(XXI сонет)*

*Біліє перламутром личко гоже,
І свіжість і шляхетність кольорів.
Творець лише у ній одній зумів
З'єднати всі красоти без догани.
(XIX. Канцона)*

Петрарка у своїх творах розмірковував про справжні життєві цінності й доходив чисто гуманістичного висновку, що земне буття людини має свою цінність. Слід зазначити, що в Данте любов має гармонійний, непохитний зміст, є віра в те, що ідеальне не підкорюється чуттєвому, тілесному. Для Петрарки ж, як для людини нової формації, краса земна і краса небесна ставали рівноцінними. Ціннісна ієрархія "верху — низу" для нього поступово втрачала свій вищий смисл. Краса дами для нього — це світло, що приходить з неба. Це світло притягує до себе погляд, ушляхетнює та просвітлює душу. Поринувши за цим містичним променем світла, душа закоханого і сама потрапляє на небо. Така облагороджуюча сила кохання:

*Як не любов, то що це бути може?
А як любов, то що таке вона?
Добро? — Таж в ній скорбота нищівна.
Зло? — Але ж муки ці солодкі, Боже!
Горіти хочу? — бідкатись негоже.
Не хочу? — То даремна скарг луна.
Живлюща смерте, втіхо навісна!
Хто твій тягар здолати допоможе?
Чужій чи власній волі я служу?*

Неначе в просторінь морську безкраю
В човні хисткому рушив без керма;
Про мудрість тут і думати дарма —
Чого я хочу — й сам уже не знаю:
Палаю в стужу, в спеку весь дрижу.
(Сонет № 132)

Вивчення, аналіз, інтерпретування поетичного твору

Як висловлює свою пристрасть Петрарка? Яку антитезу використовує?

Що означає вислів "епоха Відродження", звідки черпали сюжети митці?

Наслідуючи поетів епохи Відродження, Франко використовує християнські образи, що стають у нього, як і в Петрарки, спорідненими. Порівняйте:

*О бозі, духах мож не сумнівати
І небо й пекло казкою вважати*
(І.Франко)

*Чого я хочу — й сам уже не знаю:
Палаю в стужу, в спеку — весь дрижу.*
(Петрарка)

Другий катрен розпочинається словами: "Так, ти богиня! Мати, райська роже...". Яку синтаксичну фігуру використано, з якою метою? (За допомогою градації автор підносить красу земну до краси небесної.)

Поясніть, яким було ставлення І.Франка до жінки-матері? Свою думку обґрунтуйте. ("Сікстинська мадонна" — оспівування краси материнства).

З погляду сьогодення скажіть, чи змінилось з часом це ставлення? Що ми втрачаємо в процесі розвитку?

Чому автор пише: "О глянь на мене з самої висоти!"?

Його почуття позбавлене внутрішньої гармонійності, врівноваженості й спокою. Вони драматично напружені. Який засіб стає поетичним символом любовних переживань? (У І.Франка антитеза "безбожник — богиня" стає поетичним символом любовних переживань.)

Поет розкриває перед читачем історію своїх почуттів. Сердечну пристрасть відчуваємо в рядках: "Бач я, що в небесах не міг найти Богів, перед тобою клонуюсь тоже". Чи відчували ви подібні почуття?

Лірична сповідь Франка, як і поезія Петрарки, утверджувалася як цінність європейської культури. Коханню духовно підносить людину, розкриває перед нею красу буття:

*І час прийде, коли весь світ покине
Богів і духів, лиш тебе, богине,
Чтить буде вічно — тут, на полотні.*

Образ рожі (троянди) пов'язаний з образом коханої. Як ви розумієте ці рядки? (Кохання спонукає до перегляду самооцінки й духовного самовдосконалення.)

Які тропи використав автор? Поясніть їх.

Світлоносні образи Данте знаходять своє відображення в поезії Франка. У Данте Беатриче вся пройнята сьайвом. Зачитайте рядки, що вказують на надзвичайну красу жінки.

Доведіть, що прочитана поезія є сонет.

Чим "Сікстинська мадонна" Рафаеля привертає увагу?

Чим репродукція картини відрізняється від ікон?

Як окреслено самобутність і винятковість особистості у творах Рафаеля, Франка?

У чому цінність мистецького витвору Рафаеля та поезії Франка?

Яка основна думка сонета?

IV. Літературно-мистецька діяльність читачів Усне повідомлення

Чуттєве сприйняття показує нам образ материнської любові. Підготуйте, будь ласка, усне висловлювання "Образ жінки-матері у творчості Рафаеля Санті й Івана Франка".

Пропоную до вашої уваги вірш, написаний ученицею 10 класу МСЗШ I—III ступенів № 45 А. Карповською.

*Своїм життям завдячую тобі,
Моя матусе, — пісне солов'їна!
Любов свою ти віддала мені,
Свята моя, моя єдина!*

*Твоїм теплом зігріті мої крила,
Моя душа твоїм вогнем палає,
І сильний вітер не зірве мої вітрила,
Хоч ти не поруч, збережеш, я знаю.*

*Ти мій талант, наснага і натхнення,
Високі мрії на шляху моїм,
Щасливу зірку, що відкрию в небі,
На всі віки назву ім'ям твоїм.*

*Живи сто років в щасті і пошані,
В очах без смутку, в серці без журби.
І ці слова — молитва рідній мамі:
"Своїм життям завдячую тобі..."*

Конкурс читців. Визначення переможців

V. Рефлексивно-корективна лінія контролю літературної освіти, читацького досвіду учнів

Обмін враженнями від почутого, прочитаного (за творчістю письменника)

Яке враження справив на вас сонет?

Яким у вашій уяві постає образ автора, судячи із прочитаних творів?

Які патріотичні вірші вам особливо сподобалися і чому?

Оперативний контроль літературно-читацького досвіду учнів

Чого ви навчилися, аналізуючи поезії, що нове зацікавило?

Які виникли труднощі під час виконання завдань?

Як види мистецтва допомагали впливати на почуття?

Чи маєте бажання поділитись враженнями з батьками, знайомими?

Кінцівка-розв'язка уроку

VI. Заключне слово-епілог словесника

Дякую за урок, на згадку — вірш І. Франка "Не забудь, не забудь..."

*Не забудь, не забудь
Юних днів, днів весни —
Путь життя, темну путь
Проясняють вони.
Бо минуть — далі труд
В самоті і глуші,
Мозолі наростуть
На руках і душі.
Зсушить серце жура,
Сколють ноги терни,
О, тоді май життя
Вдячно ти спом'яни.
О, тоді ясні сни
Оживлять твою путь...
Юних днів, днів весни
Не забудь, не забудь.*

VII. Варіативні завдання домашньої читацької роботи

Аналіз збірки "Зів'яле листя" + міні-твір "Образ жінки-матері у творчості І. Франка" + поетичний твір "Ода жінці".

Духовний кодекс людства — Біблія

9 клас

Інна Бойко,

вчитель української мови і літератури
НВО ЗОШ I—III ступенів № 24 — ЦДЮТ "Оберіг"
Кіровоградської міської ради

Мета: ознайомити учнів з Біблією як скарбницею народної мудрості та зі структурою книги, навчати читати та розуміти її; дати поняття про притчу як повчальний жанр; розвивати вміння розмірковувати про моральні проблеми, читаючи художній текст; сприяти духовному удосконаленню учнів та вихованню у них цінностей християнської моралі.

Обладнання: Інтернет-зображення Біблії різних років видання, художні твори, в яких звучать біблійні мотиви ("Мойсей" І.Франка, твори Т.Шевченка, Лесі Українки, П.Куліша), репродукції картини Рембрандта "Повернення блудного сина", гравюр Доре "Всесвітній потоп", "Вавилонська вежа").

Епіграф: *Все, що робить Бог, є любов. Навіть коли ми Його не розуміємо.*

Біблія

Хід уроку

1. Організаційний момент

2. Актуалізація опорних знань

- Як книга здатна врятувати народ?
- Чим корисне читання для людської душі?
- Чому книга у давні часи була у великій пошані?
- Яка роль книги у сучасному житті?

3. Оголошення теми та мети уроку

Слово вчителя. Як складно часом нам знаходити спільну мову один з одним, бо у кожного свої уподобання і захоплення, схильності й судження. Одного слово може надихнути, іншого — залишити байдужим. Однак є книги, які несуть слово, що не роз'єднує, а зближує. Воно однаково зрозуміле і потрібне кожному з нас. Саме з такою книгою ми сьогодні ознайомимося. Назва цієї книги — Біблія.

Бесіда.

- Якщо вам доводилося тримати цю книгу в руках або читати її, то які ваші враження від спілкування з нею?
- Що запам'яталось найбільше?

Для того, щоб узагальнити ваші знання про Біблію, творчі групи підготували тематичні повідомлення і сьогодні готові представити результати своєї роботи.

4. Сприймання та засвоєння нового матеріалу

Повідомлення творчих груп.

Знайомство з Біблією

(Наступний матеріал є конспектом розділів книжки Л.Куценка "Час вчитися любити. Біблія на уроках літератури". — Кіровоград: Степова Еллада, 1999.)

Біблія — книга, яка має тисячолітню історію, яка визнана архітвором у всьому світі. Лише упродовж XX століття вона була перекладена 1400 мовами світу і сьогодні видана (повністю чи окремими книгами) 1848 мовами (дані на 1986 рік). Наклад видань Біблії десятиліттями традиційно посідає перше місце у світі. Для прикладу, в 1900 році було надруковано 5 мільйонів примірників повних видань Біблії і 7 мільйонів примірників Нового Заповіту, а в 1980 році — майже 36 мільйонів примірників Біблії та 57 мільйонів примірників Нового Заповіту.

Біблія протягом багатьох століть мала великий вплив на всі сфери буття багатьох держав і народів світу. Зокрема, винятковим він був у царині духовного життя.

Біблія (з грецьк. — книги) — священна книга іудаїзму та християнства. Іудеї сповідують лише написаний давньоєврейською і частково арабськими мовами Старий Заповіт, а християни приймають як Старий, так і написаний давньогрецькою мовою Новий Заповіт.

Робота з підручником.

— Прочитайте визначення Біблії, подане у підручнику (Міщенко О. *Українська література. Підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів*) на стор. 50, випишіть його у зошити.

У християнській Церкві Біблію називається зібрання книг, написаних пророками та апостолами. Віруючі люди вважають, що Біблія була послана на землю самим Богом через Духа Святого.

Створювалася Біблія протягом майже півтори тисячі років, починаючи з XII ст. до н.е. За різними даними, над книгами Біблії, написаними у різних місцях і в різний час, працювало від 75 до 400 авторів. Книгу Книг творили приблизно 60 поколінь письменників! Створювалася вона на трьох континентах — в Азії, Африці та Європі. Писалася трьома мовами: давньоєврейською, арамейською, грецькою.

Християнська церква канонізувала, тобто узаконила через особливу ухвалу найвищого церковного форуму, Біблію наприкінці IV століття. На територію України Біблія потрапила в X столітті одночасно із прийняттям християнства.

Структуру Біблії розглянемо за допомогою такої схеми:

Структура Біблії

Старий Заповіт

(22 книги)

1. Книги Закону або П'ятикнижжя Мойсееве
 - Буття
 - Вихід
 - Левіт
 - Числа
 - Повторення Закону
2. Історичні книги
3. Повчальні книги
 - Книга Іова
 - Книга Псалмів
 - Книга Приповістей Соломона
 - Книга Еклезіястова
 - Пісня над Піснями
4. Книги пророчі
 - Ісайї
 - Єремії
 - Єзекіїля
 - Даниїла
 - 12 книг малих пророків

Новий Заповіт

(27 книг)

1. Чотири Євангелія —
 - Матвія
 - Марка
 - Луки
 - Іоанна
2. Книга "Діяння апостолів"
3. Апостольські послання
4. Апокаліпсис (з грецької — одкровення)

Сутність Біблії як морального кодексу

Під час повідомлення творчої групи учні записують у зошити міні-конспект почутого.

У своїх книгах Біблія висвітлює філософські, космологічні, міфологічні та морально-етичні погляди народів Близького Сходу та Середземномор'я в історичній ретроспективі (протягом півтора тисячоліття). Ми маємо змогу пізнавати історію релігії, власне історію, пам'ятки літератури різних часів і народів. Проте, говорячи про Біблію, треба пам'ятати, що йдеться про головну культову книгу християнської релігії; своїми текстами Біблія подає концепцію світу і людини.

Святе Письмо досить аргументовано ілюструє духовний шлях людства у пошуках Бога. Біблія не просто декларує тезу, що щасливе майбутнє в руках кожного з нас, що його запорукою є ідея спасіння душі, шлях морального вдосконалення людини. Кожною своєю книгою, кожним окремих її положенням прагне досягти того, щоб з цієї думкою згідний читач.

Вплив Біблії на художню літературу

У давній українській літературі біблійні книги справили становленню оригінальної літератури. Теми, образи й посилання на Біблію надзвичайно часті в літописах та інших світських пам'ятках. Література XV—XVIII століть також позначена впливом Книги Книг. Її сюжети й образи використовувалися в українській поезії Лазарем Барановичем, Іваном Величковським, Семеном Климівським, Григорієм Сковородою.

На всіх етапах розвитку літератури митці слова постійно зверталися до Книги Книг. До XIX ст. біблійна фразеологія була обов'язковим елементом розвитку художнього образу, сама ж Біблія — джерелом істини, авторитетним суддею, духовним Всесвітом. Найбільш часто згадується в творах українських письменників притча про сіяча. До неї не раз зверталися Тарас Шевченко ("Чигирине, Чигирине...", поеми "Сон" і "Кавказ", "Саул", "Не нарікаю я на Бога") і Пантелеймон Куліш ("Дума", "Старець", "Неньчина пісня"). У літературних творах також осмислюється морально-етичний зміст християнського вчення в цілому, автори звертаються до образу Христа, Богоматері, їх загальнолюдського подвигу. Наприклад, у поемі "Марія" Т. Шевченка син Божий виступає як син людський, у сонетах XXXVI—XXXVIII І. Франка порушується проблема відповідальності людини за свої вчинки. Творів Лесі Українки, в яких переосмислюються біблійні сюжети, більше п'ятнадцяти. Вершинами художнього переосмислення євангельських сюжетів в українській поезії є "Давидові псалми", "Пророк", "Неофіти" Т. Шевченка, "Мойсей" І. Франка, "Вавилонський полон" Лесі Українки.

Вчитель. Чому письменники часто використовують у своїх творах біблійні притчі, що вони дають сучасному читачеві? (В них ті моральні установки, які є ядром християнського вчення.)

Притчі — давня назва коротких алегоричних оповідань, які виражають дидактично-повчальні смисли.

Л. Куценко у своїй праці "Час вчитися любити" зазначає: "У Біблії маємо специфічну модифікацію притчі та її стилістичну реалізацію. Це оповідання, історії, бувальщини, взяті із життя або творчо змальовані з життєвих ситуацій з метою наочним прикладом наголосити на моральних істинах. Часто притча використовується саме для зіставлення, порівняння життєвої практики людини і духовних приписів.

Безсумнівно, притчова мова запозичена з традицій східних мудреців і вчених, серед яких вона була поширена".

Робота в групах. Кожна група опрацьовує окрему притчу або легенду за текстами, поданими у хресто-

матії (Джерела дружно б'ють: Хрестоматія з української літератури для 9 класу / Уклад Борис Степанишин. — К.: Арт-Освіта, 2004. — 480 с.), стор. 6—10, за таким планом:

- виразне читання оповіді;
- тлумачення символів;
- повчальний зміст твору.

Притча про сіяча

Бесіда.

— Чому головний персонаж постає в образі сіяча?
— Який художній засіб використано у притчі?
— Про яку роботу душі людської йдеться у притчі?
(Сам Ісус Христос є сіячем, насіння — це його наука, а різноманітний ґрунт, на який падає насіння, — це людські серця: тут пригожі, там втолочені в тернину, тут черстві, там урожайні. Проповідник наголосив, що важливо не лише почути моральні принципи нового закону, не просто прийняти їх, але й зрозуміти й сприйняти душею.)

Притча про блудного сина

Бесіда.

— Чому син вирушив з дому?
— Що чекало його у мандрах?
— Чи можна вважати друзів старшого сина справжніми?
— Які були причини повернення сина додому?
— Як прийняли його вдома?
— Чому батько прийняв сина з прощенням?
(Батько любив свого сина, а то є цінність. Любов долає все, навіть зраду.)
— Який епізод притчі зображено на репродукції картини Рембрандта "Повернення блудного сина"?

Легенда про створення світу

Бесіда.

— Чому саме в такій послідовності Бог створив світ?
— Ким, за легендою, є Бог?
— У яких іпостасях постає Бог?
(Легенда розповідає про те, як із древнього хаосу був створений упорядкований світ, небо і земля. Творча діяльність Бога показана в рамках шести днів творення. У біблійній оповіді висловлюється думка про вірування в єдиного Бога. Бог — найвища істота. Йому немає рівних нікого і ніде у світі. Ми, люди, своїм розумом не можемо його досягнути і побачити. Він один у трьох іпостасях: Бог Отець, Бог Син, Бог Дух Святий. Розрізняються вони тільки тим, що Бог Отець ні від кого не народжується; Син Божий народився від Бога Отця, а Дух Святий теж походить від Бога Отця.)

— Чому у світі, створеному Божою любов'ю, існує зло?
(Зло увійшло в світ, бо проти Бога збунтувався сатана. Сатана до свого падіння був ангелом світла. Як улюбленого свого первістка, Бог наділив сатану майже такою силою, яку мав сам. Бог дає всякому творінню повну свободу, аби воно в кінці отримало плоди власних добрих або лихих вчинків. Люди вільні від впливу сатани лише настільки, наскільки самі того хочуть.)

Легенда про потоп на землі

Бесіда.

— Як ви вважаєте, всесвітній потоп — реальний факт чи легенда?
— З якою метою Бог послав людям випробування лихом?
— Який урок повинні були винести люди після потопу?

— Уособленням яких недоліків є Ной?
(Людина, незважаючи на всесвітню катастрофу, на жаль, не змінилася на краще. Нова історія і новий світ, який виник після потопу, знову наповнилися гріхами, хоча Господь так суворо покарав людство. І все ж таки

Бог сприймає новий світ, благословляє людей, ставить їх на чолі усього живого, оскільки вірить, що тільки добро здатне творити добро. У Біблії потоп — наслідок гріховності людей, які своїм розбещеним життям викликали гнів Божий.)

— Якими художніми засобами образотворчого мистецтва передає суть притчі Г. Доре у своїй гравюрі "Всесвітній потоп"?

Легенда про перших людей Адама і Єву

Бесіда.

— Чому Бог, створивши перших людей, дав їм душу?

— Про які лихі вчинки розповідається у легенді?

— Після покарання Богом люди більше втратили чи надбали?

(Сама оповідь є підтвердженням того, що Бог створив світ для людини, подоби Бога. Божественність людини в тому, що вона стане володаркою на землі, а Бог — у всесвіті. Але за те, що люди не послухалися його, він позбавить їх зручних умов і поселить на іншій землі. Це не покарання людини, а велика милість до неї. Оскільки Бог вселив в неї надію на те, що всі біди відступлять і людина стане щасливою. Не послухавши Бога, Адам та Єва були покарані за свій гріх, але, можливо, саме тоді люди надбали безцінний дар — совість, який дає змогу відрізнити добро від зла.)

— Розкрийте значення поняття "первородний гріх". (Первородний гріх — розрив зв'язку любові, що існував між Богом і людьми.)

— Як із змістом розглянутих оповідей пов'язаний епіграф уроку?

— Якою є любов Бога?

— Що означає любити Господа?

Легенда про Вавилонську вежу

Бесіда.

— Прагнення до чого засуджується у легенді?

— Як відреагував Бог на рішення побудувати вежу?

— Як Господь покарав зухвальців?

— Виділіть у тексті прочитаної легенди настанови, до яких ми повинні дослухатися.

(За шумерських часів, у 5 тисячолітті до н. е., у Месопотамії молилися богам на штучних горах — зиккуратах, які височили над будівлями як "шлях у небо". Шумери (мешканці частини Передньої Азії, Північної і Східної Африки) будували чотириповерхові зиккурати. Коли шумерів витіснили семіти — аккадці (вихідці з Аравії) й утворили тут Вавилонську державу, зиккурати стали будувати семиповерховими. Ще пастухи Аравії, предки аккадців, спостерігали: на небі рухається сім світил, що лягло в основу обоження числа 7. Семиповерховий зиккурат мислився як "сім небес", верхній поверх якого був золотим, бо туди, вважалося, сходить божество. Кожне місто мало свій зиккурат. Вочевидь, образ зиккурату був покладений в основу біблійного переказу про Вавилонську вежу і став символом гордовитого прагнення людини завоювати небо. Люди перестали боятися Бога і задумали вдертися до його місця перебування — на небо. У Біблії пам'ять про це відбилася в образі титанічної Вавилонської вежі, що її побудували люди у своєму пориванні до панування над небом і землею. Вавилонська вежа була збудована нащадками Ноя у Сеннаарській долині. Хронологічно вираховують, що знадобилося 3 роки тільки для збирання будівельних матеріалів і не менше 22 років на побудову самої вежі. У легенді осмислено існування численних мов. Богів не до впадоби наднаціональна спільнота, в якій усі говорять єдиною мовою, природне існування різних народів і мов.)

— Прокоментуйте зображене на гравюрі Г. Доре "Вавилонська вежа".

5. Підсумок уроку

Бесіда.

— З яких основних частин складається Біблія?

— Чи збігаються ваші уявлення від прочитаного та побаченого на картинах художників?

— Чим сподобались вам легенди, над якими ви працювали протягом уроку?

— Що нове ви відкрили для себе?

— Чого навчає нас священна книга?

— Які людські вади засуджуються у легендах та притчах, що розглядалися на уроці?

— Якими моральними цінностями повинна володіти людина згідно з біблійними настановами?

— У чому полягає вічність думок, викладених у Біблії?

Заключне слово учителя.

Біблія — мудра книга. В ній знайшло відображення все, чим жила людина, що ненавиділа, що любила, про що мріяла. Ознайомившись з цією книгою, кожний з нас зробив ще один крок до духовної досконалості, до того, щоб вважати себе людиною високоосвіченою і культурною.

Є в цій книзі немало таємниць, відповіді на які досі шукають дослідники. Чим стала для вас Біблія — ви зрозумієте, коли прочитаєте її повністю. Ця книга переконує, що нам треба шукати світло істини у християнському вченні, духовного збагачуватись та самовдосконалюватись, вона допомагає повірити в людей, у себе і в свій талант творити добро.

6. Домашнє завдання.

Опрацювати статтю підручника (Міщенко О. Українська література. Підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. — К.: Генеза, 2009. — 304с.: іл.), стор. 56—60. Запам'ятати десять заповідей, одну з них письмово прокоментувати.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001. — 1440 с.

2. Куценко Л.В. Час вчитися любити: Біблія на уроках літератури. — Кіровоград: Степова Еллада, 1999. — 56 с.

3. Семотюк О.П. Сучасний словник іншомовних слів. — 2-ге вид., доп. — Х.: Видавництво "Ранок", 2008. — 688 с.

Словник до уроку

Аміль (гр. amen — хай буде так, істинно, вірно) — 1) церк. слово, яке завершує молитви і проповіді у християнстві й іудаїзмі; 2) перен. кінець, усе закінчено.

Ангел (гр. angelos — вісник) — 1) рел. в іудейській, християнській і мусульманській релігіях — надприродна істота, вісник Бога; зображується, як правило, у вигляді юнака з крилами; 2) перен. захисник, заступник.

Голгофа — 1) місце страти злочинців поблизу Єрусалима, де, за євангельською легендою, було розп'ято Ісуса Христа; 2) перен. місце страти, мук.

Євангеліє (гр. euagelion — добра звістка) — 1) рел. частина Біблії, що складається з чотирьох канонічних книг, які розповідають про Ісуса Христа і його вчення; входять до Нового Завіту; 2) рел. кожна з цих книг (Євангелія від Матвія, Луки, Марка, Іоанна); 3) перен. твори, у яких викладено основні принципи, правила чого-небудь.

Сатана (гр. satan, satanas) — у різних містичних і релігійних вченнях — диявол, що уособлює зло.

Заповіт — настанова, наказ, дані послідовникам або нащадкам.

Пророк — за релігійними уявленнями — проповідник волі Божої.

Природа і людина у драмі-феєрії Лесі Українки "Лісова пісня"

Наталія Бондаренко,

вчитель української мови і літератури
Канівської гімназії імені І.Я. Франка

Мета: поглибити поняття про художній образ; формувати навички аналізу літературного образу; дослідити неоромантизм як літературний напрям на основі твору "Лісова пісня", художні особливості драми-феєрії; удосконалювати навички роботи в групах; розвивати вміння працювати з текстом твору; виховувати в учнів почуття прекрасного, любов до природи та бережне ставлення до неї, прагнення до творчої самореалізації особистості.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: текст твору, портрет Лесі Українки, картинка-завдання для груп, ілюстрації до драми-феєрії "Лісова пісня", фонозапис.

Епіграф уроку: *Сильніше за любов злоба горить,
Сильніше за красу вражає бридь,
Але життя росте лишень з любові,
Лишень краса людей навчає жить!*

Д. Павличко

Хід уроку

I. Підготовка до сприйняття навчальної теми

Вступне слово вчителя. "Україно! Красо моя, туго моя нероздільна. Обізвися, рідна! Я чую твій голос... Чуєш-бо, Нене? Це я дочка твоя, Леся, що нареклася ім'ям твоїм священним. У найскрутніші хвилини, коли життя обертається мені лише мукою, я кличу тебе... — і мені робиться легше. Де б я не була, якою б красою не милувалася, — твоя краса ніколи не блідла в моїх очах... Я твоя, тобою народжена, твоїм молоком випоєна, твоїми піснями, словом твоїм невмирущим наснажена... Хочеш — пісню зложу в твою честь, ясну, голосну та барвисту. Вкладу в неї все, чим багаті мої серце і думка... І назву знаєш як? Лісовою піснею..."

Микола Олійник "Дочка Прометей"

І справді склала пісню. "Лісова пісня" — прекрасна казка про любов і зраду, про силу водяну і лісову. Вона приваблює людей глибоким філософським змістом, заклик до гармонії буття, до миру з власною душею.

II. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок

1. Бесіда з учнями.

- Пригадайте, коли було написано "Лісову пісню".
- Чи легко дався цей твір авторові?
- Що покладено в основу твору?
- Чому твір називається драмою-феєрією?
- Які ознаки драматичної поеми як жанру ви можете визначити в "Лісовій пісні"?

— Які проблеми порушила Леся Українка в цьому творі?

2. Завдання на картках:

1. Драматична поема — це...
2. Драматичній поемі властиві такі ознаки...
3. Леся Українка писала такі драматичні поеми...
4. Основою "Лісової пісні" стали спогади...
5. Твір складається з...
6. До світу міфологічних істот належать...
7. До світу людей ...

III. Оголошення теми, епіграфа уроку

IV. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Леся Українка в "Лісовій пісні" склала нечуваної сили і краси "Гімн вільній людині". Для того, щоб донести до читача свій задум, вона створила систему образів, у які вклала свої думки, поривання. Наше завдання сьогодні: поглибити поняття про художній образ, учитись аналізувати літературні образи, дослідити неоромантизм як літературний напрям на основі твору "Лісова пісня".

V. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Бесіда з учнями.

З перших рядків "Лісової пісні" ми потрапляємо в царство

фольклорних образів. Це і Русалка, і Водяник, і Той, що греблі рве та інші.

— Як живуть ці міфологічні істоти? (*Вони живуть своїм життям. Їхні взаємини нагадують людські стосунки.*)

— Чим вони відрізняються від людей? (*Між ними немає розбрату. Хоч і протилежні сили, але вони живуть у гармонії, складають єдине ціле.*)

— Чому міфологічні образи досягають єдності? (*Підпорядковані єдиній істині — законам буття.*)

— Чому не можуть так жити люди? (*Люди могли б жити так, аби не труїли свої душі злом і цим не порушували гармонію існування.*)

2. Дослідницька робота учнів.

— Як у творі розкривається проблема людини і природи?

Це питання досліджували юні фольклористи.

Учень. Ми дійшли висновку, що Леся Українка своїми душевними настроями нерозривно була зв'язана з природою. Природу авторка змальовує живою. Лукаш каже: "Я думав, дерево німе, та й годі", а Мавка йому відповідає: "Німого в лісі в нас нема нічого". Бачимо, що все навкруги радіє, співає, веселиться. Так, наприклад, співають дерева, розмовляють квіти. Усіх охоплює, здається, спільна радість життя. Мавка промовляє: "Весна ще так ніколи не співала, як от тепер..."

Тут ми зустрічаємося і з Лісовиком, потерчатами.

У природі живуть також демонічні сили, які не скорилися божественному духу. Це і Водяник — дід з довгою бородою, господар річок, озер, риби. Він любить робити збитки людям. Дядько Лев каже: "Той клятий Водяник! Ще трохи — затопив би!" Перелесник — це злий дух, летюча зірка. Він молодий і пристрасний, гарний. Хоча й існують негативні образи в природі, але увесь світ, оскільки він причетний до доброго начала, наповнений невидимою божественною благодаттю. І коли б по-справжньому відкрились очі людини, вона побачила б цю присутність всюди. Природа безсмертна. Дядько Лев каже: "Що лісове, то непогане, сестро, — усякі скарби з лісу йдуть..."

Людина, на жаль, розриває цей зв'язок з природою. Так, наприклад, мати Лукашева переконливо і лукаво говорить: "Та що ж, принадуєш ту погань лісову, то ще діждешся колись добра!"

Учениця.

І як підсумок нашої роботи — ці два малюнки.

Перший — "Природа до приходу людини" і другий — "Після..." На першому малюнку бачимо старезний густий предковичний ліс на Волині. Посеред лісу простора галявина з плакучою березою і престарим дубом. Видніється тиходе, вкрите ряскою і лататтям озеро. Місцина дика, таємнича, сповнена задумливої поліської краси.

А вже на другому малюнку бачимо вирубаний ліс. На галявині збудовано хату, засаджено городець. На березі сушиться хустя, на кущах — горшки. Трава викошена. По лісі калатають клокічки — десь пасеться худоба. Отже, людина порушила природну ідилію і все підлаштувала під себе.

Змалювати це словесно ми спробували за допомогою сенкана.

ліс

живий, казковий

об'єднує всіх навколо себе

усоблення вічності, сили, таїни

здоров'я

ліс

полісілий, змучений

знав важкого поневіряння

душа стогне, обливається слізьми

хвороба

Пам'ятаймо: природа облагороджує людину і наповнює нас добром. Любімо й бережімо матінку-природу!

Учитель. Простежимо, як у творі представлений світ природи і світ людей.

Звернімо увагу на сцену пробудження Мавки і зустріч її з Лукашем.

Інсценізація уривка твору "Зустріч Мавки з Лукашем". Запитання до учнів.

— Які скарби своєї душі розкриває Лукаш?

Друга група учнів працювала над проблемним запитанням:

Як через образ Мавки письменниця розкрила мрію про ідеальну людину, утвердила думку, що людина — творець краси?

Учень. Для Мавки воля, життя, природа — нероздільні. "Ну як-таки, щоб воля та — пропала? Се так колись і вітер пропадає!" — дивується Мавка.

Вона дорожить усім, що її оточує, просить, щоб не різали сире дерево, бо воно живе. Отже, Мавка перебуває в повній гармонії з природою. Коли Мавка потрапляє до людей, то не порушує цієї гармонії. Вона працює любно. Читаємо: як Мавка "глядить корів, то більш дають набілу", нивка родить гарно, як ніколи до того; лісова красуня розумно користується дарами лісу; на подвір'я, яке "умаяла квітками... — любо подивитись!"

Але в Лукашевій сім'ї Мавка зіткнулася з грубістю, черствістю, егоїзмом.

Отже, Мавка — це образ животворний, чаруючий і ясний, як мрія.

Бесіда за запитаннями вчителя.

— Чи зневірилася Мавка?

(Так, але вона воскресає для боротьби за щастя, за кохання, за добро, за красу людської душі своєї і торжество правди.)

— Якими фразеологізмами виразнюються ці думки?

("Не зневажай душі своєї цвіту", "Смутно, що не можеш своїм життям до себе дорівнятись", "Що ж, хіба крові не варта краса?", "Ні! Я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає".)

— Як вона захищає своє кохання?

(Добротою, ніжністю, виявляє терплячість, стриманість. На грубості Лукашевої матері відповідає лагідно і покірно. Вона не тільки не мстить, а навіть не пускає злиднів до хати Лукаша.)

— Що живить кохання Мавки?

(Не пристрасть, як у Перелесника, а взаємне розуміння вищого духовного життя. Мавка: "Бач, я тебе за те люблю найбільше, чого ти сам в собі не розумієш...")

— Чи можна твердити, що у Мавки було романтичне кохання до Лукаша? Яке значення такого кохання в житті людини?

— Що для тебе означає "любити"?

— Як пояснює Біблія поняття "любов"?

— Як розкривається проблема свободи і обов'язку через образ Мавки?

(Турбота про Лукаша, щоб він міг "своїм життям до себе дорівнятись", дотримуватись обов'язків, бо воля без уособлення обов'язку — ніщо.)

— Чи можна отожднювати образ Мавки з самою Лесею Українкою?

(Так. Зміст почуттів Мавки і устремління — це кодекс життя самої поетеси. Мавка гине фізично, але залишається її пісня про волю. Отже, людина смертна, а її потяг до щастя, гармонії невмирущий.)

Учитель. Такою була і Леся Українка. Вона писала:

*Хто не жив посеред бурі,
Той ціни не знає силі,
Той не знає, як людині
Боротьба і праця милі.*

Звіт третьої групи учнів.

Учень. Ми з'ясували, які проблеми порушує Леся Українка, змальовуючи образ Лукаша. Шляхи дослідження: психологічний аналіз духовного світу героя, його характеру, саморозвитку.

В його очах "ще є щось дитяче". Ця художня деталь вказує на безпосередню, природну, щирі, довірливу, без лукавства і лицемірства сутність Лукаша. Хлопець захопився красою Мавки. Він і сам здатний творити красу, та ще й відчуває в собі сили захистити її. Але людські клопоти з'їдають усі почуття Лукаша. Він стає лицеміром і корисливим чоловіком.

Отже, основна проблема твору — людина і суспільні умови. Є й інші проблеми, які порушує Леся Українка і які стосуються особистості Лукаша:

— покликання людини;

— сенс життя;

— сімейне щастя і любов;

— добро і зло, гідність і безчестя;

— свобода і неволя.

Бесіда за запитаннями вчителя.

— Як ви думаєте, чи зрадив Лукаш Мавку? А Килину?

(Мавку зрадив, а Килину — ні, бо він її не любив.)

— Чи щасливий Лукаш у сімейному житті?

— Хто винен у його нещасті? В чому трагедія Лукаша?

(Людські клопоти, породжені віками невільницького життя, пороками).

— Як передає автор переживання героя з допомогою сил природи?

(У З дії читаємо: "Виття протягле, дике — це крик згубленої Лукашевої душі". Лукаш зрадив не тільки Мавку, а й самого себе, усе те, що було в ньому благородне.)

— Чи кається Лукаш? Прочитайте слова-покаяння Лукаша.

— Як зображений Лукаш в останній сцені?

(Перемога торжества краси в душі Лукаша.)

Учитель. Життя розтопало прекрасне кохання Мавки і Лукаша.

— Чи можемо стверджувати, що жертвами стали й антиподи позитивних героїв — матір Лукаша і Килина?

Повідомлення четвертої групи учнів.

Учень. Ми міркували над питанням: *Як письменниця розкриває в образах матері Лукаша й Килини духовне зубожіння, дисгармонію з природою?*

Мета дослідження: розкрити грубість, лицемірство, спотворене уявлення про працю.

Лукашева мати — рідна сестра Лева. Для неї щастя — це власність. У матері почуття краси заглушене думкою про шматок хліба. Вона далека від розуміння краси душі. Не сприймає Мавки, не вдячна їй, синові дорікає за музикування, бо від цього страждає робота. Матір не влаштує й те, що Мавка прикрасила хату квітами, а значить, жінка позбавлена естетичного смаку, почуття прекрасного. З часом вона прокидає й Килину.

Килина — нещасна жінка, вдова з двома дітьми. Піклувалася, насамперед, про матеріальні статки для дітей і в цій погоні розгубила свої духовні скарби.

Учитель. Чому люди стають рабами свого життя, а не творцями його? Чи простежуємо в наш час духовне зубожіння людей?

VI. Узагальнення вивченого матеріалу

Учитель. Назвіть ознаки неоромантизму в драмі-феєрії "Лісова пісня".

Запишіть у зошити.

1. Виразність суспільних ідеалів.

2. Прагнення до визволення особистості.

3. Гармонія ідеалу з життєвою правдою.

4. Кожен персонаж має вагоме значення у житті.

5. Наявність гострого конфлікту між добром і злом, віра в перемогу кращого.)

Учитель. Леся Українка писала: "Справжній новоромантизм зневажає не самий натопт, а той рабський дух, який змушує людину добровільно зачислити себе до натопту..."

"Мікрофон". Стисло і влучно спробуйте дати відповіді на запитання:

— Що я найбільше ціную в особі чоловіка?

— Що найбільше ціную в особі жінки?

Підсумок уроку.

(Звучить останній монолог Мавки.)

— Чим сповнені ці слова?

— Хто переможець у творі?

— Мавка — це уособлення якої людини?

Учитель. Бажаю вам, дорогі старшокласники, щоб і ви берегли в душі іскру любові і пам'ятали слова Дмитра Павличка:

Сильніше за любов злоба горить,

Сильніше за красу вражає брідь,

Але життя росте лишень з любові,

Лишень краса людей навчає жить!

Минуло 100 років від дня виходу в світ драми-феєрії "Лісова пісня". Але проблеми, порушені у творі, вічні. Таким є і невмирущий образ Лесі Українки. Недаремно Іван Франко писав: "Від часу Шевченкового "Поховайте та вставайте" Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сії слабосилої, хорої дівчини".

VII. Домашнє завдання: написати твір на тему "Я і природа".

Гра як один із методів активного навчання на уроках української мови та літератури

Василь Корнійко,

вчитель української мови та літератури
Полтавської спеціалізованої школи I–III ступенів №3

Навчальні ігри допомагають запалити вогник думки, які стимулюють рухливість розумових процесів. Запалюється вогник — і дитині хочеться думкою проникати в нові явища. Це бажання і є поштовхом, який прискорює розумові процеси (В. Сухомлинський).

Гру вважають королевою дитинства, основним видом діяльності дитини, її способом пізнання світу, що полягає у довільному конструюванні діяльності в умовному плані. За словами В. Сухомлинського, гра завжди є величезним вікном, через яке в духовний світ дитини вливається потік уявлень та понять про довколишнє середовище. Гра як вид діяльності полягає у наслідуванні, імітує реальне життя і має чіткі правила та обмежену тривалість, гра — це природний спосіб самовираження для дитини, форма психічної діяльності, метод проведення дозвілля, прийом виховання і навчання, сфера культури, в якій дитина може проявити свою істинну сутність. Гра в навчальному процесі створює мотивацію, близьку до природної, збуджує інтерес, розвиває комунікативні навички, підвищує рівень навчальної праці. Порівняно з іншими формами навчання й виховання, перевага гри полягає в тому, що вона досягає своєї мети непомітно для учня. Жваво й ефективно проходить в ігровій формі підготовка до тематичної атестації, коли учні мають необхідний багаж знань і потрібно його актуалізувати та систематизувати.

Під час планування, підготовки й проведення гри на уроці необхідно дотримуватися таких принципів і правил:

— Учитель має чітко усвідомлювати дидактичні завдання використання ігрових елементів у навчальному процесі й організувати всю діяльність на уроці з орієнтацією на виконання цих завдань.

— Усі учасники повинні знати й виконувати правила гри, про які їх докладно інформують до її початку.

— Періодично слід змінювати правила гри, щоб вона не набридала і залишалася цікавою дітям.

— Учні, які не можуть похвалитися знаннями, необхідно підтримувати, створювати в них почуття впевненості.

— Потрібно передбачити розподіл ролей у команді (під непрямим керівництвом учителя).

— Гра неможлива без духу змагання, тому й переможці в ній мають бути обов'язково.

— Як і будь-який урок, ігровий так само завершується підбиттям підсумків. Усі бали учасників підраховують, переводять в оцінки й виставляють у класний журнал, але за бажанням учнів (гра несе тільки позитивні емоції).

Розглянемо деякі конкретні приклади використання ігрових моментів на різних етапах уроку.

"Маршрутний лист": прикметник як частина мови.

1. Прикметник, морфологічні ознаки, синтаксична роль.
2. Якісні, відносні та присвійні прикметники.
3. Ступені порівняння прикметників.
4. Відмінювання прикметників.
5. Написання не з прикметниками.
6. Написання складних прикметників.
7. Тематичний контроль.

Практика показує, що учні, отримавши такий "Маршрутний лист", усвідомлюють якість засвоєних знань.

На початку уроку доцільно проводити орфографічну хвилинку **"Мозковий штурм"**. Учні пропонується картка типу:

темно/зелений, всесвітньо/відомий, суспільно/корисний, сніжно/білий, кисло/молочний, авто/мото/спорт, радіо/коментатор, жар/птиця.

Діти називають, як правильно пишеться те чи інше слово, наводять правила, або проводимо мовчазне письмо.

На етапі закріплення вивченого матеріалу дітям подобається мовна гра **"Вірю — не вірю"**. Відповідаючи, діти піднімають сигнальні картки "Так" або "Ні".

Захоплює учнів гра **"Редактор"**, яка спонукає дітей до активної думки, змушує згадати правила правопису слів чи будову речень.

У зв'язку з тим, що дуже поширеним є використання русизмів, слід проводити гру **"Антисуржик"**.

1. Учебний процес (навчальний процес).
2. Не мішай мені (не заважай мені).
3. На дворі прохладно (холоднуето).
4. Вулиці пересікаються (вулиці перетинаються).
5. Опасний поворот (небезпечний поворот).
6. Слідуюче питання (наступне питання).
7. Купіть пирожене (купіть тістечко).
8. Більша половина урожаю (більша частина урожаю).

Дуже подобається учням гра **"Павутинка"** — з'єднай слова за їх лексичним значенням.

Гра **"Намистинка"** передбачає вироблення правильної літературної мови.

Завдавати (біль, клопіт, образа).

Дорікати (брат, товариш, влада).

Захворіти (ангіна, грип, пневмонія).

Навчитися (ремесло, мова, музика).

На уроці літератури слід запропонувати учням гру "Розсіпанка":

Зі слів склади прислів'я:

1. Те, посієш, пожнеш, що, й.
(Що посієш, те й пожнеш).
2. Своя, кожному, сторона, мила.
(Кожному мила своя сторона).

Пропоную ознайомитися з розробкою уроку в 6 класі з використанням ігрових моментів.

Тема уроку: Повторення вивченого про іменник.

Навчальна мета: повторити, узагальнити і систематизувати знання учнів про іменник, його граматичні ознаки; знаходити і виправляти в чужому і своєму тексті помилки; розвивати мовленнєве та логічне мислення учнів.

Тип уроку: змагання "Брейн-ринг" (навчальна гра).

Епіграф уроку: "Іменник" він узяв собі на плечі.
Велике діло — визначати речі.

Д. Білоус

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Оголошення теми, мети і завдань уроку

Вступне слово вчителя. До найкоштовніших надбань кожного народу належить мова.

Мова — найбільший духовний скарб, у якому народ виявляє себе творцем, передає нащадкам свій досвід і мудрість, культуру і традиції. Нас оточує безмежний світ предметів. Людина пізнає ці предмети і, звичайно, їх називає. Випередити іменник у кількості слів неспроможна жодна частина мови. У найбільшому 11-томному "Словнику української мови" нараховується близько 135000 слів. Іменників у словнику майже половина. Д. Білоус у вірші "Злитки золоті" написав: "Який співець, поет, який письменник уперше вигадав іменник?"

Сьогодні ми проведемо брейн-ринг за темою "Іменник". Отож з'ясуємо лексичне значення слів:

"брейн" — блискуча думка, ідея;

"ринг" — майданчик для змагання, арена.

Для вас ареною стануть класна дошка та ваші зошити. Отже, розпочинаймо. Урок у нас сьогодні не зовсім звичайний, не лякайтесь помилок, адже не буває ніякої праці, як і життя, без помилок і труднощів. А щоб навчання було результативним, продовжимо вчитися працювати.

1. Розминка "Держава і символи".

2. Кожне словосполучення замінити незмінюваним іменником.

Столиця Грузії (Тбілісі); столиця Японії (Токіо); підземна міська залізниця (метро); поїздка за кордон (турне); автомобіль з лічильником (таксі); окуляри без оправ (пенсне); невеликий гаманець (портмоне); музичний інструмент (піаніно); короткий зміст опери (лібрето); найменша пташка (колібри).

3. Конкурс капітанів команд.

Визначити спосіб словотворення іменників.

1) Водогін (основоскл.)	1) Прадід (преф.)
2) Безрукавка (преф.- суф.)	2) Синь (безафіксний)
3) Пагорбок (преф.- суф.)	3) ООН (основоскл.)
4) Вивіз (преф.)	4) Придорожній (преф.- суф.)
5) Солодке (перехід)	5) Лісостеп (основоскл.)

4. За 2 хвилини з тексту виписати іменники.

Горобина

Горобина і ялинка стояли поруч. Зовсім близьенько одна до одної. І тому вони часто шепталися між собою. На ялинці росли глици й шишки, а на горобині — листя й пучки жовто-червоних ягід.

Прийшла осінь. Дихнула раз, другий. Пожовкли листочки горобини, і кожна ягідка зробилася ще червонішою. А ялинка зовсім не змінилася. Ялинка дивилася на свою подругу і милувалася нею. Яка-то вона гарна стала!

Та налетів осінній буйний вітер, загойдав горобину і почав зривати з неї листя. Посипалося воно жовтим рясним дощем додолу. А ялинка не злякалася вітру. Наставила проти нього колючі голочки. Поколовся вітер й одлетів геть від ялинки. Не злякались вітру і маленькі ягоди-намистинки на горобині.

Міцно-міцно вони вхопилися за гіллячки, щільніше притиснулися одна до одної і від напруження стали темно-червоними.

5. Загадки для команд.

А) Малеча Києвом гуляла,

Усе навколо розглядала.

"Що те? Хто це?" — питала.

Дніпро, майдан, каштани, магазин.

Вони користувались відмінком (називним).

Б) Зимі не треба дощику,

а літу — вітру шквального.

"Кому? Чому це треба?" —

спитали у (давального).

Команда "А"	Команда "Б"
1. Країна, а також місцевість, де людина народилася, рідний край. (<i>Батьківщина, Вітчизна</i>)	1. Символічний знак держави, міста чи роду, зображений на прапорах, монетах, печатках. (<i>Герб</i>)
2. Урочиста пісня, що є символом державної єдності. (<i>Гімн</i>)	2. Країна зі своїм урядом, законами, кордонами та спеціальними органами. (<i>Держава</i>)
3. Встановлене державною владою загальнообов'язкове правило, що має найвищу юридичну силу. (<i>Закон</i>)	3. Територія, що становить єдине ціле з погляду історії, природних умов, населення. (<i>Країна</i>)
4. Державний орган України, що здійснює охорону громадського порядку. (<i>Міліція</i>)	4. Центральна урядова установа, що відає окремою галуззю господарства або державного управління. (<i>Міністерство</i>)
5. Незалежна суверенна держава у центрі Європи. (<i>Україна</i>)	5. Умовне позначення якогось предмета або поняття. (<i>Символ</i>)
6. Сукупність усіх збройних сил держави: сухопутних, морських, повітряних. (<i>Армія</i>)	6. У Київській Русі — збройний загін, що становив військову силу князя. (<i>Дружина</i>)
7. Назвати синоніми до слова кордон. (<i>Рубіж, межа</i>)	7. Межа між державами. (<i>Кордон</i>)
8. Палиця з кулястим потовщенням на кінці, що була у козаків символом влади і яку отримує на інавгурації Президент України. (<i>Булава</i>)	8. Організація українського козацтва XVI—XVIII століть у пониззі Дніпра. (<i>Запорозька Січ</i>)

6. Мовна гра "Коректор" (правильний чи неправильний модуль). Знайти правильну відповідь.

(Давати правильну, давати вірну) — відповідь.

(Піднести, вручити) — квіти.

(Київляни, кияни) — виграли.

(Трудівники, працівники) — журналу.

(Перевертати, перегоріти) — сторінки.

(Ставити, давати) — питання.

7. Рольова гра "Плюс — мінус".

Уявіть себе дикторами відомої радіопрोगрами. У вашому тексті є ряд "небезпечних слів" стосовно їх наголошення. До початку ефіру всі сумнівні питання треба з'ясувати. Поставте правильний наголос.

Фартух, навчання, Батьківщина, шестикласник, маслоробний, майстровий, літакобудування, залагоджений, жалюзі, Полтавщина, сільськогосподарський, медикамент, літературознавчий, вислизати.

8. Конкурс представників команд "Скажи без затримки" (слова-антоніми).

Команда "А"

Команда "Б"

Сміх (плач)

Навчання (відпочинок)

День (ніч)

Праця (лінощі)

Весна (осінь)

Урок (перерва)

Зима (літо)

Щастя (горе)

9. Гра "Розсипанка". 3 окремих слів скласти прислів'я.

Лине, серця, до, а, не, слово, стріла. (Слово не стріла, а до серця лине).

Слово, горобець, не, випустиш, не, спіймаєш. (Слово не горобець, випустиш — не спіймаєш).

10. Пояснювальний диктант (пояснити орфограми).

Т. Г. Шевченко, річка Дніпро, журнал "Дніпро", оповідання "Морозенко", Україна, газета "Голос України", Полтава, байка "Вовк та Ягня".

11. Поставити іменники 2-ої відміни у родовому відмінку.

Берег(а), папір(у), Київ(а), вітер(у), гай(ю), вокзал(у), листопад(а), успіх(у), тролейбус(а), лист(а), підмет(а), Роман(а), роман(у), ґрунт(у).

12. Загадки.

А) Кручений, та не місяць, зелений, та не діврова; з хвостом, та не миша. (Кавун)

Б) Сам чорний, та не ворон, є роги, та не б'є, шість ніг без копит. (Рогатий жук)

В) Солоне, а не сіль; біжить, а не річка; блищить, а не золото. (Сльози)

13. Гра "Павутинка" — з'єднай слова за їх лексичним значенням.

1 Антракт

1 Перерва

2 Міксер

2 Лаштунки

3 Антагонізм

3 Терпимість до вимог

4 Аплодисменти

4 Подібність

5 Фарфор

5 Словесний

6 Куліси

6 Суперечність

7 Амбіція

7 Оплески

8 Вербальний

8 Краєвид

9 Толерантність

9 Порцеляна

10 Аналогія

10 Гонор, самолюбство

11 Пейзаж

11 Змішувач

14. Гра "Музичні слова".

Запишіть якомога більше іменників, до складу яких входили ноти: *до, ре, мі, фа, соль, ля, сі.*

Наприклад: дорога, редиска, місто, солянка.

15. Інформація про Україну (виступ учня).

Підсумок уроку (визначення переможців)

Домашнє завдання.

Написати твір-мініатюру "Україна".

Полтава — духовна столиця України. Ознайомити учнів з витоками художнього слова не тільки обов'язок, а й честь кожного учителя-словесника. Щороку з 9-класниками ми відвідуємо садибу, музей І. П. Котляревського. Разом із працівниками музею проводжу спільне опитування учнів за творами нашого славного земляка.

Пропоную урок з використанням ігрових моментів: **"Що? Де? Коли"** (сторінками біографії та творів І. П. Котляревського).

Клас ділиться на дві команди для участі у конкурсах.

Оцінювання за набраними балами.

1. Що таке поема?

2. Що таке бурлеск, травестія?

3. Що вам говорить дата — 1798?

4. Що потрібно було зробити Енеєві, щоб побачити батька?

5. Що спонукало І. Котляревського до написання "Енеїди"?

6. Що ви знаєте про переробки "Енеїди"?

7. Де вперше поставлено "Наталку Полтавку"?

8. Де в "Енеїді" згадуються сторінки козацької долести та героїзму?

9. Де у поемі описано вади суспільства?

10. Коли було написано "Наталку Полтавку"?

11. Коли вперше було екранізовано "Наталку Полтавку"?

12. Коли і хто досліджував творчість І. П. Котляревського?

Конкурс юних дослідників біографії митця

1. Місто, де народився письменник. (*Полтава*)

2. Який соціальний статус Котляревських? (*Дворяни*)

3. Ким за фахом був батько Івана Петровича? (*Канцелярист*)

4. Хто був першим офіційним учителем? (*Дяк*)

5. Прізвисько, яке дали семінаристи Івану Петровичу. (*Римач*)

6. Чим займається Котляревський протягом 1793—1796 рр.? (*Вчителює*)

7. В якому чині закінчує військову кар'єру? (*Капітан*)

8. Повна назва закладу, яким він керував? (*Будинок виховання дітей бідних дворян*)

9. Внесок І. П. Котляревського у війні 1812 року. (*Сформував 5-й козацький полк*)

10. Літературний рід "Енеїди". (*Ліро-епічна поема*)

11. Скільки років прожив письменник? (*69*)

Конкурс представників команд

1. Скільки слів було вміщено у словнику, який додавався до "Енеїди"? (*1547*)

2. Про кого йдеться у творі: "Така славна молодиця, і глянь! Умерла залюбки..."? (*Дідона*)

3. Хто звертався до Нептуна: "Коли мені, Нептун, ти дядько, А я племінниця тобі, Та ти ж мені хрещений батько"? (*Венера*)

4. Острів Середземномор'я, на якому гостював Еней. (*Сицилія*)

5. Як звався батько Енея? (*Анхіз*)

6. В якому місті було вперше надруковано "Енеїду"? (*Харків*)

7. Ім'я видавця перших трьох частин "Енеїди". (*Парпура*)

8. Нептун у греків. (*Посейдон*)

9. Кого описує автор: "тоді кружляв сивуху і оселедцем заїдав"? (*Зевс*)

10. Дата закінчення твору. (*1825*)

Підсумок уроку, визначення переможців.

Домашнє завдання: Скласти кросворд за творчістю І. П. Котляревського.

"Одна з найсамобутніших і найутаємниченіших мислителів новітньої літературної доби"

Вивчення фантастичних творів Галини Пагутяк

Наталія Логвіненко,

старший науковий співробітник,

кандидат педагогічних наук

Інститут педагогіки НАПН України

У статті подано ретроспективу творчості Г. Пагутяк, розкрито шляхи текстуального вивчення роману "Слуга з Доброміля".

Ключові слова: носій усної традиції народу, пригодницький жанр, казково-фантастичний сюжет, містика, готика, дослідження тексту художнього твору.

Творча діяльність Галини Пагутяк від першої повісті "Діти", яка побачила світ у 1981 році, "спричинила чималий інтерес у літературознавців, які почали називати автора "спадкоємницею Ольги Кобилянської" [4, с.57]". Прихід двадцятитрьохрічної дівчини в літературу був стрімким і сміливим.

Юрій Винничук про неї пише: "Галина Пагутяк ввійшла в літературу зовсім не одними і тими ж дверима, якими входили всі інші українські письменники радянського часу. Вона ввійшла, не постукавши і не попросивши дозволу ввійти, вона влетіла через димар і змусила рахуватися з нею. Їй вдалося обійтися без творів, яких вимагала епоха, а разом з тим подарувати твори, яких вимагала душа[13]".

В оглядах сучасного літературного процесу в Україні ім'я Г. Пагутяк можемо зустріти як ім'я автора своєрідного "жанру" літератури — "жіноча" проза, що як поняття і як явище, за спостереженнями дослідників, є неоднозначним, оскільки для виділення відповідного масиву художніх текстів переважним чином застосовуються не жанрово-стильові чи ідейно-тематичні виміри, а мотивація за ознаками гендеру автора твору. Водночас "жіноча" проза має й певну специфіку.

З часу проголошення незалежності України дуже помітним стало явище справжнього кількісного "вибуху" обсягів літературно-художньої продукції авторів-жінок. З'явилося багато нових імен, тем, проблем, жанрів, стилів української жіночої прози: романи Оксани Забужко, Євгенії Кононенко, Галини Пагутяк, Світлани Пиркало, Ірен Роздобудько, Галини Тарасюк, Анни Хоми, серія романів Лесі Романчук "Не залишай...", готичний, пригодницький, містичний роман Ірини Хомин та багатьох інших.

Їхні твори дуже різні за жанровими ознаками: соціально-психологічний, інтелектуальний, виробничий романи, химерний роман з рисами міфологізму і фантастики, роман-хроніка, документальний роман, комічний роман, роман-трагіфарс, постмодерністський детектив, готичний та пригодницький роман, трилер, роман-мелодрама й "жіночий роман" (любовна історія, "лав сторі"), "бойовик-екшн", квест, а також цілий ряд малих прозових жанрових форм — повість, оповідання, новела, вірш прозою тощо[1].

Перелік сучасних творів жіночої прози є невичерпним. Ми зупинимось на творчості Галини Пагутяк, яка вже другий свій роман "Господар" (1986 р.) визначила

як фантастичний. Дослідники відзначають, що її творчість є прикладом фантастично-символічної манери письма: "... її твори об'єднує прорив до вигаданого світу, потяг до містики та пошуків спасіння людської душі у жорстокому світі. Письменниця намагається зазирнути за межу людської свідомості та осмислювати пограничний стан людського буття. А недомовленість у багатьох її творах дає великий простір читацькій фантазії, спонукає до співтворчості, робить образи багатовимірними, несе в собі шарм таємничості та незбагненності[1]".

Коли у Г. Пагутяк запитують, звідки у неї містика і готика і чи справді вона вірить в існування опирів, чим приваблюють її готичні ефекти — письменниця відповідає: "Я сама є носієм усної традиції народу. В даному випадку — Бойківщини. Я виросла на цьому хлібі. Це моя стихія. Але я дивлюся на це згори. Коли виходиш на Ласки, то село таке мале, що може вміститися в жмені. А внизу — темрява, тінь, видимі й невидимі духи. Я не можу їх боятися, бо це все — частина мене самої. І не вірити в опирів — це безглуздя, коли довкола про них розповідають діти й дорослі. ... Зрештою, я сама — містична істота. Мені подобається про це писати, бо це справжнє, гарне, заворожуюче. Звідти виходиш кудись, поза межі тієї убогої автоматизованої цивілізації, яка нищить душу[9]".

А ще письменниці цікаво писати в пригодницькому жанрі, вдаючись до казково-фантастичних сюжетів: "Я з тих людей, яким більше подобається виходити через вікно, або комин, а не через двері. Усі ці фантастичні сюжети — спосіб розширення свідомості. У мене не завжди так було, але повсякденність настільки виснажує, що шукаєш порятунку".

Якщо врахувати, що в Інтернеті на різних сайтах розміщено інтерв'ю з Галиною Пагутяк, то можемо запропонувати старшокласникам познайомитися з ними, проаналізувати і вибрати з них ті запитання, які найбільше сподобалися, і відповіді письменниці, що дають змогу зрозуміти її життєві принципи, розкрити секрети її творчої майстерності, визначити характерні особливості її романів як фантастичних творів. Потім провести заочну зустріч з письменницею, при нагоді підготуватися до реальної, сформулювавши власні запитання.

Варто відзначити, що в кожній відповіді письменниці, якщо проаналізувати не одне інтерв'ю, — розповідь про знакові події в її житті. Але найголовніше —

можливість зрозуміти шляхи становлення її особистості, підкорення нею таких тонких матерій, як простір і час, прориву не з реальності, а з буденності; філософію життя і творчості Галини Пагутяк — "однієї з найсамобутніших і найутаємниченіших мислителів новітньої літературної доби".

Галина Пагутяк дебютувала великими творами, у кожному з них була неповторною. Згодом письменниця порадувала читачів невеликими, "ювелірно відточеними творами". У своїх новелах у декількох рядках, в одному абзаці, вона створює образи дивної сили і яскравості. "Її поетична проза близька до жанру магічного реалізму...", — пише Юрій Винничук у передмові до одного з її творів. Дійсно, читаючи її романи "Слуга з Добромиля", "Урізька готика", важко визначити, чого в них більше, містики чи реалізму.

Більшість дослідників називає Галину Пагутяк однією з найбільш таємничих українських письменниць, особливо не публічною та не медіатизованою — її годі зустріти на літературних тусовках. Зате популярність її текстів, у яких дивовижно переплітаються нотки історії, сучасності та чарів, містики, це чудово компенсує[11].

Галина Пагутяк — прозаїк, есеїст, автор чотирнадцяти книг прози. Серед останніх — книги "Писар Східних Воріт Притулку" (2003), "Захід сонця в Урожі" (2007), "Королівство" (2005), "Втеча звірів, або Новий бестіарій" (2006), "Слуга з Добромиля" (2006), "Книгоноші з Королівства" (2007), "Урізька готика" (2010), "Зачаровані музиканти" (2010), "Писар Західних Воріт Притулку" (2011), "Сни Юлії і Германа" (2011).

Проза Галини Пагутяк перекладена англійською, німецькою, російською, словацькою і хорватською мовами. Готуються переклади її творів і на інші мови.

У 2007 році на 14 Форумі видавців роман Галини Пагутяк "Слуга з Добромиля" ввійшов у десятку кращих з більш ніж 500 книг, представлених на конкурс. Також цей твір був номінований на конкурс "Книжка року БІ-БІ-СІ — 2007".

Роман "Слуга з Добромиля", який стоїть особібно в усьому доробку Г. Пагутяк, критика вважає одним із кращих творів письменниці. І увагу читачів він найбільше привернув. Сама письменниця пояснює це тим, що "кожна людина потай мріє про захист, про справедливість тепер, за життя. Про такого собі лицаря-заступника, шляхетну і добру істоту, яка має інших за людей, а не за бидло".

У 2010 році за роман "Слуга з Добромиля" Галині Пагутяк було присвоєно звання лауреата *Шевченківської премії*.

Вагомою у своєму тридцятилітньому творчому стажу Г. Пагутяк вважає премію "Айстра", першим лауреатом якої вона стала також у 2010 році. Двічі Г. Пагутяк ставала лауреатом літературної премії "Портал" за книги "Книгоноші з Королівства" та "Зачаровані музиканти".

На факультативних заняттях пропонуємо текстально вивчати роман Галини Пагутяк "**Слуга з Добромиля**" (Київ : Дуліби, 2006), у якому описуються події 1949 р. і попередніх 800 років в місті Добромилі і його околицях. Слуга з Добромиля — дхампір (син опира і відьми). Паном і наставником Слуги з Добромиля є опир Купець з Добромиля. Вони і їх однодумці "бджоли, що жалять, але не втрачають жала" боронять край від зла, від зовнішніх і внутрішніх ворогів.

К. Родик зауважує: "Якщо її попередня проза легко обходила без категорії Часу, то тут він не просто з'явився, а став чинником, що творить сюжет. Зазвичай аморфна фабула одразу викристалізувалася на

хронологічну глибину, від чого описувані події набули тяжіння, а характерні для письменниці "штрих-персонажі" (за висловом Я. Голобородька) позбулися млявої невагомості й узялися до рішучих дій[10]".

Крім того, у романі постають конкретні краєвиди минулого, замість "позачасового міфо-легендарного ландшафту". Логіка оповіді поєднала два сивоволи, що роками непокоять авторку: Двері і Слово. "*Рани закриваються і відкриваються, ніби двері. Їх не можна забити дошками навхрест. Вони відкриваються від кожного подуву вітру Історії чи навіть випадково підслуханого слова*".

Перемкнутий Галиною Пагутяк у "Слугі з Добромиля" реєстр оповіді з рефлексійного на подієвий неабияк наблизив твір, з одного боку, до масового читача, а з іншого — до кола найбільш обговорюваних останнім часом літературних феноменів: "Солодкої Дарусі" Марії Матіос, "Музею покинутих секретів" Оксани Забужко і навіть "Залишенця" Василя Шкляра. Присутній у творі й улюблений авторкою герметизм — "творча замкнутість, відхід від зображення дійсності; випинання індивідуального, суб'єктивного(у мистецтві, культурі, літературній творчості)".

Критика відзначає ще одну особливість роману Галини Пагутяк "Слуга з Добромиля": у її творчості взагалі уперше виникає поняття "Влада" у всій своїй метафізичній неосаяжності. К. Родик, зокрема, вказує на діалог: "*Ви що — чарівник? — Ні, я його слуга. Ну, а слуги повинні вміти все*", який характеризує владу як чародійство (байдуже, чи добре, а чи зле) з багатоступеневою ієрархією. "А далі — ланцюжок закономірностей, вельми упізнаваний і для тих, хто пожив за радянської влади, і для тих, хто нині потрапив під коток пострадянщини: "*Слуга повинен слухатися пана і не відповідає за свої вчинки... Слуга зі слугою порозуміється швидше, ніж пан з паном*". Висновок: "Він стрівся зі злою владою, яка сама напрошувалась, щоб їй чинили опір, бо тільки тоді могла стати сильнішою [10]".

У романі діють історичні особи і вигадані персонажі. Роман Галини Пагутяк "Слуга з Добромиля", на думку Т. Трофименко, є винятковим явищем у сучасній українській літературі, оскільки продовжує лінію *якісної історичної і "химерної" прози*. "У романі переплітаються кілька часових площин — від XII до XX ст. Автор надзвичайно майстерно вибудовує сюжетну лінію головного персонажа, утримуючи увагу читача і доводячи кожну колізію до логічного завершення (не дратує навіть "відкритий" фінал твору, адже він цілком вмотивований розповіддю в цілому)[12]".

Запропонуємо учням стисло переказати зміст сюжетної лінії головного персонажа, щоб у подальшій роботі над твором виділити історичні лінії роману, які простежуються у розповідях, роздумах і оцінках Слуги з Добромиля.

Старшокласникам не важко буде пригадати, що на Галичині після тяжких воєнних літ у Добромильській лікарні для психічнохворих з'являється дивний пацієнт. Він має магнетичний вплив на головного лікаря Олексія Івановича, що обтяжений життям, обов'язками і поганим здоров'ям. Під владою чар незнайомця засинає вся лікарня — це потрібно, аби врятувати життя молодому повстанцеві, котрий разом із дружиною і сином переходує тут. Олексій Іванович робить потрібну операцію, а загадковий хворий розповідає йому про себе — міфічного Слугу з Добромиля, про якого знають усі довколишні мешканці.

Дхампір — син "живого мерця" і відьми, народжений через три роки по смерті свого батька, він із дитин-

ства став вигнанцем і чужим серед людей. Людська злоба знищила його матір на вогнищі, а хлопець став слугою Купця з Добромиля — могутнього опиря. У власній істоті слуги поєднувалось людське й демонічне, надприродні вміння й досить сентиментальні переживання, адже він довго шукав свого місця в житті. Протягом століть він, приречений на самотність, живе у світі, знаходячи розуміння лише в небагатих таких же, як і він сам, опирів — наприклад, Купця з Перемишля (в якому Олексій Іванович несподівано впізнає самого себе!).

— Чи симпатичний читачам Слуга з Добромиля?

— Якими змальовує опирів автор?

— Що знали і що нового дізналися про них з роману учні?

— Чи вірять у мирне співіснування людей поряд із опирями, що *"справжній опир — це мудрий віщун, котрий знає, на що треба витратити йому силу"*?

Пригадаймо, зокрема, як Слуга з Добромиля роз'яснює Олексію Івановичу, хто такі опирі. Опирі не помирають своєю смертю, та їх можна вбити. Про те, що знайдене на дорозі немовля — дхампір, Купець із Добромиля довідався, коли побачив, що хлопчик бере в долоні жарини з багаття, і вони його не обпикають. Та й рана від необережного доторку до леза меча одразу ж у малюка загоюється. Ці чудеса свідчать, що знайдений хлопчик — дхампір. Купець з Добромиля залишає його на виховання бездітній селянській родині в одному з сіл Перемиської землі. Саме там йому дають прізвисько Позичений, бо свого справжнього імені, даного матір'ю, Слуга з Добромиля не пам'ятає. Згодом його називають Сівачем, бо зерно, яке сів хлопцеві, досягнувши семи років, не скльовували птахи...

Галина Пагутяк в романі подає численні подробиці з життя й побуту опирів, описує містичні перетворення, обмін тілами, відрубані голови, які розмовляють, несподівані відкриття, таємниці, поєдинки та інше — що є не тільки ознаками готики і фантастики, а й певною символікою роману для розкриття задуманого автором.

Дослідники відзначають високий ступінь узагальнення висловлювань Галини Пагутяк через створені літературні образи, у які втілено ідеї самопізнання, "сродної праці", "нерівної рівності" [6]. Вдумаймося: *"— Я не лицар, — відповів хлопець з очима, наповненими самотністю, — і се не моя одіж, не мій кінь [8, с. 170]"* — Слуга з Добромиля має здібності змінювати свою тілесну оболонку, хоча і примусово, проте своєї духовної сутності він при цьому не змінює. Прихильність до принципу "нерівної рівності" виявляється, зокрема, вірністю Слуги своєму господареві: *"...у долі слуг є щось спільне, бо ними не стають, а народжуються [8, с. 242]"*. Дхампір зрозумів, що бути слугою — не приниження, а честь, адже вірним може залишитися лише той слуга, який сам обрав собі господаря.

Принципи "нерівна рівність" і "сродність праці", що невіддільні одна від одної і якими мають послуговуватися люди задля досягнення гармонії, у романі Г. Пагутяк діють лише у житті мудріших за людей демонічних істот. Так, Слуга з Добромиля, який упродовж восьмисот років віддано служить своєму господареві, каже: *"Був би я незмірно радий, якби кожен лишався на місці, призначеному його стану. Се — найважливіша річ, особливо, коли йдеться про нинішні тривожні часи. Найменший переступ відгукнеться через віки [8, с. 272]"*. Слугу з Добромиля авторка наділила умінням мислити глобально.

Універсальності створеному образу надає уміння Слуги грати на сопілці, яким він оволодів ще в ди-

тинстві. Для героя твору Г. Пагутяк, на думку дослідників, це ще один засіб самовираження, важливий за будь-якої суспільної епохи. Адже саме цей музичний інструмент, виготовлений із калинового дерева — символ перехідності, оскільки саме калинові ягоди здавна використовували в народних обрядах, "пов'язаних із переходом людини в інший стан — народженням, одруженням та смертю [6, с. 144]".

Калина — це і символ гармонії, кохання. В аналізованому творі, за спостереженнями Д. Лукьяненко, актуалізуються такі елементи символу калинової сопілки, як: 1) перехідність, що пояснює доволі тонку межу між двома світами, відтвореними у романі — світом містичних істот і світом людей; 2) гармонія світової організації, якої шукає головний герой [6, с. 144].

Дослідниця вважає, що Слуга усвідомлював значення гармонії ще з дитинства. Його дві душі — від відьми і від опира — *"перебували у злагоді"*, тому *"відчував у собі тільки одну [8, с. 123]"*. Прагнув він, щоб відчуття і розуміння гармонії також стало життєвою необхідністю і для інших. Досягти цього можна лише тоді, коли починає діяти принцип "сродності праці". Так, лікареві Олексію Івановичу, якому упродовж штучної (створеної ним же засобами магії) дощової ночі розповідає літопис свого життя, Слуга з Добромиля каже: *"Я хочу, щоб ви знайшли своє місце в історії, часі, щоби не блукали сиротою по світі, бо це недобре для вас і для усіх [8, с. 165]"*.

Як розтлумачать авторський задум старшокласники — відповідь почуємо після самостійного дослідження проблематики твору, яка так чи інакше розкривається через його головного персонажа — Слугу з Добромиля.

— Хто ж він такий, цей незвичний божевільний, Слуга з Добромиля? (*Поціновувач і переписувач церковних книг, знавець греки, латини і кількох новіших мов, благодійник і торговець сіллю, слуга пана, який був найстаршим серед галицьких купців, а загинув від рук розбійників*) — і тільки?

— Для чого Слугі з Добромиля потрібне довголіття, розтягнуте майже на вісім сотень років? (*Щоб виконувати свою місію піклувальника над Орденом Золотої Бджоли*).

Щоб спрямувати дослідницьку діяльність старшокласників, запропонуємо їм:

— уважно вчитатися в узагальнення Д. Лукьяненко: *"Галина Пагутяк, створивши містичний образ "сковородинівської людини" — мудрого дхампіра, адаптувала його до сучасних психологічних особливостей осмислення дійсності, насиченої високими інформаційними технологіями — на протипагу духовності. Ідеться про сприйняття романного сюжету як казкового і виокремлення високодуховних концептів традиційної української культури з елементами християнської релігії"*;

— проаналізувати тезу-висновок, довести або спростувати слушність висновків.

З цією метою, наприклад, виділимо з тези ключові слова, якими, на нашу думку, є:

— *містичний образ мудрого дхампіра* — чому містичний? у чому мудрість?;

— *образ "сковородинівської людини"* — термін пов'язаний із філософією Г. Сковороди про самопізнання і визначення людиною свого місця у житті;

— *психологічні особливості осмислення дійсності* — на що звертаємо увагу, говорячи про психологію; можливо, аналіз цієї проблеми дасть змогу визначити ще одну жанрову особливість твору;

— *казковість романного сюжету* — довести,

віднайти елементи казковості художнього відображення;

— концепти традиційної української культури — концепти і традиційна культура;

— елементи християнської релігії — як відображені, яку смисловою роль виконують.

В. Даниленко вважає, що великий романний комплекс серед українських письменників останніх поколінь був спровокований бурхливим розвитком історичних подій наприкінці ХХ ст. та бажанням *"надати прискореному часу, що неприродно втікає з пам'яті, нових епічних форм. Тому не припиняються відчайдушні спроби написати епохальний роман, який би вразив пригнічене буттєвими проблемами суспільство, відкрив правду про себе і навколишній світ [3, с. 267]"*. Серед повістей і романів, які з'явилися, критик називає й твори Галини Пагутяк (*"Захід сонця в Урожі"*).

— Проаналізуйте, які з визначених В. Даниленком характеристик стосуються, на вашу думку, роману "Слуга з Добромиля" ?

Крім того, для дослідження можна використати основні положення "Нової рецензії на роман "Слуга з Добромиля" Віктора Неборака. Пропонуємо учням довести, що :

— "композиційною прикметою роману "Слуга з Добромиля" є назви розділів, які відіграють роль просторових, а передовсім часових орієнтирів";

— "оповідь витримано, сказати б, у реалістичній манері, хоч трапляються й не цілком звичні речі";

— "у цьому романі Галина Пагутяк намагається примирити історизм із народно-міфологічним світовідчужанням";

— "сюжетні лінії роману поєднано мелодією-колісковою, яку навчився грати на сопілці Слуга з Добромиля, хрещений у дев'ятирічному віці у монастирі Преображення села Спас";

— "Слуга з Добромиля, відчуваючи світовий Закон так: *"Втім, я мало вірив у те, що сей світ можна очистити від гріха. Часом його стає більше, часом менше. Такий Закон. Світ очищається сам по собі"*[8, с. 228], живе за іншими законами: *"боронити свій галицький вулик", "посідати своє власне місце в суспільстві", "звичай важливіший за закон"*;

— "в теперішній непередбачуваній Україні все ще твориться модерністична галицька проза, чільним представником якої, до речі, був земляк Галини Пагутяк Іван Франко[7]";

— "окрім містики, роман насичений глибокими філософськими роздумами про самопізнання і визначення людиною свого місця у житті, що набувають афористичного звучання, наприклад: *"Коли царство Боже всередині нас, то воно і скрізь"* [8, с. 274]".

Роботу організовуємо так, щоб, поділившись на групи, старшокласники вибрали ту тезу, яка їм імпонує, провели самостійне спостереження над текстом художнього твору, підготувалися до захисту основних положень свого дослідження.

Якщо учні будуть досліджувати однакові ключові слова, оскільки їх виділення буде здійснюватися самостійно, під час захисту групи зможуть доповнювати відповіді одна одної або опонувати.

Зауважимо, що будь-який висновок, доказ має супроводжуватися знаннями змісту художнього твору. З цієї метою варто вдумливо вчитуватися в авторський текст.

Звернімо увагу, наприклад, на розділ *"Дорога, 1303 рік"*. Його можна прочитати вголос: коментовано, вибірково, виділивши проблемні місця, аналіз яких дає

змогу зрозуміти глибину письменницьких узагальнень — як би не називали "опирів", їхні правдиві імена "Слуги": *"Воно годиться для всіх часів і для всіх вуж", бо "рожденні опирі — не погубителі людського роду, а безсмертні істоти, які володіють таємницею воскресіння і перевтілення* [8, с. 202]. Вони є втіленням безмежної відданості і безкорисливості (Г. Пагутяк).

Вовки врятували немовля-дхампіра, достойним опікуном якого став Купець з Добромиля — його валка підбрала дитину на дорозі, де її залишили вовки. Купець із Добромиля, Старший в Ордені Золотої Бджоли, жодного разу не названий на ім'я, виявляється також опирем, головним у напівтаємній структурі галицьких купців-опирів, які опікуються галицьким людом і краєм. Дхампір може розпізнати і знищити опиря, а опир не здатен розпізнати дхампіра [7].

Отже, із усієї розповіді Слуги з Добромиля дізнаємося, що, крім звичайних людей, світ заселено опирями (упириями, вампірами), родженими і робленими, дхампірами (дітьми мертвих опирів і відьом), носферату (живими мерцями-опирями), ворожбитами та ін. У цій класифікації, зауважує принагідно В. Неборак, бракує представниць прекрасної статі, за винятком матері Слуги з Добромиля і Марини Мнішек, дружини Лжедмитрія.

Щоб зрозуміти авторський задум, варто:

— замислитися, чому письменниця, вводячи реальних людей у хід подій, характеризує їх і як опирів, наполовину опирів ("роблених", не народжених);

— порівняти, чим відрізняються "родимі" опирі від напівопирів (Лука, Капітан, Лікар).

Уважне прочитання спонукає осмислити: чому *"царство Боже в середині нас", чому "Біда в тому, що світ довкола нас не менш прекрасний, тільки ми того не цінуємо..."*; що *"прощення — це і є правдива помста, бо найглибше потрясає душу"*; що *"дітя треба так, як підказує власне серце"*; що *"кожна смерть приходить через гріх. Хто не грішить, той не вмирає. Хто не карає, той не боїться розплати"*; що *"щедрість душі потрібна більше, ніж щедрість калитки"*; що *"мстяться лиш слабій підлі духом"*; що варто *"лишатись вірним своєму призначенню аж до останнього віддиху"...*

Слуга з Добромиля оповідає про своє життя поміж людей у певному історичному контексті, не акцентуючи на тому, коли саме сталися згадані ним події. Датування, зауважують критики, винесене в назви розділів, сприймається як авторське. "Оповідачі-казкарі теж не дбають про хронологічну точність. Те, що сталося колись, знову стається під час оповіді і буде ставатися щоразу, коли оповідь повторюватиметься. Така форма відновлення міфологічної свідомості. Та історична свідомість потребує датування-маркування, і Галина Пагутяк ділить на розділи-датування розповідь Слуги з Добромиля".

— Навіщо письменниці потрібне зафіксоване авторитетними текстами історичне тло та історичні персонажі, які справді колись жили і брали участь у подіях, задокументованих в історичних джерелах?

В. Неборак припускає: щоб і незвичайна "опирська" складова оповіді виглядала не вигаданою, а вірогідною[7].

Запропонуємо учням дати відповідь ще на кілька запитань після самостійно проведеного дослідження:

— Свідком і учасником яких історичних подій став головний герой роману Слуга з Добромиля?

— Яку з проблем увиразнюють історичні лінії сюжету?

Галичина, за романом Г. Пагутяк, тричі зазнавала тяжких ударів: винищення галицького боярства волинським окупантом князем Романом Мстиславовичем;

авантюрний похід на Московію Мнішків із Лжедмитрієм, що знекровив Річ Посполиту; прихід більшовицької безбожної влади. Місія Слуги з Добромиля, накладена на нього його паном Купцем з Добромиля, — відновлювати Орден Золотої Бджоли, нагадувати його лицарям, які втратили пам'ять, ким вони є насправді і до чого покликані. Саме так і стається з головлярем Олексієм Івановичем, який наприкінці роману виявляється Слугою з Перемишля, що в 1604 році був убитий злочинними Мнішками в добромільській корчмі і переселений у новий час і нове тіло. "Адже остаточної смерті нема. Убиті опирі і ворожбити стають духами, розмовляють з іще тілесними персонажами, залітають у їхні видива і сни, дають поради, розпорядження і підказки. Чи можливі суттєві зміни у світі, де ніщо остаточно не зникає, де добрі є добрими, а злі — злими, де світло змінюється темрявою, а темрява світлом і де врешті-решт панує сатана? Слуга з Добромиля відчуває світовий Закон так: "Втім, я мало вірив у те, що сей світ можна очистити від гріха. Часом його стає більше, часом менше. Такий Закон. Світ очищається сам по собі" [8, с. 228]. Та є ще й інші закони. "Се — закон. Бджоли мусять боронити свій галицький вулиц. І найліпші ті, хто не губить жала і не вмирає по тому" [8, с. 249].

Дослідники вважають актуальною в романі проблему призначення і власного місця людини в суспільстві. "Був би я незмірно радий, якби кожен лишався на місці, призначеному його стану. Се — найважливіша річ, особливо, коли йдеться про нинішні тривожні часи. Найменший переступ відгукнеться через віки" [8, с. 272].

Отже, проводячи колективне спостереження за романом Галини Пагутяк "Слуга з Добромиля", учні мають змогу ще раз підготуватися до самостійної пошуково-дослідної роботи, яка передбачена програмою факультативу "Українська фантастична проза". Оскільки тематичний блок "Сучасний стан української фантастичної прози" вивчається на підсумковому етапі курсу, старшокласники мають виявити свої вміння чітко визначити об'єкт і предмет наукового дослідження, формулювати його мету і завдання; добирати необхідну довідникову літературу; опрацювати наукові джерела; виявляти знання змісту художнього твору; визначати жанрові ознаки фантастичних творів; висловлювати власні думки щодо предмета дослідження; чітко, логічно, послідовно викладати їх.

Якщо вивчення роману "Слуга з Добромиля" зацікавить старшокласників усією творчістю Галини Пагутяк, вони можуть зробити самостійний вибір теми для свого дослідження, програма ж пропонує наступну: "Переплетіння фантастики, містики, глибокого психоаналізу в романі Галини Пагутяк "Писар Східних Воріт Притулку"(2003)". Але мусимо сказати, що останнім часом вийшов і роман "Писар Західних Воріт Притулку"(2011).

Твори Г. Пагутяк характеризуються підкресленим інтелектуалізмом (перевагою розумових чинників над емоційно-чуттєвими), інтертекстуальними зв'язками. Це головна стильова ознака творчості письменниці.

О. Чаус наголошує, що "книга — своєрідний міст між читачем і письменником. У читача формується образ автора". Отож цікаво буде дізнатися: якою бачать учні Галину Пагутяк після знайомства з її творами, чого навчають чи навчили книги письменниці, що відкрили в них, над чим спонукали замислитися?

Проблематика роману багатогранна, серед яких дургорядних, на нашу думку, немає. Але хотілося б наголосити на життєво важливій у будь-який час — віддавати "перевагу серцю, а не розуму. Освіченому серцю, розуміється" — цього бажає своїм читачам і Галина Пагутяк, бо в цьому "фірмовий рецепт її життєвого успіху, хоча слово "успіх" письменниці не любить". Любить творчість, яка її рятує, "а значить, може врятувати ще когось".

Література

1. Віжічаніна Л.М. Художнє осягнення історії і сучасності: огляд української прози останніх років. — Ч.І, Ч.ІІ [Електронний ресурс] / Віжічаніна Л.М. — Режим доступу: biblio.lib.kherson.ua/read-in-ukrainian.htm
2. Голобородько Я. Елізіум. Інкорпорація стратегем / Ярослав Голобородько. — Харків : Фоліо, 2009. — 347 с.
3. Даниленко В. Лісоруб у пустелі: Письменник і літературний процес [Текст] // Володимир Даниленко. — К. : Академвидав, 2008. — 352 с.
4. Карацупа В. Минуле української фантастики [Текст] / Віталій Карацупа, Олександр Левченко // УФО. — 2009. — №4(10). — 96 с. — С.52—59.
5. Кучеренко М. Галина Пагутяк: "Країна, в якій зупинився час" [Електронний ресурс] / Марія Кучеренко. — Режим доступу: //http://www.sho.kiev.ua/order
6. Лукьяненко Д. Експериментальний образ "сковородинської людини" у романі Г. Пагутяк "Слуга з Добромиля" [Текст] / Д.В. Лукьяненко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. — 2011. — № 3 (214). — Ч. І. — С. 141—144.
7. Неборак В. Нова рецензія на книгу "Слуга з Добромиля" [Електронний ресурс] / Віктор Неборак. — Режим доступу: //http://dobromyl.org/forum/index.php?PHPSESSID=6b9622e2737b32fa99fe9457a7dOd32a&topic=263.msg748#msg748
8. Пагутяк Г. Слуга з Добромиля: Роман / Галина Пагутяк. — К. : ПП "Дуліби", 2010. — 336 с.
9. Панченко В. Галина Пагутяк: "Я з тих людей, яким більше подобається виходити через вікно..." [Електронний ресурс] / Володимир Панченко. — Режим доступу: ЛітАкцент
10. Родик К. Галина Пагутяк : перезавантаження [Електронний ресурс] / Костянтин Родик. — Режим доступу: http://www.umoloda.kiev.ua/print84/45/66727
11. Славінська І. Галина Пагутяк : Людина не повинна прагнути щастя [Електронний ресурс] / Ірина Славінська. — Режим доступу: http://life.pravda.com.ua/person/2011/01/18/70491
12. Трофименко Т. Галина Пагутяк "Слуга з Добромиля" — історична і "хімерна" проза [Електронний ресурс] / Тетяна Трофименко. — Режим доступу: www.pahutjak.boom.ru
13. Чаус О. Галина Пагутяк : Наша література схожа на хворого, що розучився рухатися [Електронний ресурс] / Олександра Чаус. — Режим доступу: http://sumno.com/v8

В статтю представлена ретроспектива творчості Г. Пагутяк, раскрыты пути текстуального изучения романа "Слуга из Добромиля".

Ключевые слова: носитель устной традиции народа, приключенческий жанр, сказочно-фантастический сюжет, мистика, готика, исследование текста художественного произведения.

The retrospective view of creation of Gramme is given in the article G. Pagutyak, the ways of textual study a novel are exposed "Servant from Dobromilya".

Keywords: transmitter of verbal tradition of people, adventure genre, fairy-tale fantastic subject, mysticism, gothic architecture, research of text of artistic work.

Червона калина — символ України

Сценарій свята

Ольга Шеховцова,

вчитель української мови та літератури

Петрівської ЗОШ I—III ступенів № 1

Красногвардійського району

Автономної Республіки Крим

Мета: розширювати знання про наші національні символи, сприяти формуванню національної свідомості; розвивати мовлення учнів; виховувати патріотичні почуття.

Обладнання: малюнки учнів, калина, краєвиди України.

Сцена оформлена в українському стилі. На стіні портрет Т. Г. Шевченка, прикрашений рушником. Стіл застелений вишиваною скатертиною, хліб на рушнику. Букети із колосків, калини, верби та барвінку. Всі учасники свята в українських костюмах.

Учитель. Майже в усіх народів є улюблені дерева-символи. У канадців, скажімо, клен, у росіян — берізка і горобина, а в нас — верба і калина. "Без верби і калини — немає України", — говорить в народному прислів'ї. Ми вирушимо з вами калиновими шляхами і побачимо, що калина є вірною супутницею людини від її народження і до останніх днів.

Учениця читає вірш Т. Шевченка "Зацвіла в долині червона калина".

*Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.
Любо, любо стало,
Пташечка зраділа
І защебетала.
Почула дівчина
І в білій свитині
З біленької хати
Вийшла погуляти
У гай на долину.*

Виходить дівчина з кетягом калини в руках і розповідає:

— На зеленій гілочці, рогалуженій зверху, почіплялися пурпурові намистинки. Це ягоди калини. Розмістилися вони купкою на тоненьких ніжках. Ці плоди соковиті, кисло-солодкі, з гіркуватим присмаком усередині, з плоскуватою кісточкою.

Калина росте в лісі, на лугах, по берегах річок, на городах високими кущами. Зацвітає навесні білими суцвіттями, а ягоди досягають пізньої осені. Навіть коли вже випадає сніг, вони ще виграють на гілках яскравими вогниками. Калина з давніх-давен увійшла в побут людей не лише як їстівний продукт, а й як окраса. Узимку нею прикрашають святковий стіл.

Учитель. Здавна дівчина і калина поєднувалися і порівнювалися в піснях і переказах. Чому? Послухаємо, про що розповідає народна легенда.

Учень. Колись на Україну нападали турки і татари. Усе нищили на своєму шляху, а дівчат і хлопців забирали у полон. І ось одного разу хотіли забрати в полон першу красуню села. Але дівчина почала тікати. І була

б утікла, та на лихо зачепилась за дерево своїм червоним намистом. Намисто розірвалося, посипались на землю червоні намистинки. Забрали вороги красуню, і там вона загинула. А червоні намистинки зійшли, з них вирости прекрасні кущі з червоними ягідками. Назвали їх люди калиною. З того часу й росте на землі цей чудовий кущ.

Учитель. Образ калини входить у нашу свідомість ще з раннього дитинства разом з маминою колисковою, з маминими розповідями про лікувальні властивості цих ягід.

Дівчата співають.

*Люлі, дитя, спати, бо пішла десь мати.
Пішла на долину ламати калину.
Калину ламати, дитя напувати,
Щоб росло здорове, мало чорні брови,
Ще й рум'яні щічки, ой поспи ще трішки.*

Дівчина.

*На калині мене мати колихала,
В чистім полі щастя й долі побажала.
Ой калинонько червона, не хилися,
В чистім полі щастя й долі наберися.
Та літа давно минули, одлунали,
Як мене гілля високе колихало.
Знов калина коло млина розцвітає,
Мого рідного синочка забавляє.
Виростай же, мій синочку, мій соколе.
Тобі щастям колоситься рідне поле.
Пролягла тобі на зорі путь орлина,
І в дорогу проводить цвіт калини.*

Учениця. У народі цінують калину за цілющі її властивості. З ягід варять кисіль, джеми, варення, тому й садили калинові кущі біля кожної оселі, а особливо біля криниць, щоб вода була холодна і смачна. Наруга над калиною вкривала людину ганьбою. Дітям, щоб не рвали цвіту, казали: "Не ламайте калину, бо накликаєте морози".

Учні виконують пісню "Ой є в лісі калина".

Учитель. Калина оспівана в багатьох творах наших великих поетів: Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки.

Учні читають вірші Т. Шевченка "Тече вода з-під явора" та І. Франка "Червона калино, чого в лузі гнешся?"

Учитель. Залицання не обходяться без калини.

Учні виконують сценку.

*Ой ти, гарний Семене,
Прийди, сядь коло мене.
Подивись, яка дівчина,
Гарна я, як калина.
Нащо мені та калина,
Коли дівка, як драбина,
А я візьму в одній льолі,
Аби мені до любові.
Ой ти, гарний Семене,
Прийди, сядь коло мене.*

І корова в мене є —
Сватай мене, Семене.
Нащо мені та корова,
Коли дівка, як ворона,
А я візьму в одній льолі,
Аби мені до любові.
Ой ти, гарний Семене,
Прийди, сядь коло мене.
І подушка в мене є —
сватай мене, Семене.
Нащо мені та подушка,
Коли дівка, як пампушка,
А я візьму в одній льолі,
Аби мені до любові.
Ой ти, гарний Семене,
Прийди, мядь коло мене.
І телиця в мене є —
Сватай мене, Семене.
Нащо мені та телиця,
Коли дівка, як мазниця,
А я візьму в одній льолі,
Аби мені до любові.
Ой ти, гарний Семене,
Прийди, сядь коло мене.
Карбованці в мене є —
сватай мене, Семене.
Карбованці у казну,
Тебе, Галю, я візьму.
Моя любя, моя цяця,
Хіба можна нам розстатися?
Ой дурний ти, Семене,
Відійди скоріш від мене,
То я тобі так казала,
Бо твою думку добре знала.

Учитель. Не обходиться без калини і такий важливий народний обряд, як весілля. Дівчата прикрашають калиною коровай, у багатьох весільних піснях згадується калина.

Понад садом стежечка, а в саду доріжечка.
Там Маруся ходила, цвіт калини ламала.
Цвіт калини ламала та в пучечки в'язала,
Та в пучечки в'язала, до личенька рівняла.
До личенька рівняла та в матінки питала:
— Мамонько-голубонько, чи буду я такая,
Чи буду я такая, як калинонька цяя?
— Будеш, донечко, будеш, поки у мене будеш.
Як підеш ти від мене, спаде красонька з тебе.
Обсядуть тебе діти, як калиноньку віти,
Обіллють тебе сльози, як калиноньку морози.

Учень. У кожній родині, де були дівчата на виданні, в'язали якнайбільше калинових пучків. Якщо під стріхою висіли калинові грона — це означало, що можна приходити зі сватами до оселі. Тому, починаючи з Пречистої (28 серпня), дівчата постійно ходили "по калину" на луги, в урочища. Віднайшовши перший кущ калини, вони водили круг нього хороводи, ігри, співали любовні пісні, згадували імена своїх хлопців. З першої зламаної гілочки кожна брала по дві ягідки до рота, примовляючи: "Поможи, калинонько, бути в парі з миленьким". Потім зривали так само й з інших кущів. Нарвавши калини, збігалися в гурт, обмальовували одна одну ягодами, прикрашали коси і віночки гілочками ягід і верталися додому з піснею:

Дала мене моя мати заміж,
Дала мене за Дунай бистрий,
Дала човник плисти,
Дала мені й веселечко:
"Пливи, доню, моє сердечко!"
Дала мені калинову вітку:
"Заткни, доню за білу намітку,
Щоб калину да не поломити,
Ягідок да не подавити,
Свого роду не прогнівити".

Учениця. Біля оселі дівчата віддавали калинові пучечки матері, а та говорила: "Будь, доню, і ти червоною

та здоровою, як калина, незайманою та чистою до вінця! А ти, калино, будь готовою на коровай, гільце, квітки весільні та христинні, на здоров'я людям, на добро нашому двору". Кілька гіллячок уносили до хати і підвішували до образів, а решту — під стріху, а це означало, як вже мовилося, що в оселі є відданиця.

Звучить пісня "Летіла зозуля".

Летіла зозуля з поля на долину,
Та й сіла кувати на мою калину,
Зозуле, зозуле, десь горе чуєш,
Біля моєї хати на калині куєш?
Зозуля кувала, правдоньку казала,
Що моєї неньки на світі не стало.
Прибігла я в хату, стала на порозі,
Забилось серденько, закапали сльози.
Ой матінко-ненько, де тебе узяти?
Їхали малярі з далекого села,
Змалювали неньку на білій оселі.
Змалювали очі, змалювали брови,
Та не змалювали щирої розмови.

Учитель. Живе образ калини не тільки в піснях, казках, легендах, а й у прислів'ях та приказках. Хто знає такі прислів'я і приказки?

Відповіді учнів.

- У лузі калина з квіточками, неначе матуся з діточками.
- Весною калина білим цвітом квітує, а восени червоні ягідки дарує.
- Записалася калина, неначе красная дівчина.
- Який кущ, така й калина, яка мати, така й дитина.
- Любуйся калиною, коли цвіте, а дитиною, коли росте.
- Без верби і калини нема України.

Учень. Здавна в Україні опоетизовували калину, оспівували її в піснях. Хто не знає відомої козацької балади часів Хмельниччини "Розлилися круті бережечки", де калина символізує боротьбу за національну незалежність із шляхетською Польщею.

Гей, у лузі червона калина,
Гей, гей, похилилася,
Чогось наша слава Україна,
Гей, гей, засмутилася.
А ми тую червону калину,
Гей, гей, підіймемо,
А ми ж свою славу Україну,
Гей, гей, та розвеселимо...

Учениця. Коли починали будувати хату, калину садили біля застільного вікна. Казали, що це — символ любові, мудрості. А восени, вставляючи подвійні вікна, між шибками клали пучки червоних грон. У найлютіші морози і хурделиці вони живили теплом і красою оселю...

Учениця. У деяких родинях з калини робили сопілку. Було таке повір'я: в родині народиться син.

Учень. Не було в народній медицині колись та, мабуть, і тепер кращого помічника від застуди, як калиновий чай. Свіжі ягоди з медом вживали при кашлі, серцевих захворюваннях, для регулювання травлення, тиску крові. Соком калини дівчата та жінки очищали обличчя, щоб рум'янилося...

Учитель. А ще з калиною варили вареники і пекли пироги.

Учні виконують пісню "Варенички".

Учень. Тож нехай завжди ваше життя прикрашає калина, хай приносить у ваш дім лише радість і щастя.

Звучить пісня у виконанні С.Ротару "Одна калина", або діти співають пісню "Є на світі така країна, де червона цвіте калина...."

Діти танцюють. Пригощають гостей пиріжками з калиною.

Засадничі принципи організації процесу вивчення студентами малої художньої прози історичної тематики

Наталка Романишина,
кандидат філологічних наук, доцент
м. Рівне

Автор долучається до розробки методистами науково обґрунтованої системи вивчення історичної белетристики, зокрема пропонує шляхи осмислення визначених університетськими програмами історичних оповідань, новел, казок, белетризованих нарисів тощо з погляду історичної прози як цілісної жанрової системи.

Ключові слова: художня мала проза, жанровий аналіз, модифікаційна домінанта, історизм.

Серед поширених критеріїв, за якими науковці пропонують студентам диференціювати жанрові модифікації епосу — визначальність чинників художнього змісту. Автори сучасного підручника обґрунтовують таку типологію прози І.Нечуя-Левицького: художня проза про село, твори з життя інтелігенції, історичні [4, с.206,220,233]; у новелістиці Т.Бордуляка виокремлюють твори, героями яких є селяни, оповідання на тему еміграції [4, с.417, 426]; малу прозу Б.Грінченка класифікують на оповідання і нариси про дітей, про тяжке сирітство, поневіряння і самотність; присвячені темі безрадісного становища сільської школи, вчителів; шахтарям Донбасу [4, с.453—455] тощо. Якщо модифікаційна домінанта, наприклад, історизм, визначає систему жанротворчих принципів, утілюваних у певний тип художньої структури, говорять не про різновид історичних малих художніх оповідей, а про історичний жанр. Так, студенти повинні вміти визначати новаторство в "історичному жанрі" письменників ХХ ст. у контексті "певних традицій в українській дожовтневій літературі" [1, с.475]. Однак частіше літературознавці заохочують майбутніх філологів до чітких жанрових визначень; зокрема розмежовувати за формальною структурою історично-художні нариси Г.Квітки-Основ'яненка, белетризовані нариси історичної тематики А.Кашченка, історичні оповідання П.Куліша, О.Стороженка, О.Кониського, С.Воробкевича, Б.Лепкого, оповідання-казки на історико-героїчну тему Марка Вовчка, І.Нечуя-Левицького, історично-пригодницькі оповідання В.Будзиновського, "євангельські" твори Н.Королевої [1, с.480; 2, с.169, 271, 555, 580; 3, с.76, 350; 4, с.171, 223] та ін.

Методологічною базою при створенні навчально-методичної системи вивчення історичної прози є наукові здобутки українських та зарубіжних історіографів; оригінальні концепції історичної белетристики літературознавців; обґрунтовані методистами передумови для реалізації історичних засад у шкільній та університетській практиці тощо. Аналіз публікацій на сторінках фахових періодичних видань свідчить: незалежно від жанрового різновиду історичної прози визначальним при виборі шляху вивчення тексту є традиційне для епічного роду спостереження за розвитком дії. Перелік етапів шкільного осмислення історичного твору можна вважати усталеним: опрацювання біографічної довідки; пояснення історії написання твору, визначення історичної основи, словникова робота

(переважно з використанням групових інтерактивних технологій, у формі коментування учнів із попередньо сформованих груп: "біографи", "літературознавці", "історики"; періодично інформативні функції перебирає вчитель); обмін враженнями від прочитаного; подієвий аналіз, який завершує бесіда за змістом; синтез отриманих результатів. Принагідно може визначитися тема, проблематика твору, особливості художньо-образної системи, композиції, жанру, літературного напрямку, течії, характер психологізму тощо, особливо якщо вимогами програми передбачено теоретичне уточнення цих дефініцій, не завжди органічно вмонтованих у структуру аналізу. У школі, як правило, акцентується специфіка історичного оповідання, повісті як носія правди життя, "свого роду документа, який повертає нам живе обличчя правдивої історії" (Н.Білоус), допомагає поповнити, "поглибити" знання з "історії України" (А.Сергієнко); як дидактичного жанру — часто учителі ставлять цілі: "підвести до думки", яка зв'язана історія нашого народу, "зародити відчуття гордості" за героїчне українське минуле; пов'язати історію і сьогодення (А.Ситченко, Н.Огренич); формувати національну свідомість, визначити закладений потенціал "уроків майбутнім поколінням" (Л.Касян); заохочується емоційне сприйняття ключових компонентів тексту (Г.Танасійчук та ін.). До речі, за В.Маранцманом, саме суб'єктивність, посилення емоційного начала, наближення до морально-етичної проблематики відрізняє шкільний аналіз від літературознавчого. Слід відзначити, що обґрунтована окремими методистами (А.Ситченко, Ю.Бондаренко, О.Єременко, С.Луцак, П.Розвозчик, Р.Олійник та ін.) система роботи з вивчення історичної прози підкріплена солідною методологічною основою: обізнаністю із сучасними концепціями жанру; історіографічними працями, літературознавчими розвідками й монографіями тощо.

Пропонуючи систему роботи з вивчення студентами філологічних спеціальностей малої художньої прози історичної тематики, будемо враховувати висновки науковців, що для методичної ефективності аналізу необхідно спиратися на родову і жанрову природу епосу, але не шляхом безпосереднього спостереження за розгортанням ланцюжка подій. Своєрідний "екстраординарний" спосіб, який дозволить побачити її "глибинний зміст" [8, с.222] — осягнення жанрово-стильової єдності визначених для осмислення університетськими програмами історич-

них оповідань, новел, казок, белетризованих нарисів тощо, відповідно співвідносних із певними жанрами генетичних особливостей; із врахуванням еволюційних процесів протягом XIX—XX ст. (стосовно не тільки хронології, а й художньої еволюції тексту, зокрема вдосконалення формальної структури); у контексті сучасних теоретичних здобутків генерики.

Аналізуючи історичну белетристику, студенти можуть зустрітися із такими **проблемами**:

— щодо ряду творів у літературознавстві зберігається практика жанрового еkleктизму: неоднозначно означають жанр (то оповідання, то повість) "Нежинський полковник Золотаренко" Є. Гребінки, "Маруся" Марка Вовчка, "Дорогою ціною" М. Коцюбинського; то оповідання, то нарис — "Над Кодацьким порогом" А. Кашченка; нарис і повість — "Головатий" Г. Квітки-Оснотів'яненка; шкільна програма рекомендує вивчати "Захар Беркут" одночасно з теоретико-літературним поняттям "історична повість" [7, с. 44]; за І. Франком, цей твір є "також новела" [4, с. 138] тощо;

— по-різному дослідники вирішують питання типології історичної прози; диференціація жанрових модифікацій здійснюється за критеріями співвіднесення факту і вимислу — історико-художні, художньо-історичні, художньо-документальні жанрові групи (С. Андрусів); фантазійні, ерудитські, документальні оповідання, новела-факт (В. Шевчук); за стильовим критерієм еволюції прози, типами вигадки — історико-романтичний, історико-реалістичний, історико-нарисовий (І. Варфоломеев); романтичний, конкретно-реалістичний, образно-нарисовий види (С. Андрусів); романтичне історичне оповідання, реалістичне, засноване на науковому ґрунті (В. Шевчук); моделі, позначені індивідуально-авторськими поетикальними рисами (вальтерскоттівська, гоголівська, пушкінська, А. Мандзоні, А. де Віньї, А. Дюма, В. Гюґо, Г. Сенкевича тощо). Історичні твори сучасних авторів все частіше ускладнені гротесковістю, химерністю, притчевістю; письменники змішують різні композиційні принципи, експериментують з нарацією, методологією дослідження минувшини та ін. Існує практика не зараховувати подібні зразки до певного типу, означивши як твори з "історичним виміром" (за Я. Ротаром);

— побутує думка, що програми з української літератури за своїм змістовим наповненням "є своєрідним/.../каноном", твори добираються за принципом високих естетичних критеріїв [7, с. 6—7]. Щодо історичної белетристики, учні текстуально знайомляться, як правило, із представниками "старої" школи; методисти не лише акцентують жанрову домінують прози — дидактизм, а й радять оцінювати обов'язок письменників навчати, промовляти до совісті, будити національну свідомість тощо як внесок у справу вітчизняного державотворення. Водночас все більше літературознавців вважають, що ідеологічні та мистецькі чинники несумісні. Тому і викладачеві, і вчителю потрібно продумати, як реагувати на визначення низької художньої вартості творів "програмових" авторів; на зразок Косачевих обвинувачень в епігонстві А. Дюма, Г. Сенкевича, В. Гюґо: "Наших Кашченка, Чайковського не потрібно дочитувати до кінця: концепція сюжету є така ясна і знайома, що закінчення догадуємось спочатку. Отож пощо читачеві сягати по твори з других чи третіх рук, коли він має оригінал/.../далеко цікавіший і написаний зі справжнім талантом" [5, с. 2];

— терміни *історичне оповідання*, *повість* характеризують не лише жанроозначувальну семантику, а й вказують на розповідну манеру викладу, передбачають фабулу, повідомлення певної історії з життя реальних

людей чи народів, у конкретних рамках простору й часу; з поясненням причин, описом умов, чіткою хронологічною послідовністю та ін. Варто з'ясувати, чи існують обмеження реформування усталеної парадигми художнього історіописання; чи варто потрактовувати як історичні, аналізувати зі студентами прозові твори, в яких епічний, подієвий, компонент нівельовано, замінено ліричним, імпресіоністичним; чи слушно деякі дослідники виокремлюють жанровий різновид історичного оповідання — "поезія в прозі" (І. Бабенко);

— жоден дослідник історичної прози не оминає проблеми співвідношення історичної правди з концептуальним художнім домислом. Так, В. Антонович застерігав письменників від зловживання поетичною вільністю, *licentia poetica*, інакше історичний твір перестає бути історичним, а переходить у сферу фантазії; захоплюючи читачів художніми формами, сприяє утвердженню викривленого уявлення про історичну епоху, затемненню, а не проясненню пізнання. Сучасні фахівці допускають в історичних оповіданнях "анахронізми, історичні неточності, навіть помилки/.../й довільності" (В. Шевчук); обґрунтовують доцільність застосування міфопоетичного шляху аналізу щодо творів на історичну тему, адже, історія "зовсім не є відокремленням, а продовженням міфології" (К. Леві-Строс); виокремлюють такі художні форми історичного оповідання, як "фантазійне", "ерудитське", поряд з "документальним", яке твориться у чисто художніх формах, або ж переходить у т. зв. художній нарис — твір близький до наукового, до популярно написаної статті (В. Шевчук);

— варто спробувати з'ясувати, чому в деякі періоди історична новела переживає серйозну кризу, до неї письменники звертаються спорадично; проаналізувати характерні помилки епігонів жанру, які спричинили гостру критику, на зразок: нашої історичної белетристиці "бракує культури" (Я. Гординський); на зламі XIX—XX століть вторинні, низької мистецької і наукової вартості твори до того дискредитували жанр, що "критика й читачі стратили охоту" до нього взагалі (Ю. Косач); період зацікавлення минулим у провідних літературах світу вичерпується XIX ст., а сучасна доба покликана до життя модерні напрямки і стилі, в контексті яких історична проза виявилася "другосортною" і непотрібною (А. Нивинський) та ін.;

— викладачеві слід визначитися зі стратегією вивчення творів, позиціонованих авторами, зокрема представниками постмодернізму, як аісторичних; із проявами т. зв. "нейтралізованого історизму", жанрову природу яких визначають модифікаційні домінують міфу, символу, алегорії, ліричне начало тощо. Деякі дослідники обстоюють позицію осмислення з позицій історизму формалістичних, модерністичних, футуристичних зразків (абстракціоністичного, декадентського, дадаїстичного, абсурдистського, сюрреалістичного мистецтва), якщо автори "так чи інакше відтворюють хоча б фрагмент або епізод історичного поступу" (А. Козлов); вважають виправданими прийоми роботи, які дозволяють "наповнити історією" заняття: шукати можливості встановлення зв'язків між текстом та історичним фактом; вводити інформацію, яка підтверджує статичний в історії характер відтворених письменником явищ, процесів; показувати суть піднятих проблем філософського, духовного, культурного, морального, психологічного планів та ін. на прикладі реальної дійсності, в яскравих документальних фактах, узятих з газетної, журнальної періодики, науково-публіцистичних досліджень, мемуарної, епістолярної літератури, документальних фільмів (Ю. Бондаренко) тощо.

Плануючи роботу студентів над збагаченням знань про малу прозу історичної тематики, врахуватимемо:

— при аналізі історичної белетристики слід виходити з точки зору провідних естетичних домінант розвитку художнього світу; не приписувати літературі властивості носія правди життя;

— брати до уваги актуальність звернення письменника до історичного жанру не лише з метою освоєння конкретного історично-духовного досвіду, необхідного для сучасного процесу відродження і державотворення, а як спосіб порушити важливі загальнолюдські проблеми; взаємодіяти із загальноусталеними моделями світової романістики; долучатися до розкриття її магістральних, універсальних тем. Це спонукає осмислювати вітчизняну історичну белетристику у взаємозв'язках зі світовою, творчість окремого письменника — у силловому полі типологічних взаємин із творами інших українських авторів;

— у практичній діяльності співвіднесення теоретико-літературного поняття з відповідним художнім явищем покладатися на фаховість визначення жанрової модифікації літературознавцями, зокрема авторами підручників, укладачами програм;

— жанрову специфіку малої прози визначати, враховуючи внутрішньовидові особливості історичної белетристики, критерії, зумовлені епічною природою в цілому та ін.;

— узяти до відома, що для усієї системи жанрових структур, включаючи оповідання, новелу, нарис, казку та ін., допускається застосування терміна "історична романістика" (за І.Варфоломеевим); щодо різновидів малих художніх оповідей — "історичне оповідання" (О.Гончар, В.Шевчук, І.Бабенко);

— намагатися дати студентам якнайповніше уявлення про різноманітні художні форми, при допомозі яких вітчизняні історичні белетристи творили свої малі художні оповіді; ознайомити із "зразками найсугттевішими, найліпшими, найпредметнішими", зібраними, наприклад, за словами упорядника, в унікальній, фундаментальній антології українського історичного оповідання у чотирьох томах "Дерево пам'яті" (К., 1990—1993); окремі з яких не представлені в курсі історії української літератури текстуально, але відповідають високим мистецьким вимогам, написані із врахуванням "наукових" рекомендацій фахівців. Скажімо, які представляють оригінальну традицію жанру (мала проза О.Стороженка, Д.Мордовця, Г.Хоткевича, І.Франка та ін.) чи, як оповідання О.Левицького, Л.Старицької-Черняхівської та ін. заклали основу для еволюції історичного твору у вітчизняній літературі (А.Ніковський), є "значно ближчими" модерній, ніж "попередній добі", оригінальні "схемами і методами" (Ю.Косач). Для цього розробляти авторські програми, методичне забезпечення, наприклад, спецсемінару "Розмаїття типів "малого жанру" в історії української літератури ХІХ—ХХ ст."

У курсі з методики викладання української літератури при розгляді теми "Методика вивчення епічного твору" доречно запропонувати **орієнтовну схему аналізу історичного оповідання:**

— охарактеризуйте стан розробленості теорії історичної белетристики, фактичної бази української історіографії відповідного періоду; відомі на той час моделі історичної прози;

— виучуваний письменник звертався до історичної прози систематично чи спорадично; назвіть твори, поділіться враженнями про ті, які прочитали;

— чи відображають літературно-критичні праці,

епістолярій генологічну свідомість письменника; можливо, він запропонував власну теоретичну концепцію історичної романістики;

— прокоментуйте авторське жанрове маркування історичних творів; чи збігаються оцінки письменника й сучасних літературознавців;

— оцініть характер історичного компонента виучуваного твору в аспектах:

— ставлення митця до давнини (серйозне, критичне, іронічне);

— джерельна база твору; глибоко (поверхово) автор володів знанням історії, етнографії, географії тощо;

— наукова обґрунтованість, точність зображуваного; представляючи віддалену епоху (факти, події, особи, побут, звичаї, моральні норми та ін.), автор звертається до минулого чи модернізує історію;

— чи простежуються певні анахронізми, неточності, фальсифікації, перекручення історичних фактів, спотворення духу епохи; можливо, це один із принципів авторського історизму;

— оцініть характер художнього компонента:

— за якими відомими вам класифікаціями літературознавців ви б визначили тип твору; він належить до власне історичного жанру чи може бути означений як твір з "історичним виміром";

— якщо автор йде за взірцем певної моделі, жанру, наслідуює риси якоїсь школи, розгляньте текст із цих позицій;

— уточніть стиль історизму митця (фольклорний, класицистичний, романтичний, реалістичний, модерністичний та ін.);

— проаналізуйте особливості виучуваного твору з погляду структури (оповідання, новела, нарис, казка, балада тощо);

— визначте (якщо є) генологічні чинники, які свідчать про скомпліковану жанрову структуру (ускладненість гротесковістю, химерністю, притчевістю; ліризм, філософічність, психологізм та ін.);

— наскільки письменник пройшов випробування труднощами; як зазначив літературознавець А.Ніковський, "на сюжетах з минулого випробується талант белетриста: ось тобі факти, події, імена, дати, дрібниці побуту, а ось і темні місця — працюй же, чоловіче, комбінуй, складай, стилізуй, поклади в темні прогалини ясні блики твоєї фантазії, освіти, поясни по-своєму, заведи круг подій і людей" [6, с. 131—132];

— оцініть роль авторської уяви, чи вдалося митцеві вибудувати напружену фабулу;

— методичні прийоми моделювання художньої реальності на історичній основі (витворення об'єктивно значущого образу минулого шляхом реконструкції фактів; контрфактичне моделювання; гіпотеза, посибілізм тощо);

— тип сюжету (літературно-історичний, фіктивно-історичний, візійно-легендарний та ін.);

— виразність характеротворення;

— моделі часу, простору (реальний, лінійно-еволюційний, ідеальний, універсально-синтетичний, спроба дехронологізації та ін.);

— конфлікт (зумовлений історичною ситуацією, загальними, універсальними колізіями; перебігом зовнішньої чи внутрішньої дії) тощо.

— чи простежується певна креативна модель історії, своєрідна авторська візія минулого; тематична чи структурна винятковість; яку естетичну декларацію письменник проголосив в образній формі свого твору тощо.

Подальшого дослідження потребує теоретичне обґрунтування специфіки поширених у нашій літературі жанрових модифікацій художньої малої прози; вивчення можливостей формування умінь студентів самостійно розмежовувати за формальною структурою програмні історично-художні нариси, історичні оповідання, історично-пригодницькі оповідання, оповідання-казки на історико-героїчну тему тощо; у контексті розробки і впровадження науково обґрунтованої методичної системи вивчення студентами-філологами малої прози, зумовленої своєрідністю її жанрової системи.

Література

1. Історія української літератури ХХ ст.: У 2 кн. : Навч. посібн. / За ред. чл.-кор. НАН України В.Г.Дончика. — Кн. 1. — К.: Либідь, 1994.— 784 с.
2. Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн.:

Підручник / За ред. акад. М.Г.Жулинського.— К.: Либідь, 2005. — Кн.1. — 656 с.

3. Історія української літератури. Кінець ХІХ — початок ХХ століття: У 2 кн.: Підручник / За ред. проф. О.Д.Гнідан. — К.: Либідь, 2006.— Кн.2.— 496 с.

4. Історія української літератури ХІХ століття: (70—90-ті роки): У 2 кн.: Підручник / О.Д.Гнідан, Л.С.Дем'янівська, С.С.Кіраль та ін., За ред. О.Д.Гнідан. — К.: Вища шк., 2002.— Кн. 1.— 575 с.

5. Косач Ю. До проблеми історичної повісті / Юрій Косач // Назустріч. — 1938. — №4. — С.1—2.

6. Ніковський А. Історична белетристика /А.Ніковський // Літературно-науковий вісник. — 1919.— Т.75. — С.122—132.

7. Українська література 5—12 класи: програма для загальноосвітніх навчальних закладів / За заг. ред. Мовчан Р.В. — К.: Перун, 2005.— 201 с.

8. Штейнбук Ф. Методика викладання зарубіжної літератури в школі: Навч. посібн. / Штейнбук Ф.М. — К.: Кондор, 2007.— 316 с.

Наталка Романишина. Базовые принципы организации процесса изучения студентами малой художественной прозы исторической тематики

Автор присоединяется к разработке методистами научно обоснованной системы изучения исторической беллетристики, в частности, предлагает рекомендации, как анализировать программные сочинения (исторические рассказы, новелла, сказка, художественный очерк и др.) с позиции исторической прозы как целостной жанровой системы.

Ключевые слова: художественная малая проза, жанровый анализ, модификационная доминанта, историзм.

Natalka Romanishina. The basic principles organization of the process study by students short fiction historical themes

Author joins to development by Methodists of science-based system of the study short fiction historical themes, in particular, offers guidance on how to analyze the program works (historical narrative, story, tales, art sketch etc.) from the perspective of historical prose as an integrated genre system.

Key words: short fiction, genre analyze, modification dominant, historicism.

Читайте в наступному числі нашого часопису:

- ◆ **Проблема основного тексту творів Григора Тютюнника (новела "Три зозулі з поклоном")**
- ◆ **"Житейські теми і житейський пафос" у творчості Григора Тютюнника: до проблем вивчення неореалізму на уроках української літератури**
- ◆ **Читацька конференція за творчістю Григора Тютюнника**
- ◆ **Особливості поетичного стилю Павла Тичини, основні мотиви його творчості**
- ◆ **Новела-засторога Олеса Гончара "Залізний острів"**
- ◆ **Методичні моделі аналізу окремих типів художньої структури історичного оповідання**
- ◆ **Ціннісні пріоритети фахової практики у вищій школі**

Мова українських народних дум як джерело наукового пізнання

Т.П. Беценко. Текстово-образні універсалії думового епосу:

структура, семантика, функції: Монографія. — Суми :

Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2008. — 400с.

Трьохсотлітню історію мають українські народні думи — епічні твори, які становлять вершину поетичної творчості українського народу. Їх формування та активне поширення припадає на час утвердження української нації. В основі дум — історичні реалії XV—XVII ст.: страждання українських полонених в турецько-татарській неволі, героїзація перемог українських козаків-лицарів, утвердження духовної величі визволителів.

Українські народні думи стали предметом всебічного вивчення в першій чверті XIX ст. Означені твори досліджувалися здебільшого у фольклористичному, літературознавчому, лінгвістичному, історичному та культурологічному аспектах. Зовсім мало розвідок, присвячених мові народних дум. Однак саме словесно-образна система дум становить самотутнє явище в історії української мови. Цьому слугувала низка чинників, як-от: консервативність жанру ("закритість" щодо колективного впливу мовців), суворе дотримання виконавцями правил мовної організації творів, внаслідок чого — збереження автентичного текстового матеріалу. Рецензоване дослідження Тетяни Петрівни Беценко відкриває нову сторінку в плані мовно-стильового аналізу думового епосу. Зазначена монографія — це, по-перше, комплексний мовно-стильовий і лінгвостилістичний аналіз текстів дум; по-друге, — оригінальний погляд на специфіку текстово-образної організації аналізованих творів; по-третє, свідчення глибокої, неослабної уваги українських науковців до багатих фольклорних надбань українців.

Центральним у рецензованій праці, як це видно з назви монографії, є поняття текстово-образної універсалії. Випереджаючи хід думок, відзначимо, що виокремлення в мовно-образній системі думового тексту регулярно повторюваних образно-змістових структур — мікро- і макроодиниць — створює сприятливі передумови для серйозного лінгвістичного вивчення. Осмислення специфіки мови дум у такому ракурсі — суттєвий крок уперед у плані глобалізації лінгвістичних досліджень, присвячених розгляді конкретних питань, пов'язаних зі з'ясуванням природи категорії епічності та мовних засобів її реалізації. На сьогодні таких досліджень мало, що ж до дум, то їх взагалі не існує. Обраний підхід відкриває перспективи для подальших наукових студій, зокрема в плані встановлення мовно-стильових механізмів імпровізаційного творення / відтворення текстів дум, що до цього часу не було предметом жодних наукових досліджень.

Монографія Т.П. Беценко складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, бібліографії.

Перший розділ "Теоретичні засади дослідження текстово-образних універсалій думового епосу" присвячено розв'язанню низки теоретичних проблем, актуальних для лінгвофольклористики, а саме: диференціації понять "текстово-образна універсалія" та "формула" (1.1), описові мовної картини світу фольклорного (думового) тексту (1.2); співвіднесенню понять "концепт" і "текстово-образна універсалія" (1.3), осмисленню текстово-образної універсалії як лінгвістичної моделі (1.5), як коду, знака-символу (1.6); усвідомленню текстово-образної універсалії як текстової норми (1.7). Вважаємо, що Т.П. Беценко докладно й різнобічно схарактеризувала текстово-образну універсалію як системоутворювальну одиницю (конструкцію) думового тексту, як природне мовно-стильове явище усномовних текстів епічного жанру.

На наш погляд, введення терміна текстово-образна універсалія щодо думового епосу цілком виправдане. Поділяючи погляди автора монографії, вкажемо, що означений термін значно розширює науковий апарат фольклорної текстології у зв'язку з осмисленням типології мовно-образних структур, характерних для епічного фольклорного жанру.

Цей термін (порівняно з "формула") вирашаний тим, що об'єднує різнорівневі стійкі повторювані мовні одиниці, водночас передбачає їх розмежування, встановлення ієрархічного підпорядкування, визначення будови, семантики, поетичних функцій у текстовому континуумі, що є суттєвим для галузі лінгвофольклористики. У текстово-образній універсалії поєднано поняття формули й лінгвістичне тлумачення її структури. Як довела Т.П. Беценко, текстово-образні універсалії засвідчено на рівні слова, словосполучення, речення й притаманні творам окремого жанру.

У цілому Т.П. Беценко осмислює текстово-образну універсалію як "когнітивно-ментальне утворення, втілене у відповідну мовну форму (модель), що функціонує в художньому континуумі, відбиваючи схематизований образ явища, людини, речі тощо, який ґрунтується на рисах оцінного характеру, що вважаються типовими (взірцевими, еталонними) для всього класу явищ, речей тощо" (с.34).

Розуміння текстово-образної універсалії пов'язано з осмисленням таких філософських проблем, як художній (фольклорний) час, художній (фольклорний) простір та художній (фольклорний) антропонімікон, що разом формують думовий континуум (розділ II).

Т.П. Беценко з'ясувала специфіку реалізації в текстово-образних універсаліях названих текстових кате-

горій, що досі не були предметом наукових студій. Дослідниця підсумовує, що "думовий час як специфічна текстова категорія характеризується певними історичними константами описуваних подій і явищ, виражається не стільки за допомогою відповідної дієслівної категорії, як на основі загальнотекстового змісту, вертикального контексту" (с.104). А "текстово-образні універсалії з просторовою семантикою формують парадигму на позначення власне просторових понять" (с.105), причому "кожна дума відзначається специфічною локалізацією події, зі вказівкою на її місце розгортання, напрямом руху, початковий, кінцевий пункт руху" (с.105).

Поділяючи міркування Т.П. Беценко, погоджуємося, що думи репрезентують фольклорний простір у національно-культурному (ментальному) вимірі. Дослідниця глибоко проаналізувала специфіку думового континууму, підкресливши його зв'язок із тематично-подієвим змістом, композицією тощо.

Третій розділ монографії — "Логіко-граматична класифікація епічних текстово-образних універсалій". У ньому автор доречно з'ясовує граматичну природу текстово-образних універсалій думової епіки (3.1), розглядає атрибутивні текстово-образні універсалії (3.2), субстантивні текстово-образні універсалії (3.3), адвербіальні (3.4), вербальні (3.5) та предикативні (3.6) текстово-образні універсалії.

Т.П. Беценко вправно та переконливо доводить, що природу текстово-образних універсалій закорінено в особливостях їх логіко-граматичної характеристики.

Докладний аналіз текстово-образних універсалій із логіко-граматичного погляду з урахуванням їх семантики, структури, змістового та стилістичного навантаження в думках створює переконливе уявлення про особливості усномовного конструювання тексту думи. Фактично Т.П. Беценко репрезентувала матеріал фольклорної граматики (граматики думової епіки). Звичайно, таке вивчення — суттєве для осмислення механізмів мовної дії (мовної пам'яті), що "вмикається" автоматично — у процесі імпровізаційного відтворення — творення виконавцем свого текстового варіанта думи. Нагадаємо, що варіативність та імпровізація — визначальні риси фольклорних творів (разом із традиційністю). Текстово-образна універсалія водночас пов'язується з каноном, традицією фольклорної епіки. Інакше її існування неможливе. Як переконливо доводить автор, текстово-образні універсалії слугували збереженню жанрової фольклорної традиції у плані текстотворення.

Слід відзначити, що дослідниці вдалося встановити ключові структури різнорівневого характеру, які слугували основою для відтворювально-імпровізаційної практики виконавців дум. За такими мікро- і макроодницями здійснювалася впізнаваність текстів. Наприклад, це субстантивні текстово-образні універсалії козак-нетяга, козак-летяга, ручки-пучки та ін; адвербіальні: із города-Азова, в тернах та байраках, на Савур-могілі; вербальні: штити, шанувати й поважати; звіру-птиці на поталу не дати; Господа милосердного прохати-благати; шанувати-поважати; постріляти або порубати; атрибутивні: отцева і материна молитва, кривна й сердешна родина; козацька, молодецька душа; предикативні: слава не вмере, не поляже; вовці-сіроманці находжали, орли-чорнокрильці налітали; став Господь милосердний їх визволяти та ін.

У четвертому розділі монографії "Стилістичні текстово-образні універсалії. Засоби композиційно-стилістичної організації думових текстів" розглянуто поняття стилістичних текстово-образних універсалій (4.1), схарактеризовано семантику й функції постійних епітетів як стилістичних текстово-образних універсалій (4.2), проаналізовано семантико-стилістичний паралелізм як стилістичну текстово-образну макроструктуру (4.3), з'ясовано структурно-семантичні й стилістичні функції періоду (4.4), описано універсалії зачинів і кінцівок дум (4.5).

Комплексно і докладно Тетяна Петрівна проаналізувала епітетику дум з позиції лінгвіста (с.254—293). У рецензованій монографії вперше кваліфіковано описано відносні, присвійні та присвійно-відносні прикметники у функції епітетів дум (козацький, християнський, турецький, отцевський, отцевий, материн та ін.). Автор переконала, що поетичні функції в художньому (фольклорному) тексті властиво виконувати всім мовним одиницям; фольклорний континуум автоматично актуалізує естетичне сприйняття та осмислення мовного знака.

Т.П. Беценко дійшла слушної думки про універсалізм тропів як художніх засобів. Дослідниця виявила і фахово проаналізувала тавтологічні, метонімічні, синекдохічні, перифрастичні, евфемістичні текстово-образні структури в мовно-поетичній системі дум. Т.П. Беценко засвідчила належний і якісно вищий рівень осмислення специфіки мовно-поетичної природи фольклорного, зокрема думового тексту в єдності форми, змісту та естетики. У тексті монографічного дослідження переконливо доведено, що тропи та фігури виконують текстотвірну, образно-композиційну функцію у думовому тексті. У такий спосіб автор сформувала ґрунтовне уявлення про стилістичну та композиційно-стилістичну організацію текстів героїчного епосу. Матеріал розділу ретельно систематизовано, докладно й різноаспектно описано. Численні ілюстрації прикладів переконливо підтверджують певні закономірності, що їх виводить дослідниця. У кожному випадку Т.П. Беценко здійснює посилання на попередній досвід та досягнення учених, вказує ступінь розв'язання проблеми тощо.

Привертає увагу обсяг та глибина розглядової проблематики, аналітично-дискусійний характер викладу думок (с.293—297 та ін.), якість лінгвоаналізу, що його пропонує дослідниця (с.301—305 та ін.).

Реалізований у монографії науковий досвід польових досліджень Т.П. Беценко слугує серйозним підґрунтям для подальших розвідок у плані встановлення специфіки мовноестетичної, мовноструктурної організації фольклорно-пісенних текстів як зразків національної культури.

Відзначимо, що наукову працю написано з позицій ученого-лінгвіста, переповненого любов'ю до рідного слова, української культури.

Рецензент —
А.І. Бондаренко,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри методики
викладання української мови й літератури
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Рецензія на методичний посібник "Українська фантастична проза у системі факультативних занять"

*кандидата педагогічних наук, старшого наукового співробітника
лабораторії літературної освіти Інституту педагогіки НАПН України
Наталії Михайлівни Логвіненко*

Запропонована праця "Українська фантастична проза у системі факультативних занять" містить нові методологічні та методичні підходи (ноосферний, аксіологічний, холістичний, особистісно орієнтований, компетентнісний), удосконалює технологію розвитку читацької діяльності, пропонує новітні методи та форми вивчення української фантастичної прози в системі курсів за вибором у старших класах загальноосвітніх навчальних закладів.

Важливим є те, що посібник складається із двох розділів теоретико-практичного спрямування. У теоретичній частині аналізується історія розвитку фантастичного жанру в Україні певного періоду (довоєнний, післявоєнний, новий, сучасний). Брак наукових праць попередників про жанрові особливості фантастичної прози компенсовано залученням значної кількості джерел мемуарного, літературно-критичного, філософського, педагогічного й соціологічного змісту. Тут наводяться основні життєві й творчі віхи письменників-фантастів (зокрема В. Винниченка, Д. Бузька, Ю. Смолича, М. Трублаїні, М. Дашкієва, В. Владка, Ю. Бедзика, Олеся Бердника, О. Тесленка, Г. Пагутяк та ін.), розкрито зміст і особливості їхніх творів.

Значна увага приділена практичним аспектам, де висвітлено й обґрунтовано методичні основи вивчення фантастичних творів різних видів (наукових, історичних, пригодницьких, утопічних), зокрема історію розвитку фантастики в Україні як окремого літературного явища. Серед ефективних методів і форм вивчення літератури автор перевагу надає самостійній, пошуково-дослідницькій та творчій діяльності старшокласників у системі факультативних занять.

У методичному посібнику пропонуються найрізноманітніші творчі завдання, зокрема, складання тез, огляд періодичних видань, підготовка доповідей, рефератів, написання рецензій або відгуків про самостійно прочитану книгу, написання сценарію мультфільму за творами, створення коміксів, підготовка запитань для інтерв'ю з письменником, підготовка роботи до захисту (МАН), які сприятимуть розвитку інтелектуальних здібностей, здатності учнів до самостійного мислення, особистісного сприйняття художнього тексту.

Методичний посібник базується на значному обсязі здійсненої експериментальної роботи, на результатах літературно-краєзнавчого пошуку. Цінним моментом є те, що до змістового обігу методичної праці

залучається низка розроблених авторських факультативних занять, зокрема інноваційні моделі лекційних, практичних, семінарських занять, учнівських конференцій тощо, приділена належна увага ефективним традиційним і особливо інноваційним прийомам і засобам навчання.

У методичному посібнику враховано сучасні підходи до вивчення літератури в системі шкільних навчальних предметів, окреслено напрями нового бачення як традиційних, так і інноваційних методологій, простежується чіткий зв'язок із авторською програмою факультативного курсу "Українська фантастична проза", із чинними програмними вимогами до шкільного предмета літератури, тому, на нашу думку, книга стане в пригоді не лише учителям-практикам, а й викладачам і студентам вишів.

Слід зауважити, що рецензований посібник, без сумніву, потрібний і корисний, варто було б посилити більшою кількістю тестових завдань, адже це один із найефективніших сучасних засобів перевірки знань учнів загальноосвітніх шкіл.

Вважаємо, що методичний посібник "Українська фантастична проза в системі факультативних занять" кандидата педагогічних наук, старшого наукового співробітника лабораторії літературної освіти Інституту педагогіки НАПН України Наталії Михайлівни Логвіненко відповідає усім вимогам, що ставляться до науково-методичних робіт такого типу, є актуальним і доречним у шкільному навчально-виховному процесі як один із альтернативних посібників у сьогоднішньому різноманітті поглядів, підходів до процесу вивчення літератури взагалі і до фантастичної прози зокрема. Творчий підхід, великий досвід і знання автора, науково-методичне розуміння поставленої проблеми роблять аналізовану працю цікавою і необхідною для школи, адже запропоновані матеріали знайдуть застосування на уроках української літератури та факультативах у загальноосвітніх навчальних закладах.

Рецензент —

Н. В. Дига,

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української*

*і зарубіжної літератури та методики навчання
ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди"*